د فکر تال

(د سړیتوب فلسفه)

لیکوال

ډاکټر باقي دُرانی

د فکر تال

(دسړيتوب فلسفه)

ډاکټر باقي دُرانی

صحاف نشرياتي مؤسسه کوټه

Published by
Sahaf Publishers Quetta
2013

د دې کتاب ټول حقوق د لیکوال دي
ترې په ګټه اخسنه کې د اخځ ښونه لازمي ده

د کتاب نوم : دفکر تال

لیکوال : پروفېسرډاکټرعبدالباقي درانے
durraniab@yahoo.cm
drbaqidurrani@gmail.com
Mobile +923003868618
+۹۲۳۰۰۳۸٦۸٦۱۸

لومړے چاپ
د چاپ کال : ۲۰۱۳ زېږده
د چاپ ځاى : الحق پریس لاهور
د چاپ شمېر : زر(۱۰۰۰) ټوکه
د پښتۍانځور: مرجان
بیه : درې سوه روپئی

چاپوونکے او خپروونکے صحاف نشریاتي مؤسسه کوټه
کاسي روډ نورمسجد ته مخامخ
فون ۰۸۱۲۶۶۴۲۳۶

ټرون

دارواښاد علامه جمال الدين افغاني پرنامهٔ

دچا دفکر په رڼا چي لا تراوسه د سړيتوب

لاره روښانهٔ ده

پروفېسرډاکټرعبدالباقي دُرانی

لړلیک

مخ	سرلیك
۷	دپېل خبرې
۲۳	۱- د فکر تال
۵۷	۲- خلګ
۸۵	۳- ځان پېژندنه
۱۰۰	۴- ویښتیا
۱۱۳	۵- قام ژغورنه
۱۴۱	۶ - بهرني مداخلتونه او د بقاهلي ځلي
۱۶۱	۷ - دین دوستي
۱۷۹	۸- د اورپُوکې مخنیوے
۱۹۵	۹- انسان او انسانیت
۲۲۵	۱۰- جدیدیت او مغربیت
۲۴۵	۱۱- دخدای خدائي
۲۶۵	۱۲- سمه لار
۲۹۱	۱۳- سرېتوب

بسم الله الرحمن الرحيم

د پېل خبـرې

د ژمي سړه شپه وه، زۀ دخپل کاکا سېف الله په کورکي مېلمه وم کله چي مي د شوروي اتحاد له خوا په افغانستان کي د مداخلې خبرترغوږ شو- خلګ خواشيني وو چي د منځنۍ آسيا د نورو قامونو په شان ښايي چي پښتانۀ هم د روس تر قدرت لاندي شي- زۀ د ساينس کالج يو طالبعلم وم- په دغه شپه مي خوب رانۀ شو ځکه چي دا ناوړه پېښه مي ځغمے نه شوه- انديښني مي اوږدې شوې او د تاريخ جبر ته په سوچ شوم- د يونانيانو، مغلو او انګرېزانو تر پېوسته مداخلتونو وروسته د روس تېرے دردناکه غميزه راته ښکاره شوه- دا وېره خو پر خپل ځاى چي ملت يوځل بيا له اوږده جنګ سره مخامخ شو، دا سوال د ساېې په شان راسره مل شو چي آخر د دې پېوسته مداخلتونو وجه څۀ ده؟

سوړ ژمے ۀ خو بدن مي نرمه خوله کوله او زما ناقراري ورو ورو زياتېده لګياوه- دا دکال ١٩٧٩ د دسمبر مياشت وه کله چي روسي فوجيان افغانستان ته را داخل شول- له دغي شپې يوه سودا را ولوېده او پېوسته څېړنه مي په برخه شوه- د دې سيمي پخو ليکوالو چي به د دغي شخړي په حقله کوم څه ليکل، تر نظر به مي تېرَول- دعالمي ميډيا له لاري به مي هم په دې لړ کي د بدو ورځو شپو او خواشينو افغانانو خبرونه اورېدل- اکثره به مي داسي تحريرونه لوستل چي د څۀ خاصو موخو دپاره به ليکل شوي وو او د افغاني معاشرې دجوړښت او د افغاناني سياست د تاريخي پېچ او ول څخه به ډېرلري وو ځکه به په خوږ هم شوم- کله کله به مي د اوسني افغانستان د سياسي بدلون په حواله سنجيده او علمي جاجونه هم تر نظر تېرشول خو څۀ نه څۀ بُنيادي حقيقتونه به يې بيا هم له سترګو هوډر پاته وو- سياست پوهانو به ويل چي په افغانستان کي د شوروي مداخله يوه لويه تاريخي تېروتنه ده او په دې لړ کي چي به يې کوم دليلونه ورکول زما تر علم ټول بهر وو- خو دغي پېښي لکه چي زۀ تر ګرېوان ونيوم، وئې څنډلم، ويښ يې کړم او د "سړيتوب" په سفر يې روان کړم- دغي پېښي نه يوازي د پښتنو ټولنيز نظام ورختم کړ بلکي د دوی انساني کردار او ايمان يې هم تر خطرناکه حده ولړزاوۀ- زموږ اخلاقي زندګي ډېره بدله شوه، يو شے حتمي او يقيني نه ښکاري- زموږ خيالات او اعمال

هغه نه دي چي تردغه جنګ له مخه ؤ- یوبېل غوندي منظر دے او عجب شانتي بدلون دے چي د خلګو په روایتي فکر قامي ولوله اومذهبي عقیده کي لیدل کیږي- دغه بدلون فکر را واچاؤ چي څۀ وکړم؟ چونکي دا تاریخي پېښه وه ځکه مي اوّل د تاریخ د مطالعې قصد وکړ- ماتي ګوډي مطالعې مي د تاریخ سره مینه زیاته کړه ولي چي په دې مي ځان خبرول غوښت چي افغانان څنګه کولای شي چي د وطن د بقا په هلو ځلو کي دي د نړې د یوۀ لوی طاقت سره مقابله وکړي؟ د ځان تسل به مي په دې کاوۀ چي افغانستان خو د نړۍ هغه یوازینے هېواد دے چي له ډېر پخوا نه یې لوی لوي ګذارونه سَهلي دي ځکه به دا وخت هم تېرشي- وخت واقعي تېر شو خو مالره یې یوه داسي سودا پرې ښووه چي تر اوسه لا راسره مله ده- د "سړیتوب" سودا، د ځان پېژندني سودا، دقام ژغورني سودا، د تاریخ پوهني او تاریخ لیکني سودا، د ښۀ او بد سودا، د قومیت مذهب او انسانیت سودا، د پرون نن او سبا سودا- د دنیا او آخرت سودا- فکر راولوېد چي په مورنۍ ژبه شاعري ډېره شوې ده، قِصې او نکلونه لیکل شوي دي، پر سیاست او تاریخ هم ډېر څۀ شته خو د فکر بلنه قام ته تر اوسه نه ده ورکړل شوې- کوشش مي وکړ چي په دغه اړه څۀ نه څۀ ولیکم چي د قام د زلمیانو د پاملرني وړ وګرځي- په دې کتاب کي د ژوندانۀ پر مسئلو د فکر کولو دعوت ورکړل شوے دے چي لوستونکي د غور او فکر ابتدائي اصولونو په

آسانه توګه تر نظر تېر کړي نو به د ژوندانهٔ فلسفه دومره ګرانه نهٔ ورته ښکاري لکه چې د دوی ترې وېره ده-

زما مور چې ډېره ضعیفه شوه نو به زهٔ د هري یکشمبې په غرمه د دې زیارت ته ورتلم او ګپي به مي ورسره کولې خو بحث به مي د تېر مهال په اړه ورسره کاوهٔ ولي چې نوے یاداښت یې ټیك نه وُ او خبري به ترې ګډي وډي شوې- کله کله به مي په ګپه ګپه کي زړې خبري ځکه وریادولي چې پام یې بدل شي او ساعت یې ښه تېر شي- یوه روځ مي ترې تپوس وکړ چې د خوږو خوږو قِصو سره سره به کله کله تا په کچنیوالي د دېبانو، پریانانو او ښامارانو نکلونه هم راته کول، خو کله مو ونه لیدل چې دغه دېبان او پېریانان چیري دي؟ دې وَمسل او و یې ویَل چې" د بابا ګانو په کنډوالو کښي"-

فکر کوم چې په دغه ساده غوندي ځواب کي څومره لوی داستان وُ، څومره لویه فلسفه وه او څومره سوالونه ترې پورته کیږي- د افغانستان زوړ تاریخ د دې سیمي د افسانوي باچهانو[1] او دېبانو تر منځ د بېلا بېلو جګړو د نکلونو ګواهي ورکوي- دغښتلو اسلافو د زړورتیا سره سره د جنګونو د تباهۍ او بربادۍ لوی شمېر قِصې هم رانکل شوي دي- په تاریخي توګه دا وطن په وارو وارو د بربادیو سره مخامخ شوے دے او غونډي ابادۍ یې ګنډوالې شوي دي- ظاهره خبره ده چې دغه شان لویې بربادۍ د خلګو پر اعصابو ګڼ اثرات پرېږدي او نفسیاتي بدلون ته یې هم ټېري- پښتني ټولنه د روس سره تر جنګ وروسته همدغه شان برباد شوه لکه چې ئې وطن

کنډوالې شو- د خلګو ذهنونه اوس هماغه شان منتشر دي لکه چي د کلي ماشومان تر بمبار وروسته په کوڅو او شپلو کي دوري دلي پرېشان حاله ګرځي- دنوري نړۍ خلګ د امنيت او تعليم په برکت پر ساينسي کرښو مخته ولاړل او ترقي يې وکړه خو پښتانهٔ د جنګ او جهالت له کبله د نړېدلي وطن په کنډوالو کي د پېريانانو او دېبانو تر سايو لاندي ژوند کوي لګيادي- لکه رحمان بابا[2] چي وايي:

لکه مړے د ژونديو ترميان پروت وي
هسي بېـل يم له عالمه، په عالم کې

د باباګانو وطن واقعي هم له عالمه بېل دے- په نني تاريخ کي يې هم لوی شمېر ناورينونه وځغمل او لويي لويي غميزي يې برداشت کړې- هغه هغه ترخهٔ وختونه يې تېرکړل چي په هېرولو هم نه شي هېرېدای- هغه طوفانونه ورباندي تېر شول چي نور خلګ يې ګمان هم نشي کولای- پښتني ټولني چي کومي څپې برداشت کړې دا په حقيقت کي دېبان او پريانان هم نه شي ځغملای- دا دُنيا شاطرانو لره مشغله ده او حساسو خلګو لره دفکرټال- په دغو غميزو کي يوازي دبهرَنيو شاطرانو لاس نه وي بلکي داخلي لوبغاړي هم ورسره مله وي- خو سوال دا دے چي داسي ولي کيږي، آخر تر کومه به يوازي د مېړاني په داستانونو ماشومان مشغوله ساتو؟- موږ د دې وطن له خاوري پېدا شوي يو، پر دغه خاوره مو

خاپوړي کړي دي او همدغه مو مور ده چي موږ ټول ورسره مینه لرو- موږ دا وطن پستیـ ته نهٔ شو ورکولای، ولي چي دې وطن سره مو د رحمان بابا[2] غوندي عشق دے:

په رحمان باندي بې یاره خوب حرام دی
کهٔ یې سل بالښتهٔ لاندي تر پهلو کړې

اوس به دسکندر او چنګېز د ظلمونو نکلونه، د بابر او ګوډ تېمور تېر داستانونه، د انګرېز او شوروي د تېري قیصې هېروو او د احمدشاه بابا د "جدید افغانستان" آئین به خپلوو- که بهرني قوتونو تر پېوسته تخریبونو او دسیسو وروسته هم افغاني تاریخ په خپل رنګ کي ونهٔ رنګاوه او افغانان یې اېل نهٔ کړل نو دا وېره بېځایه ده چي اوس به یې تر اثر لاندي راوړي او قامي شناخت به یې ور ورك کړي، ولي چي اوس زمانه بدله شوه- پر هر ژوندي قام داسي زمانه راځي چي پخواني دودونه، رواجونه اوعادتونه دنوي وخت ضرورتونه نهٔ شي پوره کولای، نو زوړ نظام او د ژوندانه زړې طریقې چي د فطرت، ماحول او تاریخ تر جبر لاندي له پېړیو راروانې وي د مخکښو د نظر په سمه زاویه بدلون ته غاړه کښېږدي- خلګ د عقل او شعور په رڼا د پرمختګ لاره خپله کړي- حقیقت دادے چي عقل د تجربې پر بنسټ وده کوي او شعور دمشاهدے په ګڼون ورسره پختیا مومي-

په افغانستان کي د شوروي اتحاد مداخله واقعي يوه داسي پېښه وه چي د ټولي نړۍ سياسي فضا يې خړه پړه کړه- ډېر نور هېوادونه يې هم د خپل پايښت په تشويش کړل- افغانانو د خپل وطن د پالني تاريخي هلي ځلي وکړې او د نړۍ نور هېوادونه يې هم په خپله مرسته راضي کړل- د وطن دبقا د پاره د افغانانو پېوسته هلوځلو شوروي اتحاد نه يوازي له افغانستان څخه وَتلو ته اړ کړ بلکي خپل اتحاد يې هم له خطره سره مخامخ شو او په کال ۱۹۹۲ کي داسي مات شو چي ازبکستان، تاجکستان، کرغزستان، قازکستان، آذربائيجان، يوکرېن، بېلاروس اوجارجيا ټول ترې جلا شول- په نتيجه کي يې د کمونيزم او سوشليزم نظريې هم له منځه ولاړې او په افغانانو کښې يې تر ډېرو ستونزو وروسته فکري او عملي تحريکونه را پېدا کړل- زاړۀ وختونه خو تېر شول او داستانونه يې له بېلا بېلو سيمو په بېلابېل انداز نکل کيږي ځکه يې بحث د دې کتاب تر دايره بهر ګڼم- زۀ د مستقبل د حالاتو معلومولو په لټون هم نۀ يم او نۀ يې څۀ علم لرم- زما "دفکرټال" خو تش د نن تر څو مهمو فکري مسئلو محدود دے له کومو سره چي قام دا وخت مخامخ دے- په اوسني تاريخي پېر کښي پښتني سيمه د بهرنو مداخلتونو له کبله د عالمي دېبانو د جنګ مېدان ده- دا ځکه چي د دې سيمي خلګ د نوي پېر له چالونو، منافقتونو او دامونو ناخبره دي- په علمي او هنري توګه د نړۍ په ګام روان نۀ

دي- په مالي توګه هم ډېرناتوانه اوکمزوري دي ځکه ونورو قامونو ته په هرڅۀ اړتيا لري-

پښتنو بېله څۀ شکه په نوي پېرکښې هم د خپل هېواد، خپل واك، خپل دين، خپل کلتور او خپل ناموس بشپړه ساتنه وکړه خو د روسي فوځونو تر وتني وروسته يې په هېواد کښي د اقتدار را پېدا شوې خلا ډکه نۀ کړه- مجاهدينو څه غوره قيادت رامخته نۀ کړ او د پرلپسې خپلمنځي جګړو له کبله يې ګاونډيانو ته دلاس وهني موقعه په لاس ورکړه- ځکه نو طالبان را مخته کړل شول خو د هغوی ځينو پاليسيو د يوۀ بل عالمي طاقت مداخلې ته بلنه ورکړه- پېښه دا وشوه چې په کال ۲۰۰۱ زېږده کي د ستمبر د مياشتي په يوولسمه نېټه د نيويارك ښار تجارتي غبرګولي مينارونه او د امريکا د پنټاګان عمارت په جهازونو وَويشتل شول- دا پېښه پر افغانانو د يوۀ آفت غوندي را پرېوته- امريکايانو اُسامه بن لادن، څوك چې دروسانوخلاف په جهاد کي دافغانانومرستيال ؤ او له هماغه وخته په افغانستان کي اوسېد، په دغه تور ونيو- اسامه چونکي د افغانانو له خاوري پر امريکا حمله کړې وه ځکه امريکا په افغانستان کي دمداخلې جواز وموند او د طالبانو واك يې ور ختم کړ- دغي پېښي مي سودا نوره هم را زياته کړه- څۀ ماتوګوډ چې مي ليکلي ؤ بېرته مي له سره ترتيب ورکړ او په خپل اوّل کتاب[3] ''پښتانۀ د تهذيب په څپوکي'' مي خوندي کړل- د امريکا مداخلې هم د نورو بهرَنيو مداخلتونو په شان پښتنو لره نوي

ستونزي راوړې- په هېواد کي د توغندَیو د باران او د بمونو د چاودنو سره سره د سرتېرو دبریدونو څخه هم نه د هېواد ماشومان په امان وو او نه ښځې- ترڅو چي د کال ۲۰۱۱ د مې په دویمه نېټه اسامه بن لادن د پاکستان په ابېټ آبادښارکي دامریکایانو په یوځ برید کښي له منځه ولاړ- دا څه کیږي؟ ولي کیږي؟ ترڅوبه وي؟ څه کول پکاردي؟ دا ټول داسي سوالونه وو چي ځوابونه یې غوښتل- داسي ښکاربدو چي د ژوندي قام په حېث د پښتنو وجود لره لوی لوی خطرونه لا دوام لري- چونکي د نوي پېر عسکري، سیاسي، سماجي او معاشي او علمي منظرنامه د افغانانو بقا لره پېچومے شوه ځکه یې نو دغه اړخ هم په خصوصي توګه څېړنه غوښته-

په افغنستان کي د پېوستهٔ باندینیو مداخلتونو او دسیسو یوازینی منطقي نتیجه په دې سیمه کښي د اورپُوکی یا نظریاتي انتهاپسندی په شکل کي ښکاره شوه چي اوّل د کمونیستانو په رَویه کي لیدل کېده، بیا د مُجاهدینو ترمنځ او وروسته د طالبانو په طرزِ عمل ثابته شوه- دغه اورپُوکي د افغاني فکري مکتب سره هیڅ سمون هم نه لري بلکي د پردو د تېري په ردِعمل کي را پېدا شوې ده ځکه نو دا وخت دلیکوالو یوه لویه موخه د عظیم فکري مکتب نوے تشکیل دے- افغاني مکتب یعني "سرپیتوب" د هغه کتاب په مصداق دے چي د اسلافو له وختونو څخه پاڼي پاڼي دپښتونخوا په غرونو، رېګونو او دښتونو کښي په خاشو، خرابو او ځنګلوکي د وخت د طوفانونو، سېلابونو او بادونو تر اثر لاندي

پاشلے پروت دے- دغه ورَقي راټولول، له نوې سره ترتيب ورکول، په مسقبل کي دپرمختګ لاره ټاکل او بيا يې په اصلي شکل کي دنيا ته پرانستل د نوي نسل موخه ده- دا آبا پرستي نۀ ده بلکي په نوي وخت کي پر خپل بنسټ د نوي تعمير يو سنجيده کوشش دے- د زړګونو ويښو زلمو سره سره زه هم د دغو پاشلو پاڼو په لټون يم- نۀ پوهيږم چي څو پاڼي به ترې راجمع کړم او که نۀ، خو دا مي کامل يقين دے چي دغه کتاب به بېرته بشپړکيږي او د دې ټولني د نوي آئين برخه به وي- د نوو اضافو سره به دقام دجوړښت او پرمختګ ضرورتونه په پوره کيږي- مطلب مي هيڅکله دانۀ دے چي قام دي شاته روان شي او يا دي آبا پرستي شروع کړي، بلکي په صفا نيّت او د زړۀ له کومي د سپيڅلي قام د پرمختګ هلي ځلي کول غواړم- د خلګو په وينه کښي د اورپُوکۍ او وروروژني ورګډ شوي زهر ددوی له رګونو د ايستلو لاري لټوم- دانساني ارزښتونو، اسلامي اصولونو او پښتني دودونو په ترڅ کښي د نړۍ په ګام د تګ خواهش لرم او لوستونکو ته د فکر دعوت ورکوم چي د نظر زاويه سمه کړي، د استدلال پرلار روان شي او حق وپېژني- همدغه خواهش دے چي مالره يې د څۀ نۀ څۀ ليکلو همت راکړ او تر خپل ړومبي کتاب "پښتانۀ د تهذيب په څپوکي" وروسته اوس دغه دويم کتاب "دفکرټال" چي د "سړيتوب" د فلسفې يو ابتدايې شکل دے، تاسو ته وړاندي کوم-

سړيتوب زما په نظر يوازي د شخصيت تعمير نۀ دے بلکي

یو اوږد سفر دے چي پیل یې له ځان پېژندني څخه کیږي او بیا د انسانیت تر معراجه د رسېدو پوري دوام لري- په دې کتاب کي د بشر د ذات، فطرت، تاریخ، ماحول، او بیا د عقل، علم، تجربې او پوهې په برکت د انسان تر حده د رسېدو د اوږدۀ مزل داستان دے، چي نتیجه یې په ټولنه کي د انسانیت، مذهب او قومیت پر اهمیت مرکوزه شوې ده- له همدغه اړخه دپښتني مکتب جاج اخست شوے دے او په جدید پېر کي په افغاني ټولنه کي د اعتدال پر ضرورت هم بحث شوے دے، چي په نتیجه کي یې د ځلاند سبا دپاره د یوې واضح نظریې د عملي کولو خواست دے - زۀ نۀ خو د خلګو پر تېر تاریخ شرمنده یم او نۀ یې د اوسنۍ ترقۍ له تیزي منډې څخه وېره لرم بلکي د خلګو د ځلاند سبا په ځار یم- چونکي د نړۍ د نورو قامونو په ګام د پښتنو د تګ په هلو ځلو یم ځکه په اسانه توګه، په پښتو ژبه پردغه ګران موضوع څۀ نۀ څۀ لیکل غواړم- زۀ د ژوندانۀ د بېلا بېلو امکاناتو قایل یم او دا یقین لرم چي ښۀ او بد، حق او باطل، خېر او شر، امن او جنګ واړه له ازله راروان دي او تر ابده به وي- خو غوره لار د دغو ترمنځ توازن دے- اعتدال د قامونو د پاینښت لارده- د اوسنۍ اورپُوکۍ دوې وجهي دي- اوله وجه یې پېوستۀ باندیني مداخلتونه دي او بله د دغو پر ضد را پاڅېدلے قبائلي مذهبیت - په دغو دواړو کي د اعتدال عنصر

نشته - له پردو خو ګله نشته ولي چي هغوی په خپلو ګټو پسې راغلي دي ځکه دخېر توقع ترې نشي کېدای- د دين قبائلي تصور هم د اعتدال لاره تړلې ده- په نوي وخت کي هيڅ داسي اِجتهاد هم مخته رانۀ غے چي د ژوندانۀ نظام په غوره توګه په وچليږي- ددين قبائلي تصور دغېرمتوازن مغربيت پر ضد د انتقامي نفسياتو په تلکه کښېووت- د علم او اخلاق پر اساس ولاړ د ژوندانۀ مذهبي طرز اوس په انتقامي رنګ کي ورنګېد- مخکي به په ټولنه کي لوی سړے هغه ؤ چي علم، اخلاق او تقوا به يې لرل، اوس د طاقت دولت او انتقامي جذبې پر اساس پېژندل کيږي-

که څۀ هم حقيقت دادے چي هرشے د فطرت حصه دے، هيڅ يو څيزله فطرته بېل نه دے خو فطرت يوازي د جبريت نوم نه دے بلکي د جبروقدر پر تصور ولاړدے- د دواړو ترمنځ توازن ضروري دے، همدغه انصاف دے، همدغه رشتيا دي- همدغه حقيقت دے چي انسانان ټوله د انسانيت په فطري رشته سره تړلي دي ځکه يې اعتدال او رواداري ترمنځ د امنيت ضامنان ګڼل کيږي- سُقراط[4] ويَلي ؤ چي:

If you take my advice you will think little of
socrates and a great deal more of truth

يعني " که ته زما نصيحت اخلې نو به د سقراط په باره کي کم سوچ وهې، د ريشتا په حقله به دي فکر ډېر زيات وي" او ريشتيا دادي چي ځلاند سبا د خلګو په اتفاق، مينه او اخلاص پوري اړه

لري- خوشحالي په امن، تعليم، تجارت او سخت محنت پوري تړلې ده- د انسانيت غوره ارزښتونه هماغه دي کوم چې د پښتونوالی او اسلام دي- همدغه سپين رشتيادي او رشتيا د انسانيت ګډميراث دے-

دنړۍ پر مخ دحالاتو پېوسته بدلون د ټولني فکري تناظر هم ور بدلوي او ورو ورو د عامو خلګو د سوچ پکښې ځای پېدا کوي- اجمل خټك[5] وايي چې:

ملګــرو زندګي د اِرتقــا يــو مــرحلـه ده
خوړو ترخو وختونو ته په ډاګه غاړه وځو

همدغه عام خلګ چي د عوام په نامهٔ پېژندل کيږي، د طاقت سرچينهٔ او په ټولنه کښي د بدلون اصل موجب دي- هغه دانشوران چي په ټولنه کي د غوره بدلون په لټون دي عامو خلګو ته بايد خپل پېغام په عام انداز و رسوي- ولي چي پېچيده فلسفيانه علمي بحثونه تر يوې خاص داېرې دباندي خپل اثر بائلي- ځکه نو دا کتاب "دفکرټال" هم د عامو خلګو په نظر په دې هيله ليکل شوے دے چي ځيني اړي خبري هم په آسانه لفظونو تر لوستونکو پوري ورسيږي-

ډاکټر باقي دُرانے کوټه

اخځلیك

1 - غوث خېبري، ’پښتانهٔ د آريانه په کيسو کې‘ اسد دانش مطبعه ، کلوله پُشته ملي مارکېټ ، کابل، ۲۰۰۹

2- عبدالرحمان بابا ’د رحمان بابا کليات‘ ، دانش خپرندويه ټولنه ، پېښور ، سريزه حنيف خليل ۲۰۰۵،

3- ډاکټر باقي درانی، ’پښتانهٔ د تهذيب په څپو کې‘ صحاف نشرياتي موسسه کاسي روډ کوټه، ۲۰۰۸

4- برائن مېګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلې Darling Kindstley Book، لندن، ۲۰۰۱

5 - اجمل خټك ، ’ ګُلونه تکلونه ‘ يونيورسټی بُك ايجنسی خېبر بازار پېښور، ۱۹۸۳

❊❊❊

۱

دفکرټال

دفکرټال

د فکرټال پر هغو بُنیادي سوالونو بحث دے د کومو د ځوابونو چي خلګ په لټون دي- د مثال په توګه خلګ سوال کوي چي بشر څۀ دے؟ سرېتوب یې په کومو عواملو پوري اړه لري؟ قام څۀ ته ویل کیږي؟ د قومیت په جوړښت کښې کوم مهم عناصر شامل دي؟ مذهب څۀ دے؟ دا دشخصیت په تعمیر کښې څۀ حېثیت لري؟ انسان څۀ دے؟ انسانیت یې څۀ ته وېَل کیږي؟ حق څۀ دے؟ د فرض سرۀ یې څۀ تعلق جوړیږي؟ نظریه څۀ ده؟ د علم طاقت او یقین سره د نظریې کومي اړیکي دي؟ علم څۀ دے؟ سائنس څۀ معنا لري؟ فلسفه څۀ ده ؟ حواس څۀ دي؟ عقل ترکومه حده تلای شي؟ جنون له کومه ځایه پېل کوي؟ مینه څۀ ده؟ داشان ډېرنور سوالونه هم دي چي په بېلا بېلو ټولنو کي بېل بېل ځوابونه لري- په نورو ژبو کښې پر دغو سوالونو اوږده بحثونه شوي دي خو په پښتو کي ډېر کم لیك

وربانديي شوے دۀ- چونکي پښتو زما مورنۍ ژبه ده او مور غوندي راباندي ګرانه هم ده ځکه پر دغو اړو سوالونو په همدغه مورنۍ ژبه بحث کول غواړم، او د حمزه بابا[1] په قول دعا کوم چي:

خدایه زیات کړې یو په لسه د پښتو د لیلا حسن
بیا زما مینه هم زیاته یو په سله تر مجنون کړه

د دغو سوالونو په اړه لیك لوست پخپله یوه بېله ذمه داري ده چي یوې خوا ته د خلګو د سوچ او عمل د حدونو احاطه کوي او بلې خوا ته د بشري فطرت، ټولنیزو قدرونو او عوامي روَیو مطالعه هم کوي- "دفکرټال" په پښتو ژبه، په پښتني ټولنه کښې، د دغه شان ډېرو سوالونو د جوابونو هلي ځلي کوي- د ځان پېژندني، قام ژغورني، دین دوستۍ، انسانیت او دکائنات سره د انسان د اړیکو جائزه اخلي- د انسان او فطرت د تعلق معقوله تشریح کول غواړي- ځکه نو دا د ژوندانۀ د یوې خاص فلسفې "سرېتوب" د نوي تشکیل د هلو ځلو نوم دے-

"دفکرټال" د خپل ماحول په دائره کښې دننه د خلګو د ترقۍ او خوشحالۍ په حقله په عقلي توګه د بهترو اصولونو انتخاب کوي چي په پسِ منظر کښي یې تړاو د ځان پېژندني، قومیت، تاریخ، آزادۍ،

مذهب او انسانیت سره سره د فطرت، ماحول وحدانیت او خدایي سره هم دے- دا د انسان او فطرت تر منځ د ازلي جبري تړون جایزه اخلي او د زمانې په اوږدو کښې پر خلګو د بېلا بېلو بدلونونو اثرات ګوري- په دې لړ کښې د جبریت، عقلیت او مادیت غوندي فلسفو تر جاج اخستو وروسته په جدید دور کښې د سائنس او جمهوریت پر افادیت هم بحث کوي-

فطرت، ټولنه او پخپله انسان له پېړیو د سوچ او فکر لوی موضوعات پاته شوي دي ځکه به یې په راتلونکو پاڼو کي تفصیلي جائزه واخلو- فلسفه د ژوندانۀ او حقیقت د یوۀ ستر تناظر نوم دے چي د غوره بدلون په خوا د مثبت طرزِ عمل ښوونه کوي او تاریخ د زاړۀ پېر د واقعاتو په رڼا کښې د دغه فلسفیانه تناظر جوړښت کوي- ځکه نو فلسفه او تاریخ یو له بله سره تړلي دي- د فلسفې تاریخ او د تاریخ فلسفه داسي ماضوعات دي چي زیاتره تر لیك لوست لاندي راځي- فلسفه او تاریخ دواړه د دغسي سوالونو ځوابونه لټوي چي انسان پخپله څۀ دے؟ او انسانیت یې په کومو خصلتونو پوري اړه لري؟ ځکه نو په دې کتاب کي ځای ځای د فلسفې او تاریخ امتزاج مخته راځي-

د زیات شمېر خلګو په ذهنونو کي د انسان او انسانیت په اړه د سوالونو ځوابونه واضح نۀ دي ځکه په دغه اړه معلومات راټولول او اصولونه ترتیب کول ضروري ګڼم- دا څۀ آسانه کار نه

دے او نه یوازي زما په کوشش تر سره کېدای شي خو بیا هم پېل غواړي- ترسره کوي خوبه یې د فلسفې ماهران، ولي چي د دې دپاره همه وخت د حقیقت او نظریې ترمنځ، د سائنس او آرټس تر منځ، د فطرت او ماحول ترمنځ د فکرټال وي چي ځنګیږي- ددغه شان سوالونو ځوابونه هله امکان لري چي د تاریخ، مذهب، حیاتیاتو، معاشیاتو، سیاسیاتو، ادبیاتو او نورو سائنسي علومو پر بُنیادي اصولونو باندي هم نظر وساتل شي- که څهٔ هم لیکوال د دغو ټولو علومو ماهران نهٔ وي خو دخپلو سوالونو د معقوله ځوابونو په تلاش د دغو علومو بُنیادي زدکړي ته اړتیا لري- دمثال په توګه آنتروپولوژي (Anthropology) د انسان د تخلیق، ساخت، خصلت، ماحول او یو له بله سره د انساني اړیکو علم ته ویل کیږي چي د مغرب په سائنسي فکر ځان لره یوه بېله شعبه ده خو مشرقي پوهانو لا تر اوسه دومره اهمیت ورکړے نهٔ دے څومره چي یې ضرورت دے- که څهٔ هم په روایتي ټولنه کي کار ورباندي کول آسانه نهٔ دے خو د خپلو سوالونو د ځوابونو تر حده یې زدکړه دپوهانو ذمه داري ده- د انسان د تخلیق معامله د مغربي قامونو د سوچ او عقیدې په لحاظ له مشرقي قامونو څخه بېله ده ځکه پردغه شان اختلافي مسئلو هله بحث کېدای شي چي پوهان د دواړو ډلو په نقطهِ نظر پوهـ وي- همدغه رنګ تِیولوجي (Thiology) خدائي علم ته ویَل کیږي په کوم کي چي د بنده تعلق د خدای سره او د خدای تعلق د بندګانو سره څرګندیږي- دلته بیا

مغربي فکر له مونږه بېل دے او په ټولنه کښې اختلاف پېدا کوای شي ځکه يې ژوره مطالعه ضروري ده- دغه مسئله د ځينونورو علومو سره هم ده لکه مايتولوجي (Mythology) چې يو خاص يقين يا مفروضې ته ويل کيږي چې خلګ يې له بلاګانو، دېبانو، پېرانانو، ښاغلو، يا باچهانو سره تړي- روايت دادے چې پر دغه شان موضوعاتو اکثره تحريرونه د پېشَورو ليکوالو دي چې د څه خاصو ذهينو کسانو علاوه د چا په کار نه ورځي- که څۀ هم د نورو علومو په شان په فلسفه کښې داسي تېکنيکي مسئلے ډېري دي چې حل يې په تېکنيکي توګه يوازي فلسفيان لټولای شي خو داسي هيڅ دليل نشته چې مونږ په ساده، آسانه او په لنډه توګه د دغو پېچيده سوالونو د ځوابونه هلي ځلي ونۀ کړو او تر عامو خلګو يې په عام فهم انداز ونۀ رسوو- ولي چې په تېر ټول تاريخ کي د خلګو په کردار او ايمان کي دومره خطرناك بدلونونه نۀ ؤليدل شوي لکه چي يوازي اوس په يويشتمه پېړۍ کي ليدل کيږي- پر هره ټولنه داسي وختونه راځي چي د ژوندانۀ پخوانۍ طريقې او ارزښتونه په نوو حالاتو کي ژوند کولو لره کافي نۀ وي ځکه نو له نوې سره د فکر ونظر ضرورت پکښې پېداشي- همدغه اوس د روايتي پښتني ټولني حال دے-

خلګ که شرقيان وي که غربيان، تعليم يافته وي او که بې تعليمه، د يوۀ نۀ يوۀ خاص فکر سره تړون ضرور لري- په دې سيمه

کښې رسمونه، رواجونه، دودونه اوکليوال مرَوتونه دومره مزي دي چې دلته زوکړے هر وګړے هماغه فکر او هماغه مذهب خپلوي کوم چې دلته له پېړيو رائج دے- خو د تاريخ جبر او قامي شخړي کله کله په روايتي او مذهبي ټولنو کښې هم د غوره بدلون ځاى پېدا کړي- د پښتنو حال اوس دا دے چې هرڅۀ ترې ګډ وډ شوي دي او دا وخت وغوره بدلون ته تيار دي- دوى د تاريخ تر ببلا بېلو ناورينونو لاندي د غوره بدلون په هيله په حسرت خپلو مخکښو ته ګوري- په نوي پېر کي نړۍ د نوو نوو فکري مسئلو سره مخامخ ده، په زياته بيا پښتونخوا، چيري چي له دېرشو کالو څخه نۀ ختمېدونکي تباه کن جنګونه دوام لري- عام خلګ چي کوم څۀ ويني يا يې بيا د ميډيا له لاري ګوري، د خپل خپل سوچ په رڼا اثر ترې اخلي لګيا دي- په جديد دور کي که څۀ هم يوې خواته ډېري اسانۍ پېدا شوې خو بلي خواته هرکس د ذهني پرېشانيو سره مخامخ دے- د نړۍ په کومه څنډه کي چي موږ اوسو، د دې پېړۍ تر ټولو د انتشاره ډکه سيمه ده ولي چي له ډېره وخته د پېوسته بهرنيو مداخلتونو له کبله د يوۀ نۀ ختمېدونکي عالمي جنګ مېدان ده- د دغه جنګ د دې سيمي پر خلګو د سماجي او معاشي اثراتو سره سره نفسياتي اثرات هم وشو- انساني تاريخ ګواه دے چي د خلګو په کردار کي په دومره لږه موده کي دومره لوى بدلون کله هم نه ۇ ليدل شوے لکه چي اوس ليدل کيږي- زموږ زاړۀ ټولنيز قدرونه

ورو ورو ختميږي لګيا دي- قتل، غلا، اغوا، فراډ، اورپُوکي او نوري ډېري بدۍ چي له پېړيو څخه په پښتني ټولنه کي غندل کېدې، اوس هره روځ په هره خوا په کثرت سره ليدل کيږي مګر ځوك يې خلاف جهاد ته تيار نۀ دي- حالانکي اصل جهاد د دغو ناوړه کارونو د مخنيوي خلاف پکاردے- د خلګو ايمانونه روځ په روځ کمزوري کيږي، هره خواته دروغ او فرېب ليدل کيږي، تر دې حده چي يوه خبره هم يقيني نه ښکاري- ټولنه مو د يوۀ بېل شانتي ذهني انتشار سره مخامخ ده، اخلاقي بدۍ دومره زياتي شوې چي د ښۀ او بد تميز پکښې ورك شو- ځکه نو په دغو کړکېچنو حالاتو کي د سوچ په زاويه کي د غوره بدلون هلي ځلي لازمي دي-

فلسفه[2] د نظر يوې مربوطي زاويې ته ويَل کيږي، چيري چي ذِهن پر ژوندانۀ باندي محيط وي او په بدنظمي کي ترتيب او وحدت پېداکوي- ځکه نو فلسفه د فکري لحاظه "کُل" ګڼل کيږي يا بيا د کل سره د"جُز" د تعلق وضاحت کوي- په حقيقت کي خو د سوچ او فکر تاريخ ډېر اوږد دے او د بېلا بېلو فلسفيانه نظامونو شهادت ورکوي، خو هر نظام په خپل خاص وخت کښې اهميت لري او بيا ورو ورو د زمانې په تېرېدو په بل نظام بدل شي- کله کله داسي هم وشي چي يو مهم نظام د وخت په ګرزو پټ شي او د تاريخ په څپو کښي وبَهېږي- هرفلسفي دحقيقت په تلاش کي وي خو د 'حقيقت'

حقيقت ورته پېچومے وي- د مشهورجرمن فلسفي فرېډرك هيګل[3] په فکر:

"The real is the rational, and the rational is the real"

يعني "حقيقت معقوليت دے او معقوليت حقيقت"

چونکي معقوليت هر عمل لره جواز غواړي ځکه د انصاف او اعتدال تقاضا کوي-

په دې سيمه کښې په ظاهره د فلسفې روايت د آريانا د مذهبي پېشوا زرا تښترا څخه راروان دے چاچي د حق او باطل تصور ورکړ او د دواړو تر منځ يې په نه ختمېدونکې مبارزه کي د حق او ريشتيا د مرستې پېغام ورکړ- هماغه مبارزه په څۀ نه څۀ رنګ کښې لاتر اوسه دوام لري- د آرياوو اولنۍ ژبه " اريك" (آرياني) وه او کتاب يې " اَوېستا" ۇ چي وروسته د تاريخ په وړدو کي تر ډېره وخته ورك ۇ- بيا پته ولګېده چې يوه خطي نسخه يې د کوپنهېګن (ډينمارك) په ميوزيم کي اوس هم خوندي ده- دا نسخه په دينِ دبيره رسم الخط کي ده- د زرا تشترا په فلسفه کي د خېر او شر، جنت او دوزخ، جزا او سزا تصور ۇ- ورسره ورسره د ميزان، حساب او سمي لاري فلسفيانه څرګندنه هم شوې وه- د زراتشترا په آريايي فلسفه کښې د ښۀ او بد تميز د ټولني د پايښت ضامن ګڼل کېدۀ- دروغ پکښې بد ګڼل کېدل، غلا پکښې جُرم وه او قاتل لره هيڅ بخښنه نۀ وه- ښايي چي همدغه وجه وه چي" آريانا" په هغه وخت کښې هم ډېر پرمخ تګ کړے ۇ-

که څۀ هم دنړۍ دځینو موریخینو په خیال دکال ۱۲۰۰ مخزېږدي په خواوشا کي آریاوو د نړۍ اوّلنے شاهي نظام د "یمه" تر مشرۍ لاندي پېل کړے ۀ او د دنیا اوّلنے ښار بخدي یې هم جوړ کړے ۀ، خو د نوي سائنسي تحقیق له رویه په کال ۶۲۸ مخزېږده کي په افغانستان او ایران کي د زراتشترا فلسفه عملي شوې وه او تر اثر لاندي یې په انساني تاریخ کښې اوّل ځل د بشري حقوقو د احترام پېل هم شوے ۀ- په زرتښتیزم کښې چي د خېر او شر تر منځ کومه ووړده تاریخي مبارزه ښکاري همدغه اوّلنۍ کړۍ ده چي د فکرټال ورباندي ځنګېږي- ځکه نو وروسته بیا په یورپ کښې جرمن فلسفي نطشې د زرا تشترا ودغي فلسفي ته بېرته ژوند ورکړ او په نوي وخت کښي یې هم دغه فلسفه د خلګو رهبرۍ لره کافي وګڼله- په مغرب کښي د فلسفې تاریخ د ستر یوناني مُفکر افلاطون له کتاب "دي ریپبلیك" څخه شروع کیږي، چاچي ویلي ۀ:

"Philosoophy begins in wonder"[3]

"فلسفه له حېرته شروع کیږي"

د افلاطون د فلسفې موخه نۀ یوازي د ښېګړي او ریشتیا وضاحت کول ۀ بلکي پکښې خلګو او قامونو لره د ښېګړي لارښونه هم وه- دغه فلسفه د خپل وخت دفکري رَوَیو عکاسي کوي خو د اوسنۍ دنیا مسئلې نه په حل کیږي- په نوي پېر کښې د ښۀ او بد مسئله

حقیقتاً هم یو پېچومے دۀ ولي چي د هر قام، هري سیمي او هر فکر د خلګو د ښۀ او بد معیار بېل بېل دے- ځکه د پوهانو ذمه داري دا ده چي د خلګو د ښېګړي په حقله د نظر زاویه سمه کړي او د قام رهنمایي وکړي- دا رنګه خلګ وغوره بدلون ته تیاربېدای شي-

ارسطو چي د خپل وخت منلے فلسفي ؤ، یو ځل دا ویَلي ؤ چي "دانسته یا غېر دانسته موږ ټول پر یوې یا بلي فلسفې یقین لرو"- خلګ ټول د ژوندانۀ یوه نۀ یوه عمومي طریقه لري چي د هغوی په قومیت، کلتور، مذهب او ټولنیزو قدرونو پوري اړه لري- که څۀ هم د زیات شمېر خلګو په ذهنونو کښي دا واضح نۀ وي چي د دوی کومه نظریه ده؟ خو بیا هم دخلګو په ژوند کښي د رهنما اصولونو دغه نمونه د دوی نظریه ګڼل کیږي او د دوی په اعمالوکي له ورا ښکاري- چونکي فلسفه د نظر هغي مربوطي زاویې ته ویَل کیږي کومه چي په خلګو کي د بدنظمۍ په وخت نظم پېداکوي او قامي وحدت د ساتلو هلي ځلي کوي ځکه نو " کُل" ګڼل کیږي یا بیا د کل سره د " جُز" تعلق پېداکوي- "د فکرټال" نه خو د لویو لویو فلسفیانو او شخصیتونو پر پېچیده او زړو فلسفو بحث کوي او نه د هغوی قصې او اقوال سره را غونډوي- دا په پښتني ټولنه کي په آسانه ژبه د ژوندانۀ د اوسنیو مسئلو جاج ځکه اخلي چي خلګ د خپل ذات او ماحول تر منځ توازن ته اهمیت ورکړي او له ځان ځانۍ څخه رابېل یو ټولنیز فکرته مخه کړي-

پښتانۀ له پېړيو راهسي د ژوندانۀ يو ځانګړے فکري نظام لري چي په ټولنه کې د "پښتونوالی" په نامۀ يادېږي- پېوسته بهرنيو مداخلتونو او دسيسو دغه فکر ته زيان ورساؤ- چا کمونيزم ته دځای ورکولو په موخه تخريب پکښې وکړ او چا د مذهب پر مقدس نامۀ د وروروژني جواز هم پکې کښېښوو- اوس په دغو کړکېچنو حالاتو کې د نظر په زاويه کي د غوره بدلون ضرورت دے چي قام بېرته پر متحد او متفق شي- دا لازم نه دے چي نوے فکر دي سراسر بېل وي او له زاړه ټولنيز سوچ سره دې هيڅ سمون نۀ وي، ولي چي هر قام خپل کلاسيك لري او فخر په کوي- دا هم ضروري نۀ ده چي خلګ يوازي د اسلافو کارنامې ستايي او نور هيڅ کولو ته تيار نۀ وي- موږ د خوشحال خان او احمد شاه بابا[4] په تُورو يقيناً فخر کوو لکه چي بابا وايي:

اې احمده ! دنيـــا تېـــره پـر هـرڅـا ده
ستا په توره به بل وخت فخر پښتون که

خو وېښ قامونه دنوَښتونو لاري هرکله خلاصي ساتي، چي د زمانې په قدم تګ ورباندي وکړي- پښتون يو وېښ کام دے ځکه په زاړۀ دوديز نظام کي خپلي ريښې باقي ساتي خو ورسره ورسره د نوي پېر ضرورتونه هم محسوسَوي او د نورو قامونو په ګام تګ ته بشپړه تياري کوي-

ځرګندون نمبر1 د نظريې د تشکيل په اړه هغه ساده افغاني فکر ځرګندوي چي پښتانهٔ له پېړيو ورباندي متفق دي او د سړيتوب د فلسفې بنسټ يې ګڼي- په افغاني ټولنه کي ترځان پېژندنه

ځرګندون نمبر 1 **دسړيتوب دفلسفې** بنسټ (د ژوندانهٔ ساده افغاني تصّور)

وروسته قام ژغورنه، دين دوستي او بيا د انسانيت ګډ قدرونه خپلول د هر آزاد وګړي دسوچ جوهرګڼل کيږي- خو تر دغو ټولو بالا د مابعد الطبيعات تصور يعني ايمان دے چي پر ټول کائينات د واحد خداى قدرت او حاکميت تسليموي- همدغه حق پېژندنه ده

چي فلسفيانه اظهار يې په هر دور کي فلسفيانو په خپل خپل انداز کړے دے- د "سرېتوب" فلسفه ترډېره حده همدغه ده چي هرکس اوّل ځان وپېژني، په خپله ګټه او تاوان ځان پوهـ کړي او په ځان کښې د ښهٔ او بد د تميز صلاحيت ومومي- بيا تر هري فېصلې لمخه دخپل قام د ګټو او تاوانونو جاج واخلي- په ټولنه کي امنيت خپله قامي فريضه وګڼي- تعليم عام کړي، تجارت ته وده ورکړي او په جمهوري توګه دخلګو دګډو فېصلو احترام وکړي- دمذهب په اړه پر خپله عقيده ټينګار وکړي او د نورو خلګو دعقيدو احترام هم په خيال کي وساتي- خداى وپېژني او د خدايي خدمتګارۍ په جذبه د دهٔ د مخلوق خدمت د ژوند موخه وګڼي-

فلسفه د خلګو، قامونو او تهذيبونو و ژوند ته معنا ورکوي- دا د انسان د بُنيادي مسئلو دفکر او حتمي ترجيحاتو سره د وفادارۍ د پېوسته هلوځلو ضابطه ده- د خپلو ستونزو د حل په خوا د دغو هلوځلو موخه د يوهٔ داسي صفا او مستحکم مېکېنيزم تلاش دے چي اعتماد ورباندي وکړل شي- د فلسفې تربيت دادے چي خلګ دي هماغه څهٔ وايي کوم چي دوى ويَل غواړي او کوم څهٔ چي وايي هماغه دي ئې موخه وي- فلسفه د انساني ستونزو، مسئلو، خيالونو، سوچونو، عَملونو او منصوبو تجزيه او وضاحت کوي- دا دخلګو شعوري تلاش ته د دليل په قوت اهميت او استحکام ورکوي او د جنګ سره سره د امن امکانات هم لټوي- فلسفه د خلګو د اخلاقي، معاشرتي، معاشي، مذهبي او سياسي

معاملو سره قريبي تړاو لري-

نظريه د فلسفې هغه ښاخ دۀ چې په ټولنه کې د بدلون په اړه عِلمي او عَملي اړخونه دواړۀ تر بحث لاندې راوړي- دا معاشره سازه انساني خود شعوري ده چې د علم د وسعت سره سره د ځمکې پر مخ انسان د خپلې ټولنې د ښېګړې په هلو ځلو اماده ساتي- دآئيډيالوژي لفظ چې اوس د نظريې په معنا اخستل کيږي، په تاريخ کې اوّل ځل په فرانسيسي ژبه د فرانس د انقلاب په ورځو کې اورېدل شوے ؤ- د دغه لفظ خالق فرانسيسي فلسفي دستوت دي ټرېسي (Destutt de Tracy) ؤ چاچې فرانس ته ديوۀ ستر تعليمي نظام تصوّر ورکړ چې وروسته يې فرانسيسي ټولنه په يوه ويښه، علمي او سائنسي معاشره بدله کړه- دا د اتلسمي پيړۍ په وروستۍ او د نونسمي پيړۍ په وړومبۍ برخه کې د هغه فرانسيسي فلسفيانه تحريك نوم هم ؤ چې د قام د نفسياتي، روحاني، اخلاقي، سياسي او ټولنيز ژوند احاطه يې کوله- ځکه خو نونسمه پيړۍ عالمي دانشورانو د آئيډيالوژي پيړۍ هم بللې ده- د نظريې په تشکيل کې ځيني داخلي او خاريجي عوامل ډېر مهم وي- دغه عوامل د نړۍ د پوهانو په نظر بېلا بېل ښوول شوي دي- زياترو مخکښو پوهانو د نظريې د تشکيل په وخت او بيا تر عملي کوولو لمخه درې څيزونه ډېر مهم ګڼلي دي لکه يقين، علم او طاقت- په څرګندون نمبر٢ کې د يقين حېثيت له علم او طاقت څخه ځکه بېل

عکس نمبر۲ د نظريې اجزا

ښکاره شوے دے چي دا دنظريې هغه عنصر دے چي تر نورو عناصرو ډېر دروند دے- د دي عنصر سره نۀ علم او نۀ طاقت مقابله کولای شي- يقين وېره تښتوي، عزم ځوانوي، وينه ايشوي، فکر فعالوي او مينه خوځوي- دا هر وخت خلګ وهغي قربانۍ ته تيار ساتي چي هيڅ يو څيز يې هم مخه نۀ شي نيوے - علم او طاقت که څۀ هم خپل خپل ښل اثرات لري خو يقين تر ټولو مهم ګڼل کيږي ولي چي دا خلګو ته ترحد زيات اعتماد او داخلي قوت ورکوي- يقين، ايمان يا عقيده په خلګو کي د سختو فېصلو کولو همت راپاڅوي، په کم قوت د لوی شمېر دښمنانو د مقابلې حوصله ورکوي-

په پښتني ټولنه کي هم يقين علم او طاقت د نظريې د تشکيل په اړه درې مزي عوامل ګڼل کيږي ځکه خو احمدشاه بابا[4] وايي چي:

د يقـين پـــه لاره درومې
پــه ګمـــان ولـي دَربــږې؟
ددغـۀ دريـاب مـاهے يې
پـــه يقـين بـــه وَرَسېـــږې
د درياب اصل به مومې
پـه يقـين کـه وپـوهېـږې

د احمد شاه بابا دغه وينا د سرېتوب په فلسفه کي د يقين اهميت څرګندَوي- د ماهي او د اوبو تعلق دپايښت او فنا تعلق دے- که اوبه وي نو د ماهي پايښت شته او که نۀ وي نو فنا دے- په اوبو کي د ننه نو بيا ماهي لره په خپل طاقت پلټنه او د درياب د پټو خزانو په حقله معلومات (علم) را غونډول ممکن دي- په اصل کي د سرېتوب د فلسفې بنسټ احمد شاه بابا په همدغه وړه غوندي وينا کي ښوولے دے- دلته له ماهي څخه مراد "کس" دے او درياب د "يقين" په معنا اخست شوے دے- دا ښوول شوي دي چي که يقين محکم وي نو بيا د طاقت په زور او علم په پوهه د سمي لاري تعين کېداى شي چي دکامراني ضمانت پکي ممکن وي-

پښتنو د انګرېزانو او روسانو خلاف لوی جنګونه په همدغه یقین وګټل، کنې په طاقت او علم خو دوی ترپښتنو ډېر مزي وو- دخوشحال خان خټك او احمد شاه بابا دواړو یوه نظریه وه چي دقام د بقا په هلوځلو کي د عقیدې سره سره د تُوري (طاقت) او قلم (علم) اهمیت مسلمه دے او دا دوی په عمل هم ثابته کړې وه-

طاقت د سرېتوب په فلسفه کي د نظریې دویم مزے عنصر دے چي له ډېرپخوا څخه په پښتني ټولنه کي ستایل شوے دے- پښتنو هرجنګ په خپل مُټهٔ ګټلے دے خو په ګټه یې نور قامونه هم ورګډ کړي دي- اتفاق ددوی اصل طاقت دے او نفاق یې هر کله ملا ورماته کړې ده- طاقت خوشحال بابا، رحمان بابا، احمد شاه بابا، غني خان، رشادبابا، ملنګ جان، الفت، درویش او سایل ټولو ستایلے دے ځکه یې د نظریې د تشکیل په اړه حېثیت مُسلمه دے-

علم د فرد د خاریجي دنیا په حقله معلومات ښندي او هغه دریچه ګڼل کیږي تر کومه چي فلسفه و دنیا ته ګوري، خو له بده مرغه د پښتنو ورته شا ده- علم تربیت یافته افرادي قوت جوړوي چي په ساینسي، عسکري، ټېکنیکي، معاشي او معاشرتي توګه قام پرمختګ په کولای شي- لکه چي یې بالا وضاحت وشو، یوې خوا ته علم خلګو لره د خاریجي دنیا څخه معلومات راجمع کوي، بلي خوا ته یقین هغه داخلي کیفیت دے چي د فرد وفکر اونظر ته غیبي اعتماد او قوت وربخښي او درېیم ځیز طاقت دے چي پر

نظريه دعمل کولو دپاره ضروري ګڼل کيږي- طاقت معاشي هم کېدای شي او جسماني هم ځکه نو خارېجي او داخلي دواړۀ اړخونه لري- د قام اصل طاقت په آزاد وطن، ژبه، نسل، کلتور او معاش کي ښکاري- دغه طاقت که په عقل استعمال نۀ شي نو جنګ او ورانۍ راوړي، او که د امن دپاره پکار راوست شي نو ټولنه په جوړيږي- نتيجه دا چي د نظريې د عملي کولو دپاره دليل او ذهانت بهترين اوزار دي-

که څۀ هم "يقين "د نظريې د تشکيل په اړه تر ټولو مزے څيز دے خو په ټولنه کي بېلا بېل مسلکونه اکثره د قامونو په نقصان تمام شي- د مثال په توګه ځيني مسلکونه د عقليت خلاف دي او د استدلال لاري نيسي چي نتيجه يې وروسته د قامونو د پستۍ په شکل مخته راځي- د علم، طاقت او يقين په موجودګي کي عقل هم تر ډېره حده خپل رول لوبوي خو د ايمان په اړه داسي برېښي چي "عقل" په نوو نوو تجربو کښې بوخت شو- د زړو جبلتونو اولنۍ سادګي او د اسلافو په واړو کړو آمادګي اوس په شعوري هدايتونو بدلوي لګيا دے- د اخلاقو لرغونے نظام او د ژوندانۀ هغه پاخۀ اصولونه د مصنوعيت او افاديت په اوبو منځي- تر دې حده چي د مصنوعيت په دې نوي دور کي مبندي دا فېصله هم نۀ شي کولای چي ماشومانو ته خپلي پيۍ (شودې) ورکړي او که د عقليت او افاديت تر سايه لاندي ترتيب شوي د حياتينو په نامۀ خرڅېدونکي بېلا بېلي فارمولې-

داسي برېښي چي عقل څومره وده کوي هغومره ځالاکي، مفاد پرستي او فراډ ورسره زياتيږي- ځکه فکر يوازي د عقل نوم نه دے او نه عقل يوازي "عقلِ کل" ګڼل کېداى شي- فکر مثبت هم کېداى شي او منفي هم- مثبت فکر د تدبُر په ملګرتيا غوره بدلون ته لار خلاصوي- ورنه عقل ، علم او طاقت درې واړه هم په يقين سره د خپلو قدرونو او موخو ساتنه نۀ شي کولاى- دلته "يقين" د ژوندانۀ اصل عنصرښکاري، چي له بده مرغه په جديد دور کي پر ځوړه روان دے- د جِدت سره سره له خلګو څخه د يقين جوهر ورو ورو ورکيږي- معنا دا چي زموږ د نظر زاويه به هله سمه ګڼل کيږي چي يوازي پر عقليت اکتفا ونۀ کړو بلکي د عقل او يقين تر منځ اعتدال ته اهميت ورکړو ولي چي يقين د نظريې يو لازمي جُزدے- ګل باچا الفت[5] د پښتني ټولني يوۀ عيب ته، په يوه غوره نثرپاره "ښۀ او بد" کي په دې ډوَل اشاره کوي چي" که يوحاکم غل دمَلك په خوله خوشي کړي نو دا کار دوى ته بد ښکاري، مګر که د اخوندزاده په سفارش يې پريږدي نوبيا په ښۀ سړيتوب او ديانتداري کي حسابيږي" دلته هغۀ دخلګو نظر دعقل او يقين ترمنځ وَهمدغه اعتدال ته را ګرځوي د کوم چي ټولني ته اشد ضرورت دے-

په تېر مهال کي بېلابېلي نظريې مخ ته راغلې لکه سوشليزم، کمونيزم، فاشزم، انارکيزم، فنډامنټليزم، کنزروېټزم او نېشنلزم- د دغو ټولو نظريو بنسټ پرځو سياسي او عمراني

اصولونو ولاړ ؤ او هره يوه په ټولنه کي د څه خاص بدلون په اړه رامنځ ته شوې وه- تر هر بدلون وروسته چي به کله د ټولني ضرورتونه بدل شول نو بیابه نظریه پخپله شاته شوه او خلګ به پر نوو نووکړښو پرمختګ ته تیار شول- د مثال په توګه فرانسیسي فلاسفر دستوت دي ټریسي (Destutt de Tracy) خو د آئیډیالوژي په برکت په فرانس کي د غوره بدلون لاره خلاصه کړه مګر هټلر د نېشنلیزم تر نظریه لاندي جرمني ته زیان ورساوۀ- خو د دغه نېشنلزم پر اصول وروسته د برلن دېوال بېرته مات هم شو او جرمن قام سره یوځای شو- دلته خبره دنظریې په اړه دطاقت داستعمال ده- هټلر طاقت په عقل استعمال نۀ کړځکه یې وطن وران کړ- همدغه شان د سوشلزم او کمونیزم نظریو په روس کي یو لوی بدلون راووست مګر دطاقت بېځایه استعمال آخر دوخت په تېرېدو سره په ټولنه کي د سوشلیزم او کمونیزم اثرات کم کړل، تر دې حده چي وروسته د شوروي اتحاد دماتېدو سوب هم په افغانستان کي ددوی تېرے او د طاقت بېځایه استعمال ؤ-دا ځکه چي نظریه بېل بېل اړخونه لري او د علمي او عملي هلو ځلو تر منځ د توازن غوښتنه کوي- چونکي نظریه د قام د نفسیاتي، روحاني، اخلاقي، سیاسي او ټولنیز ژوند احاطه کوي ځکه د دغو اړغونو تر منځ د اعتدال تقاضا هم کوي- نظریه لازمي عَملي اقداماتو ته عِلمي جواز ورکوي خو د هر اِنتهایي اقدام د کولو اجازت هیڅکله نه شي ورکولای-

افغاني ټولنه له لویه سره یوه روایتي ټولنه ده- پښتانهٔ او هغه ټول واړه واړه قامونه چې دافغان ملت برخي دي له اوّله سره ترخپلو قبایلي او ټولنیزو اقدارو لاندي ژوند کوي لګیا دي- ژوند یې ډېر ساده او خلګ یې خواري کښ دي ځکه په لږ څهٔ هم خوښ ښکاري- همدغه حال د هغو ټولو مشرقي قامونو دے کوم چې د جدید دورله تهذیبي، ساینسي، سماجي او په زیاته بیا له فکري انقلابونو څخه لري پاته شوي دي- دافغاني ټولني لویه مسئله داده چې یوطرف ته دمغرب ترمعاشي، تهذیبي، فکري او سماجي اثراتو لاندي د انتشار ښکار ده او بل طرف ته یې د عامو خلګو او تعلیمیافته کسانو تر منځ د ابلاغو کمے او نظرِیو اختلاف دے- په داسي حال کي امن او تعلیم دوه لازمي عوامل دي چې عامو خلګو ته ورو ورو د دغه شان مسئلو فهم ورکولای شي او غوره بدلون ته ئې تیارَولای شي ـ خو شرط یې دا دے چې ددې سیمي پوهان یوه صفا نظریه ولري، د سوچ زاویه ئې سمه شي او مثبت طرزِعمل ښکاره کړي-

که موږ د نړۍ د سماجي بدلونونو تاریخ ته لږ په غور وګورو نو دا حقیقت بلکل واضح دے چې قامونه له دغسي مسئلو سره هغه وخت مخامخ شوي دي کله چې یې ټولني له یوهٔ حاله و بل ته د بدلون په حال کي وي- کله خلګ بدلون ته تیار شي او هرکلے ورته ووایي، خو کله داسي وشي چې خلګ له لویه سره نظام رد کړي او د بدلون لاره ونیسي- کله کله داسي هم وشي چې بدلون

د ټینګېدو نهٔ وي نو بیا دانشوران رامخي ته شي او د بدلون سره سره د ټولني د اجتماعي ضمیر په رڼا کښي د خپلو سماجي او مذهبي قدرونو ساتنه په داسي انداز وکړي چي طوفان هم تېر شي او بدلون هم په غوره توګه راشي- چي ورسره ورسره د نظام په بدلېدوکي دخلګو د قامي تشخص او مذهبي عقیدې د ساتني ضمانت ورکړ شي- د پوهانو زمه واري وي چي د عامو خلګو حالت دومره خو د بدلېدو هلي ځلي وکړي چي ژوند یې د انسانیت تر حدونو کوز نهٔ وي- ضرورت د یوهٔ داسي ټولنیز فکر دے چي بنسټ یې نهٔ خو د مغرب پر تقلید ایښوول شوے وي او نهٔ یوازي پر هغو روایتونو ولاړ وي چي قام یې د سماجي او معاشي بدبختیو ترمنځ شکیل ساتلے وي-

په تاریخي[6] توګه دقامونو ترقيئ له غوره بدلونو سره تړلي ښکاري او بدلون هغه وخت غوره بلل کېدای شي چي تر یوې صفا نظریې لاندي راشي- خبره چونکي د آئیډیالوژي ده ځکه د دانشورانو د نظر په زاویه پوري اړه لري، نه چي په مذهب، قام یا دولت پوري- نظر هغه بنیادي ټکے دے چي که غلط شو نو د قام بربادي راوړي او که سم ؤ بیا د ترقۍ او خوشحالۍ ضمانت ورکوي- افغاني تاریخ ګواه دے چي احمد شاه بابا ځکه افغانان د نړۍ د نورو ژوندوقامونو په ګام روان کړل چي د هغه وخت په لحاظ یې د نظر زاویه سمه وه- همدغه د نظرسمه زاویه وه چي ګاندهي

هندوستان په آزاد کړ، نېلسن منډېلا افریکایان د اوروپایانو له غلامۍ په خلاص کړل او د آزادو قامونو په صف کي یې ودرول- که لږ نور شاته وګورو نو تاریخ داهم راښئ چي په منځني دور کي اوروپایان هم تر زرو کلونو د بدترین جهالت او جمود تر اثرلاندي وو- خو کله چي د یورپ د دانشورانو د نظر زاویه بدله شوه او دوی د کلیسا د مذهبي اجارَدارۍ نه د آزادۍ پښوا سفرپېل کړنو د غوره بدلون زېرے وشو- ځکه په کال ۱۶۴۸ کي د "وېسټ فېلیا" تر لاسلیك وروسته په یورپ کي ښکاره بدلون راغے- مقدس رومن سلطنت مات شو او د کلیسا قبضه ختمه شوه- قامي ریاستونه جوړ شول او خلګو ته په خپلو خپلو ژبو کي د لیك او لوست آزادي هم ورکړل شوه- د فرانس انقلاب راغے او د ساینسي فکر تر اثر لاندي د ترقۍ دور پېل شو-

په مغربي هېوادونو کي بدلون څنګه راغے؟ کوموحالاتو ورو ورو د هغه انقلابي غورځنګ شکل اختیار کړ چي وروسته یې د ساینسي، فني، معاشرتي او معاشي علومو د پرمختګ لاره خلاصه کړه؟ ددغو سوالونو یوځواب دے او هغه دا چي د مغرب د دانشورانو د سوچ زاویه بدله شوه- د دغه بدلون جاج اخستل ځکه ضروري ګڼم چي د یورپ د ترقۍ اصل راز په همدغه ټکي پوري اړه لري- په منځني تاریخي دورکي زرکاله د کلیسامذهبي فکر او نظام په ډېر شدت سره پر یورپ مسلط ؤ او په معاشي توګه مغرب

ترجاګیردارانه نظام لاندي ؤ- دغه دواړه عوامل د دوی د پېوستهٔ جمود سببونه ګڼل کیږي چي مغرب یې تر زرو کالو په عِلمي او عَملي توګه شاته وساتهٔ- کله چي په ۱۴۵۳ کي قسطنطنیه تُرکانو ونیوه نو یې پوهان اټلي ته وتښتېدو- دغه شکست د مغرب پوهان ویښ کړل او د نظر زاویه یې بدله شوه- هلته یې بېرته د لېونتوب تر حده د ارسطو وَ زړه فلسفه او زاړهٔ یوناني سېکولریزم ته مخه کړه- همدغه یې "نشاطِ ثانیه" یا احیأالعلوم وه- خلګ ولي چي زرکاله دکلیسا ترمذهبي جبر لاندي پاته شوي وو، کله چي د دغه سېکولر فکر هوا ورباندي ولګېده نو دلېونو په شان ورباندي رامات شول- د ارسطو دسېکولر فکر زڼې د دغو پوهانو په زیار راشنهٔ شول او همدغه په یورپ کي د بدلون سبب شو- کله چي د سېکولریزم ریښې پر خورېدو شوې او د یورپ د بېلا بېلو قامونو مذهبي تړون سست شو نو یوروپي قامونه هم یو له بله په بېلېدو شول- داسي د هرقام خپلي ژبي ته پام شو- کله چي یې په خپلو ژبو کي لیکل پېل کړل نو علم ورته اسانه شو ولي چي مخکي علم یوازي په لاطیني ژبه کي ؤ چي د کلیسا تر اجاره دارۍ لاندي وه- په دا نو علمي ترقي هم په تېزېدو شوه- د مغرب خلګو له مذهبي اجارَدارۍ نه تر آزادۍ وروسته د سائنسي فکر په ترڅ کي د ترقۍ نوي نوي لاري ولټولې- په سیاسي، معاشي، معاشرتي او دفاعي توګه یې یورپ مضبوط کړ-

غرض دا چي تر عَملي بدلون لمخه په عِلمي توګه د بدلون هلي ځلي لازمي دي او دعِلمي هلو ځلو بنسټ باید پر نظریه وي- دا لازمي ګڼل کیږي چي له سره د خپلي ټولني له هري زاویې څخه جاج واخستل شي او بیا پکښې د نظریې د عَملي کولو هلي ځلي وشي- دغه جاج اخستل او سمه طریقه لټول هغه نقطه ده چي د ترقۍ او خوشحالۍ ضمانت پکښي ښکاري او قامونه په جوړیږي- د پښتني ټولني ساخت چونکي له مغربه بېخي بېل دے او د بدلون مغربي طریقه ښایي چي په عَملي توګه په دې ټولنه کښي امکان ونه لري، ځکه دلته د حمزه بابا[1] ساده نسخه دا ده چي:

آئینــــه د ننني تهذیب دي ښـــۀ ده
خوجوهر پرې دساده پرون پکاردے

په دې سیمه کي به د بدلون طرز لازماً د خپلو خلګو په دودیزه اومذهبي ټولنه کښي د قبولو وړ وي ولي چي که دا په جبر راشي نو پایښت به ونۀ لري بلکي نوري ستونزي به لاهم راوړي- که بدلون ورو ورو راشي او دخلګو د دین او دود سره متصادم نۀ وي نو به یې خلګ د وخت په تېرېدو سره قبول کړي- د قام ګټه یقیني هم له دغه شان بدلون سره تړلې ده-

دلته دا سوال پورته کیږي چي د بدلون طرز به څله په دې

ټولنه کښې له مغربه بېل وي؟ واضح ځواب يې دا دے چي افغاني ټولنه د مذهبي قدرونو سره سره يوه قبايلي او روايتي ټولنه هم ده- تعليم پکښې کم دے، معاشي حالت يې ښهٔ نهٔ دے او په سياسي توګه د لويو طاقتونو د غاښو ترمنځ ده- په وارو وارو د بهرنيو مداخلتونوله کبله يې پر مغربي او ساينسي طريقو اعتماد نشته- ځکه به دلته د فرانس د انقلاب پر طرز د بدلون سوچ له سوشليسټ انقلاب څخه بېل نهٔ وي چي په افغانستان کي نه يوازي له ماتي سره مخامخ شو بلکي ګردسره له منځه ولاړ-

د "سرېتوب" فلسفه دمغرب د" انسان[7] دوستۍ" له فلسفې څخه ځکه بېله ده چي په سرېتوب کي د آخرت او مابعد الطبيعات تصور شته او پر ټول کائينات د واحد خدای قدرت او حاکميت تسليموي مګر دانسان دوستۍ فلسفه دا دنيا هرڅهٔ او حتمي ګڼي، دخدای او آخرت هيڅ تصور پکښې نشته- همدغه خدای پېژندنه ده چي فلسفيانه اظهاريې "سرېتوب" ته له انسان دوستۍ څخه بېل حېثيت ورکوي- موږ د قامي او انساني قدرونو سره سره مذهبي اقدار هم منو- د انسان دوستانو په شان دا هم منو چي ژوندون يوازي نه شي تېرېدای بلکي يو په بله ښايسته دے- موږ د ژوندانهٔ په ډېرو معاملو کي يو او بل ته اړتيا لرو او هر وخت په خپلو کي و مرستي ته سره اړ ښکارو- بقا مو په رواداری او عدم تشدد اړه لري- تخريب د فنا لار ګڼو چي د هيڅ قِسم دنياوي يا اخروي ګټي هيله ترې نه شي کېدای-

" اول ځان بيا جهان" د پښتو يو ډېر لرغونے متل دے- انسان له ازله ځان غوښنه او خود غرضه دے- ځان خوښي ددهٔ يو جبلت دے او دا يې فطرتي مجبوري هم ده- دے له دغي مجبورۍ په ځان پېژندنه او ويښتيا آزادي ترلاسه کولای شي- ځان پېژندنه يو احساس دے چي د خاريجي عواملو تر اثر لاندي د انسان په داخل کي راپاڅېدلای شي- دا يوازي د پوهانو او ډګري لرونکي تعليم يافته ځوانانو خاصيت نهٔ دے بلکي په هر هغه کس کښې ليدل کيږي چي ځان يې پېژندلے دے او دقام خواخوږي، پايښت، ښېګړې، او پر مختګ يې خپله موخه ګڼلې ده- دفکر پيل په اصل کي له ځانه کيږي- کله چي په انسان کي دا احساس را پېدا شي چي زهٔ څهٔ يم، همدغه احساس يې ځان پېژندنه او ويښوالے دے - همدغه احساس يې د قام د دود، ژبي، کلتور او تهذيب سره سره د ملت دماشومانو، ښـځو او اقليّتونو د حقوقو خيال ساتني ته همه وخت چمتو ساتي- ځان پېژندنه تر خاص احساس لاندي د فرد د نظر د زاويې غوره بدلون ته ويَل کيږي چي په بله معنا په نظريه پوري اړه لري- هرهغه کس چي شعور يې د خپلي سماجي ذمه وارۍ احساس ورکوي په حقيقت کي ويښ زلمے دے او ويښتيا د ځان پېژندني سره جفت ده چي مخته به په تفصيل سره بحث ورباندي وشي-

زموږ په ټولنه کي کهول د وګړو تر منځ د نسلي خپلوۍ پر رشتو ولاړ دے- ټبر د بېلا بېلو کهولونو تر منځ پر ښو مرستو قايم

ښکاري او قام د همدغو ټېرونو په خپلو کي د ګډ نسل، ژبي، کلتور، او وطن پر تمبو ولا ړ دے- د قامونو ډلبندي د مذهب پراساس هم کېداى شي او د انسانيت پر ګډو قدرونو هم- اسلامي نړۍ د مذهب پر اساس مسلم اُمه يا " اُمت" بلل کيږي- همدغه شان عيسايي دنيا ځان لره د قامونو يوه بېله ډله ده چي ګڼي يې هم سره ورته دي- په اوس وخت کي يو قام هم په يوازي توګه غوره ژوند نه شي کولاى ـ قامونه په ډېرو مسئلو يو له بله سره ګډ دي ـ پښتانۀ په يويشتمه پېړۍ کي د کسې په دنګو غرونو کي يوازي ژوند نه شي کولاى، ولي چي په ډېرو مسئلو کي ونورو قامونو ته اړتيا لري- ډېر پښتانه په اسلامي نړۍ کي د روزګار په اړه ځله پاشلي دي او لوى شمېر په يورپ او امريکا کي هم آباد دي- د نړۍ بېلا بېل هېوادونه روځ په روځ سره رانژدې کيږي او د اليکټراني مواصلاتو په ذريعه د قامونو ترمنځ اړيکي هم په تېزي سره زياتيږي لګيا دي- په دغو حالاتو کي د قامونو ګډ انساني قدرونه رامخته کيږي او په عقلي توګه يو له بله سره د اړيکو د زياتېدو امکان ډېر دے- ځکه د يوې دغسي نظريې د عملي کولو ضرورت دے چي په اوسني دور کي د قام د بقا او پرمختګ ضمانت ورکړي-

نظريه په ځوانانو کښي تحريك پېدا کوي او په خصوصي توګه بيا په تعليميافته ځوانانو کي د ژوندانۀ د بېلا بېلو وسوسو او

اندېښنو تر منځ د غوره لارې په لټون کې- زموږ د زمانې ضرورتونه نور دي او په دې وخت کې د ژوندانهٔ هر اړخ له پخوا څخه بېل ښکاري- نوې دنيا د علم، ساينس او ټېکنالوژۍ پر پايو روانه ده او د عقيدې سره سره وعقليت او استدلال ته اړتيا لري- عقليت په ټولنه کې اعتدال راپاڅوي او اعتدال د قامونو د پايښت لازمي جُز ښکاري- ځکه هرکس نظريې ته اړتيا لري او نظريه د سړيتوب هغه بنيادي عنصر دے چې بشر د انسانيت تر معراجه رسوي- علم خو فقط د خارجي واقعيت په ترڅ کې معلومات ورکوي او فلسفه د هغو کُلياتو سره اړه لري کوم چې د علم تر دايره دباندې وي- مګر نظريه د علم، اعتقاد او فلسفې ټولو پر بنياد د قام يو ټولنيز سوچ ته وېل کيږي- ځکه نظريه زموږ اجتماعي او فکري حدونه ټاکي- دنظريې پر بنياد اول خو د خپلې ټولنې پوره پوره علم او بيا د زمانې سره په ګام د تلو په حقله جهان بينې ضروري ده- د خپلو حالاتو او مسئلو په حقله د تقليد او تنقيد آزادانه جاج اخستل او بيا تر هدفه د رسېدو په اړه د مسئلو د حل د لارې تعيئن کول دي- که د چا د فکر کولو مراندې د نظريې تر حد وتلې وي نو به پر" کتنه" د فکر کولو بغېر څهٔ کتلای نه شي- دخپلې ژبې پر حرکت د سوچ کولو بغېر به څه ويلای نه شي- په لوبو کې به تر لوبو زيات د خپلو پښو او لاسونو پرحرکتونو سوچ کوي لګيا وي- د دغسې منطق د پېروکارانو څخه به نو بيا هرکار

پاته وي، د سړیتوب پر ځای به یې لېونتوب په برخه وي-

پښتانهٔ خو تر اوسه تش د خپلو مصیبتونو شکایتونه کوي لګیا دي- نه یې په ټینګ یقین سره ه د امنیت هلي ځلي کړي دي او نه د خپلو ماشومانو د تعلیم او تربیت په اړه سنجیده ښکاري- دوی نه خو خپل پاشلے قوت په شعوري توګه سره یوځای کړے دے چي د کُل مظهر وګرځي اونهٔ یې کله د خپلي معاشرې د نفسیاتي او معاشي رَوَیو په سائنسي توګه جاج اخستے دے چي غوره بدلون ته یې تیار کړي- کله کله خو داسي برېښي چي دوی نهٔ په صحي معنا دخپلي ټولني د نفسیاتي دړد اِحساس کولای شي او نه له دغي تودې وسپني څخه د مستقبل دپاره دځهٔ تعمیر اراده لري- دوی خو په دې اړه تر اوسه د پوهانو وتنقید ته هم تیار نه دي، د قام د دړد دوا خو ډېره بېله خبره ده- که چیري بیا څوك شعور لري او د ټولني په مرض پوهـ دي نو له ډاره څهٔ ویَلای نهٔ شي ولي چي دلته خو د هرچا په لاس کي توپك دے- همدغه نقطه ده چیري چي د نظریې ضرورت محسوسیږي او په سنجیدګۍ سره د ټولني د اصلاح او پرمختګ په هلو ځلو پېل کول دي- د معاشرتي اصلاح عَملي کار ترهغه وخته نه شي کېدای تر څو چي په عِلمي توګه دا فېصله ونه شي چي هدف څه دے او تر هغهٔ د رسېدو لاري کومي دي؟ ځکه خو حمیدبابا[8] وایي چي:

محبت په قېل و قال نه شي په حال شي
څوك به څو په رټا ځغلي د برېښنا

که هدف د نړۍ د نورو قامونو په ګام د ترقۍ سفر دے نو بيا پکار دا دۀ چي خلګ خپل "يقين" محکم وساتي او پر خپله عقيده ټينګ اوسي- خپل داخلي او خاريجي "طاقت" د امن په هلو ځلو خرڅ کړي او دقام دبقا په هلو ځلوکي خپل معاش ته هغومره اهميت ورکړي کوم چي په اوس وخت کي ضروري دے- ورسره ورسره د "تعليم" رڼا تر هره کوره رسَول خپله قامي زمه واري وګڼي- دانشوران بايد يو داسي فکر رامخته کړي چي د قام د دود او مذهب دساتني سره سره دسائنسي علومو لاري هم خلاصي کړي- دفکرټال دسړيتوب دفلسفې کربني لټوي، او هرچا لره په دې لړ کي دسوچ او فکر بلنه ورکوي- تاريخ ګوا دے چي ليکوالو د نړۍ په لويو لويو سياسي تحريکونو او سماجي انقلابونو کي خپل رول لوبولے دے، ولي چي لفظونه '**خلګ**' ويښَواى شي، لښکري ماتواى شي او قامونه جوړواى شي، خو شرط يې دا دے چي ليکوال يې ځلاند فکر او د نظر سمه زاويه ولري-

اخځليك

1- امير حمزه شينواری، 'دحمزه شينواري کليات' يونيورسټۍ بُك ايجنسۍ خيبر بازار پيښور، خيبر پښتونخوا ،۲۰۱۰

2- ول ډيورانټ ، (The Story of philosophy: The lives and openions of the greater philosophers) اردو ترجمه سيد عابد علي عابد ، فکشن

هاؤس مزنګ روډ لاهور، ۲۰۱۰،

3- برائن مېګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلي Darling Kindstley Book، لندن، ۲۰۰۱

4- احمد شاه بابا، 'دلوی احمد شاه بابا دېوان' (دېوانِ هرا) تر تیب د معصوم هوتك، صحاف نشرياتي موسسه ، کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۹

5 - استاد ګل باچا الفت، 'دالفت نثري کليات' د محمد اسماعيل بون په زيار، اسد دانش مطبعه ، کلوله پُشته ، ملي مارکېټ، کابل ، ۲۰۰۸

6 - مانفریډ اې ، (History and Civilization of the World) تاریخ و تهذیبِ عالم، ژباړن اميرالدين تقي حېدر، نګارشات، لاهور، ۲۰۰۶

7- کارلس لېمنټ، (The philosophy of Humanism) یعني د انسان دوستی فلسفه ، اردو ترجمه امجد علي بهټي، فکشن، مزنګ روډ لاهور، ۲۰۰۷،

8 - عبدالحميد مومند، 'دعبدالحميد مومند کليات' دانش خپرندويه ټولنه ، پېښور ، سريزه د محمد آصف صميم ، ۲۰۰۷

❊ ❊ ❊

ح

خلک

خلګ

"خلګ"مطلب هغه ټول وګړي کوم چي د ټولني په جوړښت کي برخه لري- يعني عام خلګ چي "عوام" هم بلل کيږي او د ټولني اصل طاقت دي- په هره ټولنه کي د خلګوخاموش اکثريت تر ډېره حده د فطرت تر قانون لاندي ژوند کوي، د خپل ماحول نه اثرات اخلي او په خپل تاريخ فخر کوي- خلګ ډېر برداشت لري او پر ډېر څۀ خاموشه وي خو دغه خاموشي يې د مړامو اوبو په شان د ډېرو ښاغلو د ډوبَولو پټ صلاحيت لري- د نړۍ ډېر باچهان په بېلا بېلو زمانو کښې د خلګو په مرسته د لوړو مرتبو خاوندان شول او بيا يې اولادونه د خلګو د استحصال په وجه د وخت په څپو کښې وبهېدل ورك شول- په نوي پېر کښې هم ډېر سياسي ګوندونه د خلګو پرنامه جوړشول، اقتدار ته ورسېدل او بيا د خلګو په قوت

له منځه ولاړل- خلک په اتفاق د هري بلا مخه نیوے شي خو نفاق یې المیه ده- تاریخ ګوا دے چي نفاق په هر پېړ کي د پښتنو ملا ورماته کړې ده او همدغه یې لویه کمزوري ده ځکه خو درویش[1] وایي

په دې خلکو کي پخوا وه او اوس هم شته
د نفــاق لــویــه بــلا وه او اوس هــم شتــه

له همدغو خلکو نه مخکښ راوزي چي له بشریته د انسانیت په خوا د "سرېتوب" په لوی سفر کي د دوی لارښوونه کوي- په قرآنِ حکیم کي د خلکو دپاره دوه بېل بېل لفظونه استعمال شوي دي، یو بشر او بل انسان- چیري چیري چي لفظ "بشر" استعمال شوے دے، هلته یې مطلب د نوع په حېث دے چي پر ځمکه د څلور پښو له حېوان څخه بېل پر دوو پښو ولاړ یو وجود دے- لفظ " انسان" هلته استعمال شوے دے چیري چي یې مطلب په مخلوقاتو کي یو بلند پایه او اعلیٰ مقام څیز دے- ځکه نو د خلکو د وجود دوې سطحي دي، بشر یې هغه طبیعي سطح ده چي "موجود" ده او انسان هغه معنوي سطح ده چي "مقصود" ده- هرکس چي کله ځان وپېژني او د ننګ مېدان ته راشي نو بیا سړے ګڼل کیږي او په ټولنه کي د شمېر شي- دقام پېژندني په هلو ځلو شي، د مذهب پالنه کوي او د

انسانیت ګڼ قدرونه خپلول ځان لره افتخار ګڼي- مرګ او ژوند د خدای په لاس بولي او پر ټول کائینات یې قدرت او حاکمیت تسلیموي- همدغه کس دسړیتوب په ګچه پوره دے کنې په ټولنه کي خو سرونه ډېر دي سړي کم شته، لکه چي خوشحال بابا وايي:

چي دستار تړي هزار دي   د دستار سړي په شماردي

په ټولنه کي اصل اهمیت د همدغو خلګو وي چي په شمار کم لاکن په خپلو ذمه واریو آ ګاه وي- ویښ زلمي له همدغو خلګو راپاځي او ټولني ته د پرمختګ همت ورکوي- د خلګو څخه د علم او هنر په رڼا پوهان هم جوړیږي چي د دوی د نظر زاویه سموي او د ځلاند سبا زېرے هم ورکوي-

په روایتي مذهبي ټولنه کي زیاتره خلګ د کورنیو چارو او معاشي مسئلو سره مخامخ وي ځکه یې فکر هم تر دغو چارو پوري محدود وي- کله چي لږ اوزګار شي او یا څۀ نه څه تعلیم وکړي نو بیا فکر کوي چي فطرت څۀ دے؟ له څۀ جوړ دے؟ چاجوړکړے دے؟ انسان څۀ دے؟ ذهن یې له څۀ جوړ دے؟ احساس څنګه پکښې پېدا کیږي؟ شعور څۀ ته ویل کیږي؟ او دغه شان نور ډېر سوالونه هره ورځ دخلګو په ذهنونوکي راپاځي- دنوي دنیا ماده پرستان[2] د دغو ټولو سوالونو ځواب په "ماده" کيویني، انسان ورته بس یو مشین ښکاري، حالانکي داسي نۀ ده- موږ چي د کومي خارجي دنیا

مشاهده کوو او کوم څیزونه چي پکښې وینو لګیا یو واقعي هم دا ټوله د مادې بېلا بېل شکلونه دي- لمر سپوږمۍ، ستوري، وربځ، غرونه، دښتونه، هوا او سمندر واړه د مادې نه جوړ دي او د مادې د زرو بېلا بېل ترتیبونه د دغو څیزونو د بېلا بېلو شکلونو موجب ګرځي- خو د انسان داخلي دنیا، ددهٔ شعور او احساس پخپله د مابعدالطبعیات تصور راپاځوي- دې دنیا لره د یوهٔ خالق وجود تسلیم کوي اوغاړه ورته ایږدي- بلي خواته "دجبریت فلسفه" هم د ټولو خاریجي او دا خلي کېفیاتو بشپړ وضاحت نهٔ شي کولای- ماده پرستان باید چي له اوله سره لا ابدي ناکامي وَمني ولي چي عقلاً هم ذهن قادرنه دے چي دکائینات په هر څهٔ دي وپوهیږي- څومره څومره چي ذهن پوهیږي هغومره د خپلي لاعلمي احساس ورته کیږي- هره پوهه انسان په نوو نوو وسوسو او شکوکو بوخت کړي- زهٔ چي کله د مشین په توګه د خپل جسم جاج اخلم نو هر څیز راته منطقي ښکاري ولي چي جسم واقعي هم مادي څیزدے او د مادې واړه مېکانکي اصولونه ورباندي صادق ښکاري- خو کله چي د خپل غېر مادي روح، شعور او احساس په اړه فکر وکړم نو بیا مي یو مشیني او بې خدایه کائینات یقیناً تر برداشت ډېر بهر شي-

په منطقي توګه هم هرکس په اصل کي پر دوو برخو وېشلے ښکاري- یوه برخه یې بدن دے او بله روح- بدن یې مادي څیز دے چي مشاهده یې په آساني سره پر مشیني اصولونو کېدای شي- خو روح یې هغه لازمي داخلي اوغېرمادي جوهر دے چي دے نه یوازي په ژوندے دے بلکي عمل یې په همدغه برخه پوري اړه لري- بدن یې واقعي هم د یوۀ پیچیده مشین په شان له بېلا بېلو اندامونو جوړ دے او د مشیني پرزو په شان یې د دغو اندامونو کار هم جدا جدا دے- د خوراك څښاك نظام یې بېل دے، د سا اخستلو جدا نظام لري، دګرځېدو او تلو راتلو نظام یې په ظاهره بلکل مشین غوندي ښکاري- بلي خوا ته د انسان یقین، آزاده اراده، تخلیقي قوت، هیله، خواهش، عزم، مینه، درد ، احساس، احتیاط، انتخاب، اختیار او نور لوی شمېر، خصلتتونه، دۀ ته له مشین څخه بېخي بېل حېثیت ورکوي- همدغه شان نور ډېر مثالونه شته چي د انسان د مادي او غېر مادي دواړو اړخونه بشپړ وضاحت په کیږي- لکه چي په څرګندون نمبر۳ کي د "پائي" په توګه څرګند شوے دے، بشر بېله څۀ شکه پر دوو برخو تقسیم دے- د دۀ بدن په ښکاره یومادي څیز دے چي پر مشیني اصولونو چلیږي او کار هماغسي کوي لکه یو مشین، خو د روح یې داسي نۀ دے ځکه غېرمادي ګڼل کیږي-

"جـبريت" تر ټولو زړه فلسفه ده او ماده پرستي د دې دور نوے سوچ- روحانيت قديم ترين دين دے چي تر ډېره حده جبريت ته قريب ښکاري- نۀ ماده پرستي يوازينی عالمي فلسفه ده چي حتمي وګڼل شي او نۀ د عقيدې پر اساس د هري مادي ترقی څخه د انکار رويه د منلو وړده-

څرګندون نمبر٣ د بشر مادي او غېرمادي برخي

خلګ له ازله پرخپل ذات، ټولنه، ماحول او فطرت فکر کوي لګيا وي- بېلا بېل عوامل يې داسي کولو ته مجبوره ساتي-

بېلي غميزي يې د منفي او مثبت سوچ موجب ګرځي- چونکي کائينات ددوی تر سوچ او فکر اوچت ښکاري ځکه نو اکثره وربانديي غورکوي لګيا وي او دتخليق په اړه يې بېلي نظريئې وړاندي کوي- دمادې دهئيت او دکائينات دتخليق په اړه دنړۍ دخلګو او پوهانو د نظر زاويه يوه نۀ ده بلکي درې بېلي ډلي پکښې ليدل کيږي- يوه ډله کائينات د خالقِ حقيقي تخليق بولي او په عالم کښي د هر څۀ جوړولو اختيار هم د دغه پاك ذات ګڼي- بله ډله دا خيال کوي چي دکائينات نۀ خو ابتدا شته او نۀ يې انتها، ماده قديم ترين شے ده خالق چونکي د يوۀ خاص قانون په ذريعه ورته څه خاص شکل ورکړ ځکه يې د تخليق محرك ګڼل کيږي- دوی عقيده لري چي د کائينات واړه څيزونه د "علت ومعلول" ترقانون لاندي دي ځکه نوخالق ته دهر څيز په جوړولو کښې د دخل ورکولو ضرورت نشته- درېيمه ډله د ماده پرستانو ده چي د تخليق په اړه د څۀ محرك حاجت هم نۀ تسليمَوي- دوي دائمي حرکت په کائينات کښې د بېلا بېلو څيزونو د بېلا بېلو شکلونو موجب ګڼي- په دغه اړه په نړۍ کښې نوري ډلي هم شته چي بېلا بېلي نظريې لري او فلسفيانه بحثونه وربانديي کېداى شي، خو زموږ عقيده دا ده چي خداى د ځمکي تخليق وکړ، ژوند يې پکښې پېدا کړ او د خلګو د استوګي

دپاره يې د هوا، اوبو او نورو ضروري څيزونو انتظام هم پکښې وکړ- ورسره ورسره يې نور مخلوقات وزېږول ځکه نو انساني تاريخ د حياتياتو يوه وړه او ډېره مهمه برخه بلل کيږي-

د تېر تاريخ مطالعه دا څرګندوي چي کۀ څۀ هم خلګ په خپلو کړو کښي ځای پر ځای مجبوره ښکاري خو تر ډېره حده اختيار هم لري چي پخپله آزاده اراده او همت نوي نوي لاري ولټوي- نوي تخليقونه وکړي اوخپله ځمکه د ښه ژوندون او استوګي قابله کړي- خو تر دغه مرام لمخه خلګو ته د بقا مسئله ورپېښه وي- مجبوره وي چي د بقاهلي ځلي تر هر څۀ مُهمي وګڼي ولي چي د فطرت قانون دځان ژغورني پېوسته جدوجهد دے ځکه خلګ هم له ازله د نورو مخلوقاتو سره سم د بقا په هلو ځلو ښکاري- د زمانې په اوږدوکي خلګ کله د نورو بلاوو سره ښکر په ښکر پاته شوي دي او کله بيا په خپلو کي هم د خوراك او استوګي په لانجو سره اخته ليدل شوي دي- له ازله خلګ زياتره د يوې نه يوې وېري تر سايه لاندي اوسېږي او تر مړيني د بقا په پېوسته هلوځلو وي- که څه هم دا هلي ځلي د انسان له جبلتونو څخه دي خو دبقا جبلت د غلا اوجنسي خواهشونو په شان جُرم نۀ دے، بلکي يو اعلیٰ بشري خاصيت دے چي په تاريخ کي د انساني نسل د بقا ضامن پاته

شوے دے- د قام په حېث پښتانۀ له ازله د بقا په هلو ځلو دي- تېر تاريخ يې د قام ژغورني او وطن پالني يومسلسل جدوجهد دے- داسي برېښي چي د دوی په برخه نورځۀ نشته چي په يويشتمه پېړۍ کښې لاهم د بقا په همدغو هلوځلو دي، ځکه خو جهاني[3] وايي:

دې وطن کي له نسيمـــه د ګلونو بستر هېر دے
دخزان وحشي بادونه چي راځي پرېږده چي راسي

بلي خواته په بشري تاريخ[4] کښې داسي بېحسابه داستانونه دي چي خلګو د خپل نوع نسلونه فنا کړي دي او د ځمکي پر سر يې په وارو وارو ترکلونو فساد ته دوام ورکړے دے - چونکي په خلګو کښې ډېر وحشيانه حېواني خاصيتونه له ازله موجود دي ځکه نو ځای او بېځايه خونرېزي هم ترې کيږي- تردې حده چي کله کله يو دبل وقتل ته د لېونو په شان چمتو ښکاري- فوځونه يې خظرناکي وسلې ځکه جوړوي چي د بشر وژني بازار ګرم په وساتي- کوم خلګ چي اوس د انسان دوستی او انساني حقوقو دعوېداره دي، د هغوی تاريخ د انسانيت د دُښمنۍ ډك دے- امريکا د جاپان پر هېروشيما او ناګاساکي ښارونو اېټمي بمونه وغورځول- په لکونو انسانان پکې ووژل شول او په زرګونو لا تر اوسه ددغي پېښې له

اثراتو محفوظ نه دي- اوس هم ځيني ماشومان د مېندو په شکم کي نه پايي او يا بيا ناروغه زيږي- روس او امريکا دواړو پرافغانانو د خپلو نوو نوو وسلو تجربې وکړې چي په نتيجه کي يې په لکونو انسانان له منځه ولاړل- خلګو په تېر تاريخ کي په وارو وارو د خپل نوع دومره کسان وژلي دي چي د ځمکي پر سر يې په هيڅ قسم درندګانو کي مثال نشته- د زيات شمېر ايجادونو موخه يې هم د خپل نسل د وژني اسباب جمع کول ښکاري- کله کله خوداسي برېښي چي دُښمني او خونرېزي له ازله د خلګو په برخه دي او د دغو جبلتونو د تسکين دپاره يو دبل ويني تويَوي لګيا دي- تاريخ د زور او زورَور ډېري دورې ليدلي دي خو هر زورَور تر بلندۍ وروسته د پستۍ سره هم مخامخ شوے دے، ځکه خو کاظم خان[5] شېدا وايي چي:

ما ليدلے دے نشېب په هر فراز کي
اعتماد به شېدا څۀ رنګ په فراز کړم

خلګ داسي ولي کوي؟ ولي د غوره بدلون په اړه د مثبت رِدعمل مظاهره نه کوي؟- د دغو سوالونو ځواب په څو خاصو عواملو پوري اړه لري کوم چي دوی په دغسي کولو مجبوره ساتي- د "جبروقدر" پر دغه مسئله هم د خلګو رايه يوه نه ده بلکي درې

واضح ډلي ليدل کيږي[6] - يوه ډله دا عقيده لري چي خلک خپله هيڅ هم نۀ شي کولای، هر څۀ چي کيږي خدای يې کوي- بله ډله خلک د خپلو کړو پخپله ذمه واره ګڼي او دا يقين لري چي انسان په خپلو هلوځلو د دنيا هرکار تر سره کولای شي- دريمه ډله هغه ده چي انسان مجبور او هم قادر ګڼي- د دوی عقيده دا ده چي هرکس ترڅۀ حده مجبور ضرورده خو پر ډېر څۀ قدرت هم لري- مجبورهلته ښکاري چيري چي د څۀ کولو اسباب ددۀ تر قدرت دباندي وي خو بياهم د اسبابو دتخليق ذمه واري ددۀ پرخپله غاړه ده- کوم عوامل چي خلک مجبوره ساتي په هغو کښې فطرت، تاريخ، ماحول او د هر کس خپل ذات يا نفس داسي عوامل دي چي خلک په پستۍ کښي شکېل ساتي- کله کله خو عقليت او عېنيت هم خلک په تشکک کي مبتلا کړي او عقل پخله هم يو نامکمل اوزار ثابت شي- هلته بيا څۀ کارونه په جبلت تر عقل په ښه توګه تر سره کېدای شي ځکه خو زياتره خلک مينه تر ښۀ سوچ مقدمه ګڼي- جبلت چي کوم کس په وادۀ کولو مجبوره کاندي عقليت هماغه کس ته دطلاق ترغيب ورکوي ځکه خو په مغربي هېوادونو کي د طلاق شرح تر پښتني ټولنه ډېره زياته ده-

خلک د غوره بدلون په اړه آزاد نۀ دي- لکه چي نوموړے

ایراني پوهاند علي شریعتي[7] د "چهار زندان" تر عنوان لاندي لیکي چي خلګ په څلورو زندانونو کي قېد دي- ولي چي دوی یوې خواته دخپل ځان یا خپل ذات یا نفس ترداخلي جبرلاندي ژوند کوي لګیا وي او بلي خوا ته د بېلا بېلو خاریجي عواملو تر اثر لاندي وي- کله د فطرت تر جبر لاندي وي ، کله د تاریخ جبر ورباندي توپل شوے وي او کله بیا دماحول ترجبر لاندي ژوند کوي لګیا وي، حالانکي د "جبروقدر" فلسفه دوی ته د مجبورۍ سره سره پر ډېر څۀ دقدرت لرلو درس هم ورکوي- د جبریت دغه فلسفه که څۀ هم تر ټولو زړه فلسفه ده خو په نړۍ کښي یې لاتر اوسه اثرات شته- لکه چي په څرګندون نمبر۴ کي ښوول شوي دي ؛ فطرت، ماحول، تاریخ او نفس غوندي جبري عوامل اوس هم د یو شمېر خلګو د ژوندانۀ ځینې اړخونه ګړزن ساتي او د ټولني د ښېګړي په لار کي خنډ دي- بلي خواته داسي خلګ شته چي بیا هم له بشریته دانسانیت په خوا د سړیتوب سفر جاري ساتي او د تهذیبي قدرونو دساتني هلوځلو ته دوام ورکوي- دوی له دغو منفي جبري بندیزونو څخه په هره توګه د شعور په رڼا د وتلو په هلو ځلو دي-

فطرت هرکله خلګو ته د سوچ او فکر دعوت ورکوي، د خلګو پر رَوَیو لوی شمېر اثرات پرېږدي او د وجود دکُلِیت احساس ورکوي-

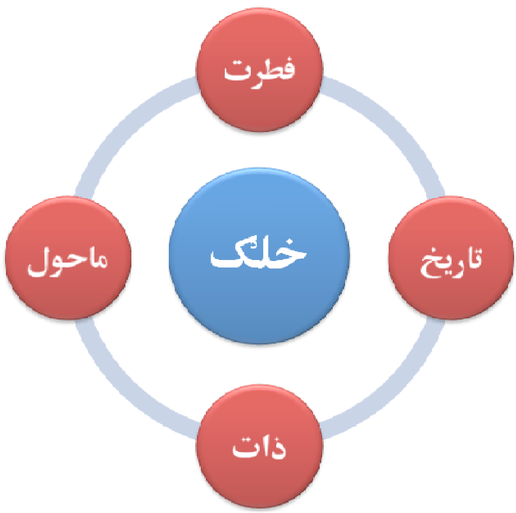

خرګندون نمبر۲ د جبريت دفلسفي عوامل

آسمان، لمر، سپوږمۍ، ستوري، سمندر، غرونه، ځنګلونه کۀ څۀ هم ځيني خلګو ته دا احساس ورکوي چي د کائنات په وسعتونو کښي د بشرڅۀ خاص حېثيت نشته خو ځيني نورخلګ ترې مثبت اثرات هم اخلي او له فطري ښائسته د ژوندانۀ بېلابېل رنګونه ټولوي، ادبي

تخلیقونه تري کوي، آرټس او سائنس په ژوندي ساتي- ځوك فطرت ته د حېرت ګوته په غاښ ولاړ وي، ځوك غوروفکرورباندي کوي او د انسان په ګټه يې د راوستو په هلو ځلو وي- غرض دا چي د فطرت په وسعتونوکښي د ژوندانۀ بې شمېره رنګونه دي چي خلګ ډَول ډَول اثرات ترې اخلي، ځوك منفي او ځوك مثبت- ځوك مصوري په کوي او ځوك شاعري، ځوك سائنسي تجربات ترې اخلي او ځوك عسکري ګټې- غوره به دا وي چي خلګ له فطرته مثبت اثرات واخلي او د انسانيت په ګټه يې راولي-

تاريخ هم د فطرت په شان د ژوندانۀ پر بېلا بېلو اړخونو مثبت او منفي اثرات پرېږدي- وينښ خلګ له تاريخه سبق اخلي او منفي اثرات يې په شعوري توګه د زائلېدو په هلو ځلو وي- مشهور تاريخ ليکونکے او فلسفي وِل ډيورانټ[8] ليکي چي" زۀ ځکه د تاريخ مطالعه کوم چي ځان په دې پوهـ کړم چي انسان څۀ دے؟ ولي چي د دغه سوال ځواب سائنس هم نۀ لري- چنانچي تاريخ د زمانې د واقعاتو د مطالعې په ترڅ کښې واضح فلسفيانه تناظر لري- ځکه نو زۀ اجازت غواړم چي ځان ته يو تاريخ ليکونکے فلسفي ووايم"- څرګنده ده چي د تاريخ د فلسفې سره ټينګ تړون شته- پخواني جبلتونه کله کله واپس هم راګرځي ځکه نو ځينو تاريخ ليکونکو تاريخ د خلګو د خطاګانو او جرمونو ريکارډ بللے دے، خو حقيقت داسي نه دے- د تاريخ پر پاڼو د نبيانو، فلسفيانو، سائنسدانانو،

اديبانو، شاعرانو او مخکښانو د بصيرت او ذهانت ګڼ شمېر ثبوتونه دي چي خلګ او ټولني ترې اثرات اخلي-

ماحول درېيم مُهم عنصر دے چي ګڼ شمېرخلګ اثر ترې اخلي- د ماحول جبر ته "عمراني جبر" هم ويل کيږي- د فکر يو لوی مکتب دا هم دے چي کس يا فرد پخپله هيڅ هم نه دے بلکي اساسي اهميت يې د عمراني يا اجتماعي نظام دے- فرد خو فقط د دغه اجتماعي نظام عکس دے او د دۀ ټول خاصيتونه د اجتماعي ماحول نتيجه ده- په دغه نظر افغاني ټولنه يوه روايتي او مذهبي ټولنه ده چي وګړي يې له لويه سره ترخپلو قبايلي، مذهبي او ټولنيزو قدرونو لاندي ژوند کوي لګيا دي- د دوی د ښو او بدو خپل معيار دے ولي چي دوی په خپل ماحول کښې همدغه څۀ خپل کړي دي- په تېرو دېرشو کلونو کښي پېوسته بهرنيو مداخلتونو پر پښتني ټولنه ډېرمثبت او منفي اثرات وکړل- د دوی ماحول هغه پاته نۀ شو کوم چي له پخوا ليدل کېدۀ- پخوا خو د دوی ژوند بېخي ساده ؤ او وګړي يې ډېرخواري کښ وو ځکه يې ضرورتونه په لږ څۀ هم پوره کېدل- دوی د نړۍ له تهذيبي، ساينسي، سماجي او فکري بدلونونو څخه ناخبره په خپلو دنګو غرونو کښې آزاد اوسېدل- په دغه ماحول کښې دوی د آزادۍ له اهميته خبر وو خو د تعليم او ټېکنالوژۍ په اړه يې د څۀ بدلون په خوا هڅه نۀ وه کړې- تر پېوسته بهرنيو مداخلتونو وروسته اوس افغاني ټولني ته پېښه داده چي يوې خواته د مغرب تر معاشي، تهذيبي، فکري او سماجي اثر لاندي د انتشار ښکار ده او بلي خواته يې په خپلو کښې

هم د تعلیمیافته او غیر تعلیمیافته وګړو ترمنځ د نظریو توپیر دے چي د غوره بدلون لار یې نیولې ده-

د قامونو په تاریخ کښې حوادث هم مهم رول لري- کله کله لویي غمیزي د انقلابونو سبب شي او کله بیا لوی لوی قامونه د غمیزو په څپو کښې وبهیږي- دکال ۱۹۷۹ د دسمبر په میاشت کښې روسي فوجیان افغانستان ته را داخل شول- دا د افغاني تاریخ تر ټولو غټه حادثه وه- پر افغاني ټولنه د دغي شخړي ګڼ شمیر سیاسي، معاشي، سماجي، معاشرتي او نفسیاتي اثرات وشول- افغانانو هر څه ته شاکړه او د وطن د بقا په جنګ کښي د نړې د یوۀ سترعسکري طاقت سره ښکر په ښکر شول- تعلیم، صحت او تجارت هرڅۀ شاته پاته شول، یوازي د بقا جنګ ؤ چي د دوی ورته مخه شوه- د دوی هلي ځلي بېځایه نۀ وې ځکه یې په نتیجه کښې نۀ یوازي دافغانستان د خپلواکۍ پالنه وشوه بلکي په کال ۱۹۹۲ عیسوي کښي شوروي اتحاد پخپله هم مات شو- ازبکستان، تاجکستان، کرغزستان، قازکستان، آذربائیجان، یوکرېن، بېلاروس او جارجیا ټول ترې آزاد شول- د افغانانو جدوجهد د نړۍ نور قامونه هم د روس څخه آزاد کړل- خو له بده مرغه بیا په کال ۲۰۰۱ زېږده کي د ستمبر د میاشتي په یوولسمه نېټه د نیویارك ښار تجارتي غبرګولي مینارونه او د امریکا د پنټاګان عمارت د عرب جهادي تنظیم القاعده له خوا په جهازونو وَویشتل شول- دا پېښه د یوۀ بل ناګهاني آفت په توګه پر افغانانو را پرېوته- امریکایانو د القاعده مشراُسامه بن لادن په دغه تور ونیو- اسامه

بن لادن چونکې هغه وخت په افغانستان کښې ؤ ځکه امريکا پر افغانستان د حملې جواز وموند او د طالبانو واك يې په هېواد کښې ور ختم کړ- دغو حوادثو په هېواد کښې نوي نوي مسئلې را وزېږولې چې تر اوسه لا دوام لري-

د نړۍ يو شمېر دانشوران د دغو جبري عواملو له حصاره د وتلو په هلو ځلو نوي نوي فلسفې رامخته کوي لګيا دي، خو له بده مرغه په دې سيمه کښي زيات شمېر خلګ لا تر اوسه د دغو عواملو دمنفي بنديزونو تر اثرلاندي ژوند کوي لګيا دي- کۀ څۀ هم دغه جبري عوامل خاريجي دي چي خلګ د علم او شعور په ذريعه ترې ټولنه بچ ساتلای شي خو يو بل منفي څيز داسي هم شته چي دټولني په هر کس کي وجود لري او فرد په دې مجبوره ساتي چي د انسانيت له لاري يې چپ کړي- دغه جبر چي د "ذات" جبر بلل کيږي له مخيزو څلورو نه ځکه بېل ښکاري چي دا د بشر داخلي جبر دے او آزادي ترې په ځان پېژندنه، خلوص، ايثار، عشق او جنون ممکنه ده- ځيني پوهان د ذات جبر د فطرت تر جبر لاندي بولي ځکه يې د بېل بحث مستحق نه ګڼي- دجبريت دغه فلسفه يوه ډېره زړه فلسفه ده- دهندوايزم او عيسايي کېتهوليك عقيدې بنياد د فطرت پر همدغه جبري فلسفه ؤ- د دغي نظريې منونکي دا عقيده لري چي هرڅۀ د قدرت له خوا د انسان تر تخليق لمخه مُتعين شوي دي اوهمدغه يې په فطرت کښي دي[9]- د انسان اراده، انتخاب اوکوښښ د دۀ په څۀ کار نۀ ورځي- معنا دا چي انسان په هماغه

څه مجبور دے کوم چې د دۀ په سرښت کې دي- دغه نظریه د انسان د آزادي اِرادې، د انتخاب کولو د صلاحیت او د دۀ د سعې نفي کوي-

حق څۀ دے؟ آیا حواس، علم او عقل و ژوندانۀ ته څۀ معنا هم ورکوي او که محض د جبلت متضاد دي- د دغه سوال جواب هم دغومره لوی پېچومے دے لکه پخپله د انسانیت سوال- ډېر اوږده فلسفیانه بحثونه وراندې شوي دي چې تفصیل یې د دې کتاب موخه نۀ ده ځکه به پر دې اکتفا وکړو چې جبلت که څۀ هم په قبایلي ژوند کې سودمند دے خو دا زمانه د علم، عقل اوحواسو زمانه ده- جبلت ځان لره یوحقیقت دے ولې چې که عقل د خواهش د تسکین په اړه منطقي جواز پېش نۀ کړي نو خواهش ته له عقله د بغاوت کولو حق شته- په بشر کې د انسانیت تر معنوي سطحې د رسېدو بې شمېره امکانات موجود دي چې عقل ورته عاجز دے- عقل کله کله د عزم غلام هم ښکاري ولې چې د عزم په اړه، دبقاپه لړ کې او دخدای د جود په مناسبت انساني عقل ناقص او بِلکل سطحي معلومېږي- خو له دې باید چې دا معنا وا نۀ خستۀ شي چې عقل د انسانیت په اړه هیڅ نۀ دے - عقلیت ځان لره یوه غوره فلسفه ضرور ده خو هیڅوك عقلِ کل نۀ دے اونۀ هره مسئله یوازې په عقل حل کېدای شي، ځکه خلګ عقیده یا یقین د نظریې ترډولو مزے غړے ګڼي- د جبریت د عواملو(فطرت، ماحول، تاریخ او نفس یاذات) له حِصاره د وتو تدبیر په عقیده، عقل، علم او حواسو

کېدای شي- همدغه د سرېتوب په حقله هغه غوره انساني ارزښتونه ګڼل کيږي چي "دجبروقدر فلسفه" ورباندي تشکيل شوې ده- په څرګندون نمبر۵ کي همدغه څلورعوامل څرګند شوي دي چي بشر د فطرت، ماحول، تاريخ او نفس تر جبر بهر را وباسي-

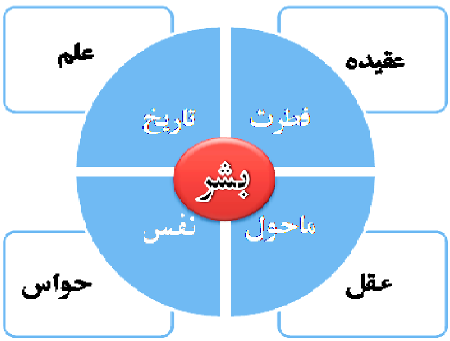

څرګندون نمبر ۵ د جبروقدر د فلسفي عوامل

لکه چي وړاندي يې ذکر وشو "عقل" په نوو نوو تجربو کښې د زړو جبلتونو اولنۍ ساد‌ګي او د اسلافو په کړو آماد‌ګي په شعوري توګه د بدلېدو په هلو ځلو ښکاري- لرغونې اخلاقي نظام او دژوندانۀ

پاخۀ پاخۀ اصولونه د مصنوعیت په اوبو مینځي لګیا دے- داسي برېښي چي علم څومره زیاتیږي او عقلیت وده کوي هغومره په ټولنه کي مفاد پرستي او فراډ زیاتیږي- که جبریت سمه لارنۀ ده، په عقلیت د خلګو ټولي مسئلې نۀ شي حل کېدای او علم یوازي د خاریجي وقوعیت پته ورکوي نو بیا څۀ کول پکار دي؟ حقیقت څۀ دے؟ "دفکرټال" په همدغه شان سوالونو فکردے- د دغو سوالونو د ځوابونو تلاش دے- فکر او تدبُر په ټولنه کي هله غوره بدلون راوستلای شي چي د انسان داخلي او خاریجي عوامل واړه په نظر کي وساتل شي-

د انسان داخلي قوت په اصل کي د دۀ په "یقین" یا عقیده اړه لري- دغه یقین په اصل کي هغه احساس را پاڅوي چي د کَس په داخل کي د ډېر څۀ کولو صلاحیت وده په کوي- که "یقین" نۀ وي او د" احساس" توښه وجود ونۀ لري نو بیا د عقل او علم په رڼا هم د سړیتوب اوږد سفر نۀ شي تر سره کېدای- ځکه نو"حقیقت" یو مربوط ټولنیز احساس دے چي په عقیده، عقل او علم یو بشر د سړیتوب تر معنوي سطحي پوري رسولای شي-

اتلسمه پېړۍ دفطرت پرستۍ دور ؤ- فطرت پرستي انسان دنورو مادي څیزونو په شان د قدرت یو داسي مخلوق ګڼي چي د اِرتقایي عمل په نتیجه کي تر نورو ژوندو څیزونو زیات ترقي یافته دے- د دغه فکر خاوندان انسان د فطرت په مقرره دائره کښي قېد ساتي چي ژوند خو لري مګر د ځان پېژندني هیڅ ګنجایش پکښي

نشته- دا فلسفه په انسان کي د کوښښ او سعي ګنجايش نۀ پرېږدي ولي چي د دغه فکر په ترڅ کي انسان بس هماغه څۀ کولای شي د کوم چي په دۀ کښي فطرتي صلاحيت شته-

نولسمه پېړۍ بيا د ماده پرستۍ پېر ؤ- ماده پرستي هم انسان د نورو مادي څيزونو په شان د ماديت په دائره کي قېد ساتي- ماده پرستان انسان يو مادي وجود ګڼي او د روحاني ترقۍ هيڅ ګنجايش هم پکښي نۀ پرېږدي- ددوی په نظر انسان تر طبيعي سطح لوړ نه شي تلای ولي چي د انسان معنوي سطحي لره د مابعد الطبيعات عقيده ضروري ده او دغه عقيده په ماده پرستانو کي نشته- د بشپ بارکلې په فکر "عينيت" يوه مهمه فلسفه وه چي د ماده پرستۍ نفي يې کوله- د هغه په فکر چونکي د مادې خپل حقيقت په مشاهده پوري اړه لري او تر مشاهدې وروسته چي کوم احساس را پېداکيږي په هماغه د مادې پېژنګلونه کيږي ځکه نو بې له څۀ مشاهدې د مادې وجود نشي منل کېدای[10]- يعني که مشاهده نۀ وي نو ماده هم نشته- د دغه دور يو بل فلاسفر کانټ د احساس په اړه نور وضاحت وکړ چي په احساساتو کښې څۀ فطري ترتيب نۀ وي- د احساس په نتيجه کي د راپاڅېدلو خيالونو په ترتيب کي اصل جوهر ذهن دے چي يو خاص نظم پکښې پېدا کوي- معنا دا چي کوم څيز په سترګو ليدل کيږي هغه په اصل کي د ذهن تخليق دے-

وروسته بيا د وجوديت فلسفه د ماديت پرستۍ د ردِعمل په توګه مخ ته راغله- دغه فلسفه انسان د ماده پرستۍ او فطرت

پرستۍ له بنديزونو آزاد ساتي او له نورو مادي شيزونو يې ځکه مختلف ګڼي چې انسان د فطرت طابع نۀ دے بلکې پر فطرت تصرف او اقتدار لري- د دغي نظريې ځيني منونکي خدای مني لکه کيرکيګارډ- خو سارتر د مابعد الطبيعات قايل نۀ دے ځکه د خدای وجود هم نه مني- هغۀ انسان له نورو موجوداتو مختلف او متضاد ځکه ګڼي چې دے په انسان کښې "وجود" تر "ماهيئت" وړاندې وينې او په نورو مخلوقاتو کښې "ماهيئت" تر "وجود" مخکې- د مثال په توګه يو هنرمند چې کله بېلچه جوړوي نو دا ورته څرګنده وي چې له دغي وسپني به بېلچه جوړيږي، که څۀ هم د بېلچې وجود تر دغه وخته نۀ وي بلکې وروسته به ظاهريږي- بلې خوا ته چې کوم انسان تر زوکړې وروسته په وجود کې راشي د هغۀ د ماهيئت هيڅ پته هم نۀ وي چې څۀ به ترې جوړيږي؟ د دۀ ماهيئت به وروسته معلوميږي او په دغه اړه د دۀ خپله اراده، انتخاب اوکوښښ ډېر مُهم دي چې له دۀ نه عسکر، ډاکټر، انجنئير او که څۀ بل څيز جوړوي-

په شلمه پېړۍ کې هم د جبريت زړې فلسفې وجود درلود خو د انساني شخصيت په اړه درې نوي فکري ډلې هم مخته راغلې- يوې ډلې د عمراني جبريت (Socialogism) نظريه لرله، بلې ډلې دتاريخي جبريت (Historicism) نظردرلود او دريېمې ډلې د حياتياتو(Biologicism) نظريه را وړاندې کړه- په دغه دور کې د انسانيت په اړه د فکر عمراني مکتب ډېر رامخته شو، چې زياتره

مخکښان یې د پخوا په شان دجبریت قایل خو وو، مګر عمراني جبریت یې تر هر څۀ مهم ګاڼۀ- د دغه مکتب پوهان اوس هم فرد د اجتماعي نظام عکس ګڼي او دا نظریه لري چي ځوك چیري اوسي په خوی به د هغوسي- په دغه فکري مکتب کي اساسي اهمیت عمراني او اجتماعي نظام ته حاصل دے نۀ چي د انسان آزادي ارادې، د انتخاب قوت او تخلیقي قوت ته- همدغه شان د تاریخي جبریت منونکي د انسان شخصیت د تاریخي جبریت تر سایه لاندي بولي- ددوی نظریه ده چي پېوسته تاریخي پېښي دانسان شخصیت جوړوي او ددغو پېښو آزانګۀ دانسان پر ټولو خاصیتونو او نسلونو خپل اثرات پرېږدي-

دمثال په توګه زۀ ځکه پښتون یم او پښتو وایم چي پر پښتني سیمه زوکړے وم- مذهب مي ځکه اسلام دے چي په تاریخي توګه پښتونخوا د اسلام تر اثر لاندي راغلې وه- خوراك، څښاك او پوښاك مي ځکه پښتني دي چي تاریخي حالاتو په همدغه سیمه کي ساتلے یم- که چیري دغه سیمه د اسلام تر اثر لاندي نۀ وای راغلې نو به مسلم نۀ وای او که چیري په کچنیوالي یورپ ته منتقل شوے وای نو به مي خوراك، څښاك او پوښاك هم دغه نۀ وای بلکي مغربي انداز به پکښي لیدل کېدۀ- د دې خو مطلب دا شو چي زما د خپلي ارادې، انتخاب او تخلیقي قوت زما پر قومیت، مذهب، ژبه او د ژوندانۀ په چل و ول کي څۀ دخل نشته-

دا خو بس یو تاریخي جبر دے چي زۀ پښتون یم، پښتو مي ژبه ده اوپښتونخوا مي وطن- په شلمه پېړۍ کي د حیاتیاتي جبر یا بیالوجیسیزم نظریه هم را وړاندي شوه چي بنیاد یې د دغي پېړۍ د دانشورانو پر دې خواهش باندي ولاړ ؤ چي انسان د مادیت او فطرت پرستۍ تر محدوده سطح لږ په لوړ شي- د دغي نظریې منونکي د انسان ټوله کېفیتونه او خصلتونه د دۀ په جسماني او نفسیاتي جوړښت پوري تړي- د مثال په توګه دنرم جسامت خلګ جذباتي وي اوپنډان مینه کوونکي- دا نظریه هم د انسان د ځان پېژندني او آزادي ارادې نفي کوي ولي چي د دې مطلب خو دا کېدای شي چي که څوك مینه کوي نو دا د دۀ خپله اراده نۀ ده بلکي دے په حیاتیاتي توګه داسي کولوته تړلے او مجبور دے-

نتیجه دا چي خلګ له ازله د فکر په ټال دي او ځنګیږي- د حقیقت په تلاش دي سفر کوي- دغه سفر یې د "سرېتوب" سفر دے چي بشر د انسانیت پخوا روان دوان ساتي- د دغه سفر پېل له ځان پېژندني کیږي چي د انسانیت تر منزله یوه نۀ ختمېدونکې سلسله ده- د پښتنو تاریخ پر حال ولاړ دے، د سبا فکر ورسره نشته، ځکه خو خوشحال بابا[11] ویلي ؤ چي:

لیونے خوشحال په نن دے، دیدن ورکـړه
د سبـــا فکـــر هوشیـــــاروتـــه ولاړ وي

اوس به پښتانهٔ د ځلاند سبا فکر ضرور کوي، دومره هوشیاري به په هره توګه مومي چي د ژوندو قامونو په صف کي ودریږي- که څهٔ هم دا د خوشحال خان خټك یو شاعرانه استدلال دے خو د ځلاند سبا فکر د نوي پېر تقاضا ده- **'ځان پېژندنه'** ، قام ژغورنه، دین دوستي او انسانیت په وروروليہ، انصاف، امن، تعلیم، تجارت او جمهوریت پوري اړه لري او همدغه د نن د هوشیارو خلګو د ځلاند سبا فکر او څار دے-

اخځلیك

1- درویش درانی، 'دابُوټي به لونګ شي' صحاف نشریاتي موسسه ، کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۹

2- کارلس لېمنټ، (The philosophy of Humanism) یعني د انسان دوستیہ فلسفه ، اردو ترجمه امجد علي بهټي، فکشن، مزنګ روډ لاهور، ۲۰۰۷،

3- عبدالباري جهاني، 'د سباوون په تمه' ، صحاف نشریاتي موسسه ، کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۰

4- ویلیم مېك ګاګي، (Five epochs of civilization) دبشري تهذیب پنځه مهالونه، اردو ترجمه ، حسن عابدي ، مشعل لاهور،۲۰۰۵

5 - کا ظم خان شېدا، ' د کاظم خان شېدا دېوان ' تدوین د حنیف خلیل، دانش خپرندویه ټولنه ، پېښور ۲۰۰۵

6 - ډیورانټ وِل ، ' نشاطِ فلسفه ' (The Pleasures of Philosophy) ژباړن محمد اجمل، فیکشن هاؤس مزنګ روډ، لاهور، ۲۰۱۰ -

7- ډاکټرعلي شریعتي، ' افکارِ شریعتي' ترتیب شیما مجید، اداره منهاج الصالحین

جناح ټاؤن ټهوکر نیاز بېګ ، لاهور، ۲۰۰۱
8 - ډیورانټ وِل ، د تاریخ ښاغلي(Heroes of History) ژباړن یاسر جواد، نګارشات، لاهور، ۲۰۰۶ -
9 - مانفریډ اې ، (History and Civilization of the World) تاریخ و تهذیبِ عالم، ژباړن امیرالدین تقي حېدر، نګارشات، لاهور، ۲۰۰۶
10 - ول ډیورانټ ، (The Story of philosophy: The lives and openions of the greater philosophers) اردو ترجمه سید عابد علي عابد ، فکشن هاؤس مزنګ روډ لاهور، ۲۰۱۰
11 - خوشحال خان خټك، ' دخوشحال خان خټك کلیات ' سمون د عبدالقیوم زاهد مشواڼي، دانش خپرندویه ټولنه ، ملي مارکېټ، کابل ۲۰۰۵

❊ ❊ ❊

3

ځان پېژندنه

ځان پېـژنـدنـه

د ټولني هرکس د فطرت اوبو راخستے نۀ معلوم کوم منزل ته ځي روان وي- دبهاندو اوبو مرضي وي چي چرته يې وړي هلته به ځي- دا ژوند دغه شان ورباندي تېرېږي لګيا وي- دے دفطرت جبر ته حېران وي او په همدغه حېراني کي دعمر ورباندي مابنام شي- زياتره د يوۀ داسي جبر ښکار وي چي کوم څۀ کول نۀ غواړي د هماغه په کولو مجبور وي- کله د غميزو سېلاب راخستے وي له يوۀ اوبل پاڼ سره يې وهي لګيا وي، کله د انتقام په اورکي سوځي او کله د بُغض په ګړزو پټ نۀ پېژندل کيږي- دے فطرت ته حېران وي او فطرت ودۀ ته- د دۀ حېراني خو د فطرت جبر ګڼل کيږي مګر فطرت ودۀ ته ځکه حېران وي چي پکښي دننه د دغو واړو شخړو دحل طاقت ويني مګردے کار ترې نۀ اخلي- ځان پېژندنه په خپل

وجود کي دننه د دغو شخړو د مقابلې د صلاحيَتونو پلټنه ده- چي د خاريجي او داخلي منفي عواملو مخنيوے په کيږي- د دۀ داخلي جبر کله د نفس جبر، کله د ذات جبر او کله د ځان جبر بلل کيږي او آزادي ترې يوازي په ځان پېژندنه ممکنه ده چي مؤثر ترينه وسله يې دليل او ذهانت دي-

دحق طلب، د ريشتيا طلب او دحقيقت طلب د ځان پېژندني په خوا وړومبي قدمونه دي- په خپل وجود کي دننه په انصاف سره د ښۀ او بد تلاش ځان پېژندنه ده، چي په رڼا کي يې دشخصيت او سيرت د جوړښت حقيقي هلي ځلي (سعي) کېداى شي- دا د فکر او نظر په زاويه کي د غوره بدلون سره تړلې ده- کوم کس چي تر يوې صفا نظريې لاندي و دغو هلو ځلو ته دوام ورکوي او د سيرت روغتيا هغومره ضروري ګڼي لکه جسماني صحت، حقيقتاً هم ځان پېژندلاى شي- په خپل داخل کي دناروغيو تلاش او د هغوي د علاج فکر د ځان پېژندني دپېوسته هلوځلو حصه ده- ځکه نو ځان پېژندنه لکه چي په څرګندون نمبر٦ کي څرګنده ده، د واضح نظريې په رڼا کي د حق او ريشتا طلب او پېوسته کوشش(سعي) ده- جسماني راحت تر يوۀ خاص حده ګټورګڼل کېداى شي خو تر هغه وروسته بيا د سيرت بېلا بېلي ناروغۍ ترې زېږي- ځکه نو د دغه شان ناروغيو مخنيوے په ځان پېژندنه ممکن دے- ځان پېژندنه په حقيقت کي يو احساس دے چي د خاريجي او داخلي عواملو تر اثر لاندي د انسان په داخل کي راپاڅېږي او شعور پيدا کوي- دا يوازي د پوهانو يا تعليم يافته ځوانانو خاصيت نۀ دے بلکي په هر

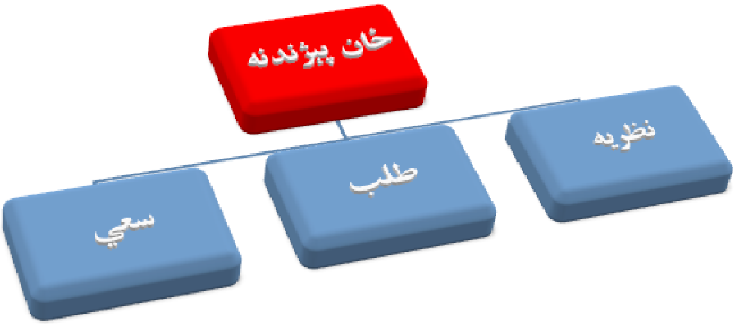

ځرګندون نمبر٦ ځان پېژندني اجزا

هغه کس کښې لیدل کېږي چې د ځان احتساب کوي، د سرېټوب پر فلسفه روان وي او دقام خواخوږے وي- د وطن پایښت، ښېګړي، او پر مختګ د ویښو خلکو په هلوځلو پوري اړه لري او ویښتیا هغه احساس ده چې ترځان پېژندنه وروسته امکان لري-

که ځۀ هم هرکس په هره ټولنه کي آزاد پیدا کیږي خو ورو ورو یې دغه آزادي ختمیږي لګیا وي، کله د خاریجي او کله د داخلي جبر سره ښکر په ښکر وي- د نامتو مغربي فلسفي ’روسو‘ په قول[1]:

"Man was born free and everywher he is in chains"

"بشر آزاد زوکړے ۇ، اوس هر چيري په زنجيرونو کي شکېل ښکاري"

د ډولني اکثريت د فطرت تر خاريجي جبر لاندي ژوند کوي- د خپل ماحول څخه بېلا بېل اثرات اخلي او په خپل تاريخ فخر کوي لګيا وي- داخلي جبر يې دځان جبر يا د ذات جبر يا د نفس جبر بلل کيږي- دغه جبر يې بېلا بېل مثبت او منفي اړخونه لري ـ منفي اړخونه يې د مفاد پرستۍ، خودغرضۍ او مصلحت په نومو يادېږي- د مثبت اړخ يومثال يې عشق دے چي د منطق ترحد وتلے شے دے ـ همدغه شان کله د جنون کله د ميني او کله د خلوص په نامۀ بلل شوے دے ـ ترځان پېژندنه وروسته د ذات جبر د مفاد پرستۍ، خودغرضۍ او مصلحت تر دائرو دباندي څيز منل کيږي چي د قربانۍ او سرتېرۍ له لاري د انسانيت معراج لټوي- هسي خوکس تر هغه وخته د مادي څيز په لټون وي تر څو چي يې هغۀ ترلاسه کړے نۀ وي- کله چي خپل مادي احتياج په پوره کړي نو بيا د هغه څيز اهميت ورلره ختم شي او يوه نوې سودا يې په مخه شي- معنا دا چي دمادي څيزونو حرص او حوس چي څومره زياتيږي هغومره د انسان اطمينان تنبتي او تشويش يې زياتيږي- ځکه د انسانيت تر ډولو اوچت مقام هماغه ښکاري تر کومه پوري چي رسېدل دناممکن ترحده مشکل وي- تر هر څۀ غوره مقصد هماغه وي چي انسان يې ډول عمر په طلب وي- دغه پېوسته هلي ځلي او

لټون په ژوند کي تحريك را پاڅوي او د جمود لارنيوے کوي، همدغه عشق دے، جنون دے او يا بيا ايمان دے چي انسان لره تر ځان هم ور تېر شي-

تر ځـان پېژندنه وروسته، ويښ خلګ پرانساني قدرونو له خلګو سره مينه کوي، پرخپله عقيده ټينګ ايمان لري، د خپل قام او خپلي خاوري سره د جنون تر حده مينه لري- همدغه نظريه ده چي د انسان د ځان پېژندني او آزادي ارادې نفي نۀ کوي ولي چي تر هر قسم مفاد پرستۍ، خودغرضۍ او مصلحت بالا تره ده- دلته دا سوال را پاڅيږي چي دغه فکر چيري د انتهاپسندۍ يا اورپُوکۍ جواز خو نه ښندي؟ د دغه سوال ځواب دے "نۀ" ولي چي اورپُوکي خو د څۀ خاصو مقاصدو په ترڅ کي په ډېره منظمه توګه د تشدد استعمال کوي نۀ چي بېله څۀ مقصد او مفاده- دا فکر چي له خلګو د کومي قربانۍ او ايثار غوښتنه کوي په هغه کي انسان تر خپل ځان و نورو خلګو ته ترجيع ورکوي نۀ چي د تشدد د منظم او پېوستۀ ګذارونو په نتيجه کي په خلګو کي وېره را پېدا کړي او ټولنه د انتشار او بربادۍ سره مخامخ کړي-

د بشريت له سطحي مقام څخه دانسانيت تر مِعراجه د "سړيتوب" سفر له همدغي ځان پېژندني شروع کيږي- دا بشر له غفلته را ويښوي- ويښتيا هغه احساس دے چي دحق مرسته په کيږي او همېشه د ريشتيامل وي ـ ويښتيا خلګ د نفس، ماحول، تاريخ او فطرت له بنديزونو آزاد ساتي او د انسانيت په خوا د سړيتوب سفر ته دوام ورکوي- ويښ خلګ د سړيتوب په پسول درانۀ

وي- د قام درد محسوسوي، د مذهب احترام کوي او د انسانيت تر معراجه د رسېدو په هلوځلو وي- په شلمه پېړۍ کي چي کومه د "انسان دوستۍ فلسفه" (Humanism)[2] راوړاندي شوې وه هغه د سرېتوب له فلسفې څخه ځکه بېله ده چي د خدای تصور پکښې نشته او دمابعد الطبيعات د سوال ځواب نۀ ښندي- دا که څۀ هم د شلمي پېړۍ فکري تحريك بلل کيږي خو په يويشتمه پېړۍ کي يې ګڼ شمېر منونکي شته چي په عملي توګه د دغې نظريې نفاذ غواړي- دغه فکري ډله هره مافوق الفطرت رويه افسانه ګڼي او په دُنيا کي د هر څۀ وضاحت د فطرت پر بنسټ کوي - دوی د ساينسي مفروضې مطابق انسان د فطرت يو ارتقايي شکل ګڼي- نۀ خو دوی د جبريت قايل دي او نۀ د تقديريت بلکي دا يقين لري چي په دليل او ساينسي طريقه انسان پخپله د خپلو مسئلو حل لټولای شي- انسان دوستان د هغو انساني اخلاقياتو تبليغ کوي دکومو بنياد چي پر ګډو انساني قدرونو اېښوو شوے دے، نۀ چي پر علاقايي، لساني يا مذهبي توپيرونو- دوی په نړۍ کښي د امن د هلو ځلو حمايت کوي او جمهوريت دحکومتي نظام په توګه د خلګو په ګټه ګڼي- دوی د انسان دوستۍ فلسفه تر ټولو نوې او ترقي يافته فلسفه ګڼي او په دې کښي د وخت او حالاتو په ترڅ کښي غوره بدلون ته هم تيار دي- پر جديد سائنس مبني دغه فلسفه هم د انسانيت په اړه څۀ واضح ځواب نۀ لري- که څۀ هم سائنس د انسان د پاره ډېري اسانتياوي پيدا کړې او نوي نوي ايجادونه يې هم

وکړل خو خلګ یې د انسانیت په اړه ترطبیعي سطح څۀ ډېر اوچت نۀ کړل- یوې خوا ته یې که څۀ هم د خلګو د خوشحالۍ سامان پېدا کړ مګر بلي خواته یې د د تباهۍ د پارۀ توغندي اېټم بمونه او نور بېلابېل څیزونه هم جوړ کړل چي دځمکي پر سر هر ژوندي څیز لره خطردي- خدای تر هغه وخته قیامت نۀ راولي تر څوچي یې انسان پخپله ونۀ غواړي او په دومره ګڼ شمېر دغه خطرناکي وسلې د نړۍ بقا لره لوی خطر ښکاري او د ځمکي پر مخ د قیامت د سامان جمع کېدو مترادف ګڼل کیږي- جنګي جنون یو بشري خوی دے چي خلګ له انسانیته لري کوي او کله کله داسي هم وشي چي د حېوانیت ترحد یې لا هم کوزي اړتاو کړي- دجنګي ټکنالوژۍ روځ په روځ پرمختګ، د انسان د پاره یوه لویه فکرمندي راځرګندوي- اېټم بم، هائیډروجن بم، او ډول ډول نوري نوي وسلې د انسان په ګټه نۀ دي بلکي د ځمکي پر سر د ژوند دپاره د لوی خطر نخښي دي- زور بالا زور انساني نۀ بلکي بشري خصلت دے چي په نړۍ کي د ناقرارۍ او انسان دښمنۍ تخم پاشي- په زور د وسائلو وېش د برابرۍ او انصاف پر اصولونو نۀ شي کېدای بلکي د ناانصافۍ لاري خلاصوي او د انسان دوستۍ پر ضد د بېګناه خلګو د وژني امکان زیاتوي- جنګ د انساني مسئلو حل نۀ دے بلکي اصل سبب یې دے، ځکه د انسانیت تقاضا خدایي خدمتګاري[3] ده- انسانیت په غېرمُتشدد انداز د امن دپاره پېوسته جدوجهد دے، د روغي دلارو لټول او د جنګونو مخنیوے دے- دماشومانو، ښځو، سپین ږیرو

او نوروځپلو خلکو مرسته کول دي-

په يوه روايتي معاشره کي د امن، تعليم او شعور په ذريعه له ډېرو بېلابېلو شخړو څخه نجات حاصلېدای شي- ورو ورو د دفکري آزادۍ د تر لاسه کېدو په نتيجه کي د ټولو خلکو د پر مختګ او تر اوچتو مقامونو پوري د رسېدو امکانات پيدا کيږي- لکه چي په څرګندون نمبرـ کي ښکاري، امن د روايتي پښتني

څرګندون نمبرـ دټولني دپرمختګ پنځه لازمي عناصر

معاشرې تر ټولو اوّلنۍ ضرورت دے- که امن نۀ وي نو د تعليم، شعور، نجات او آزادۍ تصوّر نۀ شي کېداې- ځان پېژندنه چونکې د نظريې په موجودګي کې د طلب او سعي (کوشش) سره تعلق لري او د نظريې اړه په يقين، طاقت او علم پوري ده ځکه د يقين يا عقيدې تقاضا داده چې د نظرزاويه سمه شي، ورور وژنه بس کړه شي، خپل طاقت سره يو ځاې کړشي او بېځايه استعمال يې ونۀ شي- د علم دروازې پر خپلو ماشومانو خلاصې کړل شي، چې د زمانې په ګام د تګ صلاحيت ومومي- په عمومي توګه په خلګو کې ښه خويونه کم او بد پکې ډېر زيات وي ځکه خو ارسطو[4] ويلي ؤ چې:

"Men are good in one way, but bad in many "

"په خلګو کې که يو خوې ښۀ وي نو ډېر پکښې بدهم وي"

دا وخت په ټولنه کې دوه قِسمه خلګ ليدل کيږي- زيات شمېر د هغو عامو خلګو دے چې لا ويښ نۀ دي، ځانونه يې نۀ دي پېژندلي او دبشريت تر بُنيادي سطحې لانۀ دي اوچت شوي- بشريت د انساني وجود هغې طبيعي سطحې ته ويل کيږي چې په خلګو کې له ازله وجود لري- دغه خلګ د امن، تعليم، شعور، نجات او ازادۍ په مطلب هم نۀ وي خبر- هرکس د بشر په حېث خپل وجود لري خو د سړيتوب اوچت قدرونه پکښې نۀ وي ولې چې دوی د فطرت د منفي بنديزونو تر اثرلاندې ژوند کوي لګيا وي- بلې خواته د انسانانو هغه دويم قسم هم په ټولنه کې خال خال ليدل کيږي

کومو چي ځانونه پېژندلي دي، ويښ دي او دسړيتوب په ګڅه پوره ښکاري- سړيتوب له انسانيت څخه بېل څيز دے ولي چي دا ترڅان پېژندنه وروسته په ويښتيا او د امن، تعليم، شعور، نجات او آزادی په پېوسته هلوځلو ترلاسه کېدای شي، څکه يې د حد تعيُن ممکن دے- مګر انسانيت د وجود هغه معنوي سطح ده چي خصوصيات يې له ازله موجود نهٔ وي بلکي د نهٔ ختمېدونکو هلوځلو سره سره غېر مادي روحاني اړخ هم لري- د دغه انسانيت هيڅ يوحد معين نهٔ دے بلکي يو ارتقايي عمل دے چي د کمال سطح يې آخري حد نهٔ لري- هر بشر تر ويښېدو وروسته په خپلو حقيقي هلو ځلو د سړيتوب سفر جاري ساتي او د انسانيت تر معنوي سطحي د رسېدو لامتناهي سلسله يې په مخه وي- د انسانيت روحاني اړخ په يوهٔ مخفي قوت پوري اړه لري چي تعلق يې ددهٔ د يقين، عقيدې يا ايمان سره وي او دے له خسارې څخه بچ ساتي- دغه مخفي قوت "حق" دے چي په ښه عمل او صبر پوري اړه لري- د حق په اړه د مسلمان فلسفيانو د فکر د زاويو جاج پروفېسرسعيد شېخ په خپل کتاب (Muslim Philosophy)[5] کي په ښه توګه اخستے دے اومطالعه يې ګټه وره ګڼم-

که څهٔ هم انسانيت يوه لامتناهي سلسله ده چي هيڅ يوحد يې معين نهٔ دے خو بيا هم په تاريخي او مذهبي حوالو د انسان معنوي سطح هغه ده چي دے تر نورو ټولو مخلوقاتو بهتر او افضل په ګڼل کيږي- دغه معنوي انسان په اصل کي د څو بېلابېلو ښو خويونو په وجه د انسانيت په ګڅه تلل کيږي- په دغو ښو خويونو کښې اول ځان پېژندنه دويم آزاده اراده درېيم د انتخاب قوت او

ځلورم د تخليق صلاحيت دے چې بشر د انسانيت تر سترمقام پورې سفر په کوي- له بشره تر انسان پورې د سرېتوب سفر له لاندې څخه تر بره په همدغو ځلورو ښو خويونو اړه لري- دانسان عظمت او قدر د همدغو صلاحيتونو په وجه دے- فلسفه، مذهب، فن، ادب، ساينس اونورټول علوم دهمدغو دروخاصو صلاحيتونو په موجودګي کې مخ په وړاندې روان دي- دا صلاحيتونه په هرکس کښې يو رنګه نۀ وي بلکې د دغو صلاحيتونو تناسب هغه څيز دے چې يو کس له بله بېل په ښکاري- په چا کښې يو صلاحيت زيات وي او په بل کښې بل ځکه خو په انسانانو کې د انسانيت سطح يوه نۀ ده- د انسان د دغو واړو صلاحيّتونو تفيصيل به په راتلونکو پاڼو کې د" انسان او انسانيت" ترعنوان لاندې ګورو خو دلته دومره ضروري ګڼم چې په فطرتي توګه انسان له حېوانه ځکه بېل دے چې په ځان کې له ازله دغسې پټ قوت ويني چې دے له نورو ژوندو څيزونو ممتاز په ښکاري- دے له خپل سرښته ښېخي خبردے او دکائنات سره د خپل تعلق په اړه څۀ نۀ څۀ فطري آ ګاهي هم لري خو ځان پېژندنه او ويښتيا يې دغه پټ صلاحيت په کار راوړي- ترځان پېژندنه وروسته د دۀ غوره کلام، عقل او دانش دکائنات له نورو څيزونو څخه د دۀ مقام لوړ ساتي- دے ګائېدلای شي، فکرکولای شي، احساس کولای شي، اختلاف کولای شي او د بغاوت کولو تر حده تلای شي- د مثال په توګه دانشوران د ټولني په هغو ويښو خلګو کې شماردي چې ځانونه يې پېژندلي دي- دوی خپل خلګ د بشر ترسطحي لوړ دسړيتوب پربام ليدل غواړي- دوی دخلګو دشعور په اړه بېلابېلې نظريې وړاندې کوي چې له بشريته د انسانيت په خوا دسړيتوب

سفرجاري وساتي- دوی د سرېتوب په قافله کي مخکښان ځاري چي په ټولنه کي دغوره بدلون په موخه نظریه عملي کوي- دوی دقام د پرمختګ په هیله د غوره بدلون بېلا بېلي لاري لټوي-

غرض دا چي په دې دنیا کښې د خلګو ترمنځ توپیر فطري شے دے- هرکس له بله بېل شناخت لري، بېل یې شکل وي، بېل قد وقامت، او بېل یې مزاج وي- بېل قومیت لري، بېله ژبه او بېله یې عقیده وي- بېلي نغمې وایي او بېل سُرونه یې و سندرو ته ځانګړي رنګونه ورکوي- د خپلي سیمي د بېل موسم په حساب ځانګړے لباس اغوندي او بیا په هغه کښي هم ځان لره یو بېل انداز خوښوي- دا فرق به وي او باید چي وي، ولي چي د ژوندانه خوند په همدغو بېلو رنګونو کي دے- ګلان په یوهٔ رنګ نهٔ دي، بوټې یوشان نهٔ ښکاري، غرونه خپل خپل شکلونه لري، سیندونه، رودونه، مندونه، او شَلې بېل بېل منظرونه وړاندي کوي- همدغه د دنیا ښائست دے، دغه یې ښکلا ده ، خوند دے- ځکه ټول خلګ په یوهٔ لړ کښي پېئلي نهٔ دي- ګڼ انسانیت یو ځلاند فکر ضرور دے خو د مذهب، عقیدې، قومیت، علاقائیت او تشخص وجود له منځه نشي وړای- یو دین ستر تصور ضرور دے خو دبېلا بېلو عقیدو ځای پکښې شته- یوقام ډېر ښکلے خیال دے خو د اقلیت د حق ساتنه پکښې لازمي ده- ګڼ مملکت غوره فېصله ده خو په وسایلو کښې د قومیتونو د سمو برخو ضمانت ضروري دے- د دې سیمي سپېځلي خلګ کله د انسانیت پر نامهٔ او کله بیا د مذهب پر نامهٔ د غېرو د

بېلا بېلو دسیسو ښکار پاته شوي دي- عالمي بازیګرو کله دوی د مذهب پر نامهٔ د کمونیزم خلاف په جنګ کښې استعمال کړي دي او کله یې بیا د خپلو ګټو دپاره ورور وژنه ورباندي توپلې ده-

دیوې سیمي د پرمختګ راز دخلګو په ځان پېژندنه او قامي مینه پوري اړه لري- ویښ خلګ د قومیت، مذهب او انسانیت په بېلا بېلو حېثیتونو پوهـ وي- د مذهبونو د احترام سره سره د انسانیت د ګډو قدرونو ادراك هم لري، ځکه نو د قام د بقا او پرمختګ لاري لټولای شي- دفکر ټال د ځان پېژندني او بېداری لاري ښئي او همدغه د زمانې دچل و ول پوههٔ ښندي، ځکه خو رحمان بابا[6] وایي چي:

اندېښنــه سړے بېدار کاندي له خوبـه
کم اندیشه که بېدار دے بېدارنهٔ دے
د چشمانو په ځمبل کي تېر وبېر شي
اعتبــار د زمـــانې اعتبـــار نهٔ دے

په همدغو متضادو حالاتو کښي د بقا هلي ځلي د ویښو خلګو په برخه وي[7]- ځکه مي موخه د خلګو ویښتیا ده ولي چي ویښ خلګ د دلیل او ذهانت په مؤثر ترینه وسله د جنګ، جهالت او لوږي مخنیوے کولای شي- چونکي د دې سیمي مسئلې همدغي دي ځکه تر هر څهٔ لمخه د خلګو ویښتیا لازمي ده چي د غوره بدلون

لار صفا شي او له ټولني څخه جنګ، جهالت او لوږه غوندي حېواني خصلتونه وتښتي- همدغه ' **ويښتــــا** ' د ژوندانۀ حاصل کېدل کيږي چي هرکَس ته د سړيتوب لار ښئ ، په ټولنه کي تهذيبي قدرونو ته وده ورکوي او د بشر او انسان تر منځ توپير څرګندوي-

اخځليك

1 - ول ډيورانټ ، (The Story of philosophy: The lives and openions of the greater philosophers) اردو ترجمه سيد عابد علي عابد ، فکشن هاؤس مزنګ روڈ لاهور، ۲۰۱۰

-2 کارلس لېمنټ، (The philosophy of Humanism) يعني د انسان دوستی فلسفه ، اردو ترجمه امجد علي بهټي، فکشن، مزنګ روډ لاهور، ۲۰۰۷،

3 - عبدالغفار خان، ' زماژوند او جدوجهد' کابل دولتي مطبعه، کابل، ۱۹۸۱

4 - برائن مېګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلي Darling Kindstley Book، لندن، ۲۰۰۱

5 - ايم ايم شريف ' مسلم فلسفه' (Muslim philosophy) ، باب اوم، الفارابي، پاکستان فلاسفيکل کانګرېس، کلب روډ لاهور ۱۹٦۲

6 - عبدالرحمان بابا 'د رحمان بابا کليات' ، دانش خپرندويه ټولنه ، پېښور ، سريزه حنيف خليل ۲۰۰۵،

-7 اولډهام، جان ايم او لُوئيز بي موريس، ' نوې ځان پېژندنه' (The New Personality Self-Portrait: Why You Think, Work, Love and Act the Way You Do) ريوائزډ ايډيشن، بانتم ، ۱۹۹۵

***

4

ویښتیـــا

ویښــــتیـا

زما دا عقیده چي ویښتیا په ټولنه کي د جنګ جهالت او لوړي مخنیوے کولای شي، یقیناً دخلکو په ذهنونو کي دا سوال راپاڅوي چي ویښتیا څهٔ ده او ویښ خلک څنګه په دې جنګ ځپلې ټولنه کي غوره بدلون راوستلای شي؟ په دې څپرکي کښې به د همدغه سوال ځواب لټوو- ویښتیا ترځان پېژندنه وروسته د سرېتوب په سفر کي د خاص پوهي اوبېدارۍ نوم دے چي دخلکو پېوسته "طلب" او "سعي" ته دوام بخښي - یو تسلسل دے چي د رڼا په شان په ژوندانهٔ کي سمه لار په لیده کیږي- هغه شعور دے چي د ځان پېژندني د احساس په نتیجه کي را پاڅي، د حق او باطل تمیز په کیږي، د علم او هنر په طلب وي، د جنګ مخنیوے کوي او د سولي په تلاش وي ـ ویښتیا د نفس، ماحول، تاریخ او فطرت له بندیزونو خلک آزاد ساتي- ویښ خلک د ړندو په شان د مغربیت او جدیدیت د جرس په ازانګه پسې نهٔ ځي بلکي ویښتیا یې د فکرونظر په زاویه کي د بدلون سره تړلې ده نهٔ چي یوازي د مغربیت او جِدیدیت سره-

یوې خواته د اوسني جدیدیت تر ټولو لویه کمزوري د دیانت کمي ګڼل کیږي خو بل طرف ته د ویښنو خلګو اصل جوهر همدغه دیانت دے- هغه کس چي پر خپل ضمیر اعتماد ونۀ لري ویښ نه شي ګڼل کېدای ولي چي بددیانتي او دروغ په ښالاکي نۀ شي پټېدای بلکي د حقیقت مخته آخر لڅېږي- ویښتیا په ځان پېژندنه پوري اړه لري او د سرېتوب په سفر کي د توښې په مثال ده- لکه چي له ځرګندون نمبر۸ څخه ظاهره ده، سرېتوب په کړکېچنوحالاتو

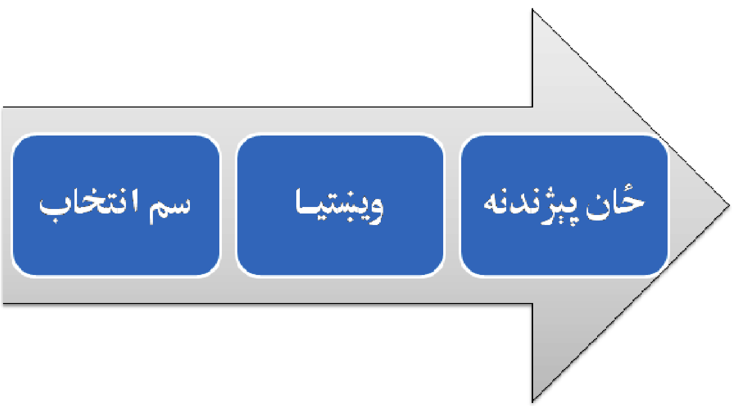

ځرګندون نمبر ۸ د سرېتوب سفر

کي د ژوندانه د اړو مسئلو په لړکي د ګرانو او درَنو فېصلو کولو هغه همت راپاڅوي چي ترځان پېژندنه او ویښتیا وروسته فرد همه وخت د سم انتخاب په هلو ځلو ساتي-

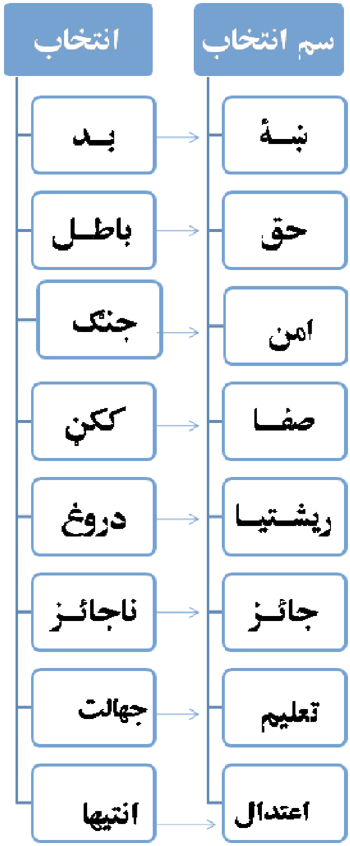

ځرګندون نمبر۹

وينبتيا د فکر چابك دستي نۀ ده بلکي د نظر پراختيا او د فکر پختيا ته ويل کيږي- دا په ژوند کي د خلګو سره په مينه او ديانتداري پوري اړه لري- په عملي توګه همدغه ديانت وينبو خلګو

ته دسم انتخاب ښوونه کوي- څرګندون نمبر۹ د سم او چپ انتخاب ګڼ شمېرمثالونه ښئ - په بالا جدول کې د سم او چپ انتخاب دغه مثالونه ځکه ورکړل شوي دي چې د ' اِنتخاب' وضاحت په وشي او بحث هم په مختصر شي- په سم انتخاب دسړيتوب سفر آسانه کیږي او دټولني اصلاح هم په ممکنه ده-

اوسنۍ پښتني ټولنه له بېلا بېلوخطرونو ډکه ده- هري خواته انتشاردے، بدعملئ دي، او طوائف الملوکي ده- خلګ يې تعليم نهٔ لري او هنرمندان هم پکښې کم دي- سرونه ډېر دي سړي کم شته ځکه خو هري خواته ورور وژنه ده- دعامو خلګو او پوهانو ترمنځ اوږدې فاصلې دي چې په هيڅ توګه د خلګو په ګټه نهٔ دي، ځکه په ټولنه کي د "سړيو" ضرورت دے چې د عامو خلګو او پوهانو تر منځ فاصلې کمي کړي- د شعور سازۍ يوه داسي سلسله را وړاندي کړي چې مراندي يې په خپل تهذيب، دود او کلتور پوري تړلي وي- انصاف، عدالت او اعتدال يې د ژونداۀ زرين اصولونه وي- دغه خلګ به څوك وي او څنګه به د پوهانو فکر تر خلګو رسوي؟ د دغه سوال ځواب که څۀ هم اسانه نۀ دے خو دومره مشکل هم نۀ دے لکه چې په ظاهره ښکاري-

ويښ زلمي څوك دي؟ ويښوالے يې څۀ دے؟ او د زلميتوب معيار به يې څۀ وي؟ دا هغه سوالونه دي چې خلګ يې تپوس کوي لګيا دي- ويښ زلمي نۀ خو پوهان دي او نۀ يوازي ډګري لرونکي ځوانان- دوی هغه ټول وګړي دي چې د قام خوا خوږي دي او ځانونه د قام د پايښت، ښېګړي، او پر مختګ د پاره وقف ګڼي- همدغه

يې وينبوالے دے، همدغه يې زلميتوب دے چې د قام د دود، ژبې، کلتور او تهذيب سره سره د ملت د ښځو، ماشومانو او اقليّتونو د حقوقو خيال ساتي-

که تعليميافته وي او که نۀ، که ځوان وي او که سپينږيرے، چې د قام دخدمت او د پرمختګ هلي ځلي عبادت ګڼي هماغه وينښ زلمے دے- هر هغه کس چې خپل شعور يې د خپلي سماجي ذمه دارۍ احساس ورکوي حقيقتاً يو وينښ زلمے دے- که تعليم لري نو کار به ورته اسانه وي، که يې نۀ لري نو هم په خپل محنت او بصيرت د خپلوخلګو راهنمايي کولاى شي- چونکي نظريه په ټولنه کي د بدلون په اړه تر هرڅۀ مهمه ده او د غوره بدلون په اړه علمي او عملي اړخونه دواړه تر بحث لاندي راوړي ځکه يې وينښ زلمي له پوهانو څخه په عملي توګه ترخلګو پوري رسوي- په تېر تاريخ کي ډېرو اميانو د خپل وينبوالي او شعور په رڼا په عملي توګه د قامونو قسمتونه بدل کړي دي- نبيان خو تعليميافته نه وو چې د قامونو د لار ښووني ذمه داري به يې تر سره کوله- د دوى اصل جوهر د خپلي ذمه دارۍ احساس ؤ چې دوى يې د نبووت تر منصبه رسَولي وو- داځکه چې د خداى هماغه کسان خوښ دي چې شعور لري، احساس لري، طلب لري او روڼا غواړي- همدغه راز د نړۍ په تاريخ کي په وارو وارو د غوره بدلون په اړه سپين ږيرو تر زلميانو هم لوى رول لوبَولے دے- د دوى ځوانو جذبو قامونو ته نوے ژوند بخښلے دے، ځکه يې څوك د وينبو زلمو له صفه په هيڅ توګه نۀ شي ايستلاى-

په روايتي او مذهبي پښتني ټولنه کي پر سمو کرښو د کار کولو يوه طريقه ده چي ويښ زلمي راوَپاڅي او د غوره بدلون په اړه کار پېل کړي- په خپلو شعوري هلوځلو او صلاحيتونو د ټولنيځو او طبقاتي جګړو مخنيوے وکړي- تر توپك پورتکولو لمخه سل ځله سوچ وکړي، ولي چي د تشدد لار د تباهی لار ده- خلګ د وسلې په توګه استعمال نۀ کړي بلکي دټولني وسايل د خپلو ځپلوخلګو په کار راولي چي دوی په متحرك او متحد شي- د پوهانو او عوامو ترمنځ فاصلې کمي کړي چي د غوره بدلون لار خلاصه شي- د ټولني ښۀ قدرونه رامخته کړي او له بدو يې مخ ونيسي، ولي چي بد بددي بېرته خپلي غاړي ته راځي-

مونږ چي کچنيان وو نو به سپينسرو کله کله نکلونه راته کول- يو نکل لږ لږ را ته ياد دے خو دامي ياد ته نۀ راځي چي له چا مي اورېدلے ؤ- نکل دا ؤ چي "يوۀ ملنګ ښامار ساتلے ؤ چي خوراك يې د انسان غوښه وه، بل به يې څه نه خوارۀ- کله چي به وږے شو نو به ملنګ پر خپل يوۀ مخالف ور وشکارۀ- ورو ورو د ملنګ مخالفان کمېدل او خلګ هم ترې له ډاره لري کېدل- حال دا شو چي يوه روځ مار ډېر وږے ؤ، تر سترګو يې بخري پاشل او ژبه يې تر خوله د لمبې په شان وته او ننوته- ملنګ چي د کوم مخالف په لټون ؤ هغه د کلي د نورو خلګو سره سم بلي سيمي ته هجرت کړے ؤ- د ملنګ پرېشاني زياته شوه- دلته هلته يې کتل خو څۀ يې په نظر نۀ ور تلۀ- وروسته يې پر يوۀ ګوټ سپي سترګي

ونښتې او ښامار يې پر ور وشکارۀ خو ښامار پر سپي نۀ ورتلۀ ولي چي په دې اموخته نۀ ؤ- ملنګ د سپي په خوا ور ودانګل چي ګوندي ښامار هم ور سره مل شي- چي ښه ور نژدې شو نو يې ښامار بيا پر سپي ور وشکارۀ مګر مرام يې پوره نۀ شو- آخر يې له خښمه سپے په لغته و واهۀ- د ځان له وېري سپي ملنګ تر چپَنه ونيو او په کشېدو کشېدو يې ترې چپَنه وکښه- وړي ښامار ملنګ کله د چپَني بغېرنه ؤ ليدلے ځکه دے هم د مخالف غوندي ورته ښکاره شو، تار تار يې کړ او د نس اور يې پرې مړ کړ-" غرض دا چي ويښ زلمي د ملنګ په شان ښاماران نۀ ساتي بلکي د دغسي ملنګانو مخه نيسي، اغزي نۀ کري بلکي د ګلو کر کوي لګيا وي چي سيمه يې په ګلزار شي[1]- ويښ زلمي په ټولنه کي د نفاق اچوونکو ځای نۀ پرېږدي- نۀ کله خلک د ږيري، لهجې او لباس په بحثونو کي اچوي او نۀ د بګړۍ او شملې خبري ورته پېچومے وي- ويښ زلمي د انسانيت تر معنوي سطحي د رسېدو بېلا بېل امکانات ګوري، لکه چي ګل باچا الفت[2] وايي:

څۀ وايي څۀ کوي او څۀ غواړي د څۀ د پاره؟
ورته په ځيرځير له هرلوري هري خوا وګوره

ويښ خلک قامي سوچ د مثبت بدلون په کار راوستل غواړي- دوی د نړۍ د نورو بدلون غوښتونکو په شان د ساينسي

سوچ د اجرا په طلب وي او د قامي آزادۍ غوښتنه کوي- انسان دوستي د ځپلو خلګو د مرستي په کار راولي نۀ چي د خلګو د استحصال د پاره- مذهب د ټولني د اخلاقي تر بيې او روحاني تسکين ذريعه ګڼي نۀ چي د اورپُوکو د لاسو وسله- دوی هر کله بس خپل مثبت کار کوي لګيا وي، په هغو کشالو کي خپل وخت نۀ ضائع کوي چي څۀ غوره نتيجه ترې نۀ راوزي- دوی د ټولني د هري شخړي په حقيقت ښه خبر وي ځکه سم انتخاب کوي او د مثبت حل ذمه واري يې هم اخلي- همېشه د انصاف او عدالت تر اصولونو لاندي ژوند کوي- ځان تر قانون لوړ نۀ بولي بلکي قانون د ټولني محافظ ګڼي-

وينښ زلمي په روايتي او مذهبي پښتني ټولنه کي د جنسي آزادۍ غوښتنه نۀ کوي بلکي د خپلو رواياتو په دائره کي دننه د ليك او لوست حق خپلوښځو ته هم ورکول غواړي- دوی د تعليم روڼا خورَول او د هنر زڼي پاشل غواړي ولي چي په اوس وخت کي د قامونو د پرمختګ يوازينۍ لاره همدغه ده- کله کله په ټولنيځو مسئلو کي يوازي منطقي استدلال کافي نۀ وي بلکي د موقعې په مناسبت بحث کول وي- يوه سمه رايه هم که چيري پرځای نۀ وي څۀ معنا نۀ ښندي- همدا رنګه کله يو بې مغزه بحث هم په څۀ خاص ماحول کي ډېرمثبت اثر ولري- چونکي د ښځو د تعليم په اړه تر اوسه لا په پښتني ټولنه کي شکوك شته ځکه په سړه سينه بحث ورباندي کول دي چي خلګ يې قبول هم کړي- که څۀ هم د ليك،

لوست او هنرخلاف يوازي هغه خلګ وي چي په ناخواندګي کي خپله ګټهويني خو د دغه سوچ خاوندان په ټولنه کي په شمار بېخي کم وي- وينښ زلمي د دغو خلګو په بده وينا هم شکېل نۀ وي بلکي تر منزله د رسېدو په هلوځلو وي-

وينښتيا خلګ له جهالته را باسي او د پوهي او پوهانو احترام پکښي پېدا کوي- وينښ خلګ امن لره هلي ځلي کړي او د جنګ پَرستانو لاري ترې- دوی هغه نظرياتي خلګ دي چي په اساني نۀ تېروزي، ځکه غربت مفليسی او رحبانيت ته دروحانيت د علامتونو په توګه نۀ ګوري بلکي همېشه يې د مخنيوي په هلو ځلو وي- په خلګو کښې د تعليم مينه پېدا کوي او د هر هنر د قدر کولو جذبه را پاڅوي- غرض دا چي وينښ خلګ د ژوندانه په مسئلو کي پوهي ته اهميت ورکوي، جذباتو ته نۀ- ځکه خو نوموړي فلسفي بېنېډيکټ سپينوزا (Benedict Spinoza)[3] په اولسمه عيسوي پېړۍ کي ويلي ؤ چي:

"I have striven not to lough at human actions, not to weep at them, nor to hate them, but to understand them"

معنا دا چي "ما د انسان پرعمل د خندلو کوشش نۀ دے کړے، نۀ ورباندي ژاړم، نۀ نفرت ترې کوم، بلکي ځان پرې پوهـ کول غواړم" دغه خلګ د خپل احساس، وينښتيا او خپلي پوهي په برکت دسياسي، سماجي او معاشي آزادۍ هلي ځلي کوي- همدغه وينښ

زلمي دي چي په روايتي او مذهبي ټولنه کي د نوي پاڅون امکاني پېلامګر ګڼل کيږي او د نوي فکر په قوت دنوي ژوند ابتدا کولای شي- دوی د نظريې په وسله په ټولنه کي حرکت پېدا کولای شي- د شعور په برکت د ورور وژني، جهالت او غربت مقابله کولای شي- د قامي غېرت او ايمان په زور د خپلواکۍ ساتنه کولای شي- د محنت او اتفاق په پسول د هېواد وجود ښايسته کولای شي او په خپل زيار د هېواد تعمير کولای شي-

نتيجه دا چي ويښتيا له ځان پېژندني شروع کيږي او ځان پېژندنه په درو عواملو پوري اړه لري- اوّل دا چي د خلګو د نظر زاويه سمه شي يعني دا شعور ولري چي منزل څۀ دے او تر هغۀ د رسېدلو موخه به څۀ رنګه ترلاسه کيږي- دويم دا چي ترمنزله د رسېدو طلب پکښې پېدا شي- په دې لړ کي بېلا بېلي لاري تر نظر لاندي راشي، د اسبابو جايزه واخستله شي او د هري لاري د خنډونو ادراك هم ولرل شي- درېيم ځيز په عملي توګه دخپل کار د تر سره کولو د هلو ځلو تياري ده- ويښ خلګ د ژوندانه په اړُو مسئلو کښي د نظر په سمه زاويه او په سم انتخاب د' **قام ژغورني**' او انسانيت تر منزله د رسېدو په هيله د "سرېتوب" سفر جاري ساتي- او "ښه فلسفه هماغه ده چي د ژوندانۀ اهميت واضح کړي[4]"

اخځليك

1- عبدالرحمان بابا ’د رحمان بابا کليات‘ ، دانش خپرندويه ټولنه ، پېښور ، سريزه حنيف خليل ، ۲۰۰۵

2- استاد ګل باچا الفت، ’دالفت نثري کليات‘ د محمد اسماعيل بون په زيار، اسد دانش مطبعه ، کلوله پُشته ، ملي مارکېټ، کابل ، ۲۰۰۸

3- برائن مېګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلي Darling Kindstley Book، لندن، ۲۰۰۱

4- ډيورانټ وِل ، ’ نشاطِ فلسفه ‘ (The Pleasures of Philosophy) ژباړن محمد اجمل، فيکشن هاؤس مزنګ روډ، لاهور، ۲۰۱۰۱

❊ ❊ ❊

5

قام ژغورنه

قام ژغورنه

قام له پخوا څخه د ډېرونو ډولواکي ته ویل کېږي چي په نسل، ژبه، کلتور او وطن سره ګډ وي- په اوسني وخت کي قام د ملت په معنا هم اخست کېږي یعني د یوۀ خپلواك دولت اوسېدونکي خلګ چي تر یوۀ حکومت لاندي وي[1]- هر هغه کس چي د قام خوا خوږے وي، ځان د قام د پایښت، ښېګړي، او پر مختګ د پاره وقف ګڼي، د قام د دغو واړو اجزا د احترام سره سره د ښځو، ماشومانو او اقلیّتونو د حقوقو بشپړ خیال هم ساتي- اقلیّتونه که نسلي وي، که مذهبي او که لساني په ډولنه کي خپل خپل مقام لري- که قومیت یوازي دنسل پرستۍ نوم پاته شي او پردغه بنسټ د اقلیتونو او نورو قامونو استحصال ته جواز او دوام ورکړل شي نو بیا ورته شاونیزم (chauvinism) ویل کېږي- لکه چه په څرګندون نمبر۱۰ کي ښوول شوي دي، هغه فلسفه چي په کومه کي دوطن، نسل، ژبي او کلتور پالنه عبادت ګڼل کېږي، حقیقي نېشنلیزم [2](Nationalism) دے-

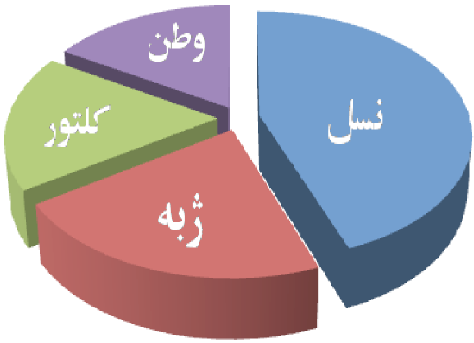

څرګندون نمبر ۱۰ د قومیت څلور مهم اجـزا

او هره هغه فلسفه چي په کومه کي د قام د ژبي، کلتور، روایاتو او حقوقو دپاره هلي ځلي عبادت ګڼل کیږي، د قام د بنېګړي ضمانت هم ورکولای شي- خو ټولني لره غوره نظریه هماغه وي چي بنسټ یې پرفلسفه او سائنس دواړو وي، ولي چي په اوسني وخت کي یوازي فلسفیانه اټکل یا جذباتي مذهبي رویه د قام لارښو وني لره بس نه ده بلکي سائنسي جواز هم ورلره لازمي ګڼل کیږي- د خپل قام، وطن او قامي ادارو سره مینه کولو ته پېټریاټیزم

(Patriotism)[1] ویل کیږي چي له ښه مرغه په پښتنو کي بېخي زیات شته- پښتون که تعلیمیافته دے او که بې تعلیمه پېټریاټ ضرور دے- د وطن مینه پښتانهٔ د دروندتیا مظهر ګڼي ځکه خو درویش[3] وایي:

دروند ؤ چي ستا غم یې په زړهٔ کي پروت ؤ
سپك شو چي ستا خیال یې له سره و ووت

د دې سیمي ځپلي قامونه که څه هم له ډېر پخوا څخه د اِستحصالي قوتونو د ظلم او جبر تر اثر لاندي وو خو افغانانو بیا هم د آسیا د نورو قامونو څخه بېل خپل قامي تشخُص ساتلے ؤ- دا ځکه چي دوی د خپل تاریخ په رڼا کي، دخپلي عقیدې پر بنیاد او د خپل متې په قوت ودغو لویو قوتونو ته کله هم سر ټیټ نه کړ- هرکله یې د پردو د تېري خلاف د خپلواکۍ هلي ځلي جاري ساتلې- دوی جنګ په خپل مُټ ګاټهٔ خو په ګټه یې نور نسلونه هم ور ګډ وو ځکه یې په تېر تاریخ کي هیڅ کله نسلي تناؤ نه ؤ لیدل شوے- د روس تر مداخلې وروسته د کمونیسټانو په وخت کي اول ځل د نسلي تناؤ پیداکولو کوششونه وشول- بیا تر هغوی وروسته هم د ځینو هېوادونو له خوا پېوسته استخباراتي او عسکري دسیسې ټولي ناکامه شوې- د پېوسته بهرني مداخلتونو او دسیسو په نتیجه

کي پښتانهٔ د تعليم او ترقۍ په منډه کي شاته پاته شول خو ورو ورو په خلکو کي د خپل افغاني تشخص احساس ژوندے شو چي يو مثال يې د صوبه سرحد د نامهٔ د بدلېدو هلي ځلي هم وې- که څهٔ هم د دغي صوبې د خلکو دغه زړه مطالبه وه چي د نورو صوبو په شان دي د صوبه سرحد نوم هم دالته د اوسېدونکي پښتون قام په نامهٔ پښتونخوا، پښتونستان يا افغانيه شي خو دغه غوښتنه چانه منله او د غدارۍ په معنا اخسته کېده- کله چي تر ډاکنو وروسته عوامي نېشنل پارټۍ په صوبه سرحد کي الېکشن وګاټهٔ اوخپل حکومت يې جوړ کړ نو يې له مرکزي حکومت نه په ټينګه صوبې لره دخپل نامه غوښتنه بيا وکړه- د پښتونخوا ملي عوامي پارټۍ د پوهاند سنېټر عبدالرحيم مندوخېل په مرسته يې په آئين کي د اتلسم ترميم په وخت په قامي اسمبلۍ او سېنټ دا ومنله چي د صوبه سرحد نوم به خېبر پښتونخوا وي- دغه غوښتنه او بيا دومره ورباندي ټينګار چي په کال ۲۰۱۰ کي د صوبې نوم خېبر پښتونخوا شو، د قام ژغورني يو ستر مثال دے او د خپل قامي تشخص د ساتني دعملي جدوجهد ثبوت هم دے- دځينو خلکو دا اعتراض چي خېبرپښتونخوا سم نوم نه دے بايد چي "پښتونخوا "يې نوم واى په اصل کي صحي نه دے ولي چي پښتونخوا خو د هغه ټول وطن نوم دے چيري چي پښتانهٔ آباد دي او دغه صوبه يې يوه وړه غوندي حصه ده- ځکه نو خېبر پښتونخوا د پښتونخوا وطن هغه برخه ده له

کومي چي د خېبر دلویي لاري سفر پېل کیږي- دغه سفر چي د قام پېژندني سفر دے، دپښتونوالي سفر دے، د ننګ او پت سفر دے، دحق او ریښتیا سفر دے، د پښتونخوا په نورو بېلا بېلو څنډو کښې دوام لري-

تاریخي توګه قومیت په قبایلي ټولنوکي له پخوا څخه د قبائیلیت په معنا اخست کېدۀ ولي چي د وطن، نسل، ژبي اوکلتور په اړه د خلګو علم محدود ؤ او ګټي يې هم ښايي چي دخپل کښت او کر ترحد وتلي نۀ وې- بیا تر څۀ وخته خلګو یوازي نسل هم د قومیت په معنا اخست، ځکه به کله کله د شاونیزم ترحده هم ولاړل[4]- په پښتني ټولنه کي بُنیادي حېثیت د کهول دے او د کهول احترام د مشر او کشر په حساب منل شوے دے- وروسته بیا ټبر (قبیله) مهم دے چي په همدغه راز د قدرونو یو ځانګړے سیسټم لري- قبیلې ټولي بیا د قام په یوۀ ټینګ لړ سره پېودلي دي چي په نسل، ژبه، کلتور او وطن سره ګډي دي- لکه چي کس، کهول او ټبر د خپلوۍ تر احساس لاندي د تشخص معنا ښندي همدغه رنګ ژبه د قرابت یو خوږ احساس راپاڅوي چي له ټبرونه څخه یو قام جوړوي او د یو والي جذبه پکې پېدا کوي، ځکه خوملنګ جان[5] سوال کوي چي:

د پښتو ژبي به څوك وكړي روزنه
چا ته لاړشمه د چا وكړم پوښتنه

په نوي دنیا کې خو نسلونه، ژبې او کلتورونه ټول سره ګډ وډ شول، لکه چې اوس په امریکا او یورپ کې لیدل کیږي- داسي ډېر خلګ دي چې پلار یې له یوۀ نسله وي او مور یې له بله، یا یې د پلار ژبه یوه وي او دمور ژبه یې بله- دغه شان ګډ وډ خلګ هر چیري په نفسیاتي توګه، په ځان کې د تشخص کمے محسوسَوي- پخپله د امریکا دانشوران هم اوس د نېشنلیزم په اړه فکرمند دي او په جدید دور کې د نېشنلیزم د اصل شکل په اړه بېلا بېل دلایل ورکوي- ویبي او رابرټ ایچ (Wiebe, Robert H) په ' موږ څوك یو' (Who We Are: A History of Popular Nationalism)[6] کې پر همدغه مسئله بحث کړے دے- ځکه د نسل او ژبې روزنه قامونه توانا ساتي او د نړۍ پر مخ ورته بقا ورکوي- په کومو ټولنو کې چې نسل له منځه لاړ شي هلته ژبه بیا هم قام ژوندے ساتي او کله چې ژبه هم پاته نه شي نو بیا ملت د قام په معنا اخستل د خلګو مجبوري شي- په امریکا او یورپ کې دغسي خلګ بېخي ډېر دي چې د مور او پلار نسلونه یې بېل بېل دي او قومیت یوازي د پلار په نسل پوري تړلے هم نۀ وي، ځکه نو د یوۀ وطن اوسېدونکي یو قام ګڼل کیږي- که څۀ هم ډېر دانشوران د عالمي جنګونو لوی سبب نېشنلیزم ګڼي خو ځیني داسي هم دي چې دا حقیقت په ډاګه

تسليموي چې نېشنليزم د نړۍ خلک د ايمپېريليزم د بربريت څخه ساتلي ؤ- نېرن ټام (Nairn, Tom) په 'دنېشنليزم بېلابېل مخونه' (Faces of Nationalism: Janus Revisited)[7] کې پر دغه ټکي خپل دلايل ورکړي دي-

په اوسني دور کي علم عام شو او د ټولني تر ډېرو عامو خلکو پوري هم ورسېد- زيات شمېرخلک اوس د ټبرونو او قبيلو تر سطح لوړ سوچ لري ځکه نو د قام او وطن فکر هم ورسره زيات وي- دغه فکر يې د ځان ځانۍ تر قفس د باندي راباسي او په آزاده فضا کي د الوتي بلنه ورکوي- په ژوند کي يې تحريك راپاڅوي او د قامي ګټو شعور ورکوي- ځکه نو په جديد دور کي د نېشنليزم اصطلاح يوازي د خاص نسل د باچهانو تر وفادارۍ پوري محدوده نۀ ده بلکي د قام د پايښت، ښېګړي، او پر مختګ د حقيقي هلو ځلو نوم دے-

کلتور يا ثقافت د يوې سيمي د خلکو د فکر او رَويو علاقائي مظهر دے چي خلک يې په ټولنه کي زدکوي، تخليقوي او يو له بله سره يې شريکوي[8] - ځکه نو د خلکو د علمي ، اخلاقي، معاشي، سياسي، روحاني او معاشرتي خاصيتونو هغه پنګه ګڼل کيږي چي يوه ټولنه ښه په ايسي، لکه "پښتني کلتور"- د قامونو رويې، عقيدې، کاريګري، لباس، د خوراك، څښاك او پوښاك طريقې ټولي د کلتور حصه دي- د اخترونو، وَدونو، زيارتونو او مېلو سره

سره د خلګو شاعري، سازګري، فن او تعمیر هم د دوی د کلتور برخي دي- ځکه نو دا قام ته له نورو خلګو څخه جلا خپل تشخص ورکوي- د مثال په توګه دپښتنو ' اتڼ ' د نړی له نورو قامونو څخه بېخي بېل دے، او 'د اتڼ غاړي' يې يو ځانګړے انداز لري چي قام له نورو قامونو څخه بېل په ښکاري- د بېلګي په توګه د سیدخېرمحمدعارف[9] دکتاب "داتڼ نارې" څخه دا غاړه رانقل کوم:

ستا ترکلا زما کلا یَکړه،

هیچا نه درکولم

زهٔ وَهلي قلم دروړم برابره

په دغه غاړه کي يوخاص علاقايې رنګ دے- دیکړي ' کلا ' تصور، د 'ورکړي' رواج ، د 'وادهٔ ' په حقله دپښتنو د ' وهلي قلم' عقیده او ځانګړي عروض واړه خاص د پښتني کلتور مظهر دي او مثال يې په بله يوه ژبه کي هم نشته- ځکه دکلتور روزنه قامونه ژوندي ساتي او ثقافتي ورثه د قامونو د لرغونو تهذيبي اقدارو هينداره هم ده- کلتور د زمانې سره سره بدلېدونکے هم دے، ځکه د قامونو په خوراك څښاك او پوښاك کي ورو وروبدلون ليدل کيږي- دوخته سره يې په موسيقي او آرټس کي هم بدلون راځي، ځکه نو پر پښتني کلتور هم ځای ځای دعربو، ايرانيانو او هنديانو اثرات ښکاري-

تهذیب یو عالمي یا بېن المللي مظهر دے چي د لوَړو کلتوري خاصیتونو او تاریخي ورثې[10] پر بنیاد دقام پېژندنه او ارزښت اړه پوري لري- تهذیب د یوې معاشرې دجوړښت بنیاد او هغه پنګه ده چي په څه خاص وخت کي دڅه خاصو مدنیتونو آثار لري- دغه آثار که د تعمیراتو په شکل کي وي او که بیا دڅۀ بېلو لیکلو نسخو، کتبو او کتابونو په صورت محفوظ وي د قام د افتخار وړ ګڼل کیږي- دمثال په توګه "ګندهارا تهذیب" پرد ې خاوره دتېر مهال دخلګو دهنر پته ورکوي ځکه نو د یوې مهمي قامي اثاثې حېثیت لري- تهذیب چونکي د ثقافتي موجودیت اقرار ګڼل کېږي ځکه دقام پېژندنه او ارزښت هم اړه پوري لري- تهذیب د یوې معاشرې دجوړښت بنیاد دے چي دېښت واړه قدرونه سره را یو ځای کوي او د قام په حېث یې ژوندے ساتي- دقام د تهذیب اصل عناصر دهغه تاریخ، ثقافت، عقیده، نظریه، ادب، موسیقي، او مصّوري دي چي قام په پېژندل کیږي- لنډه دا چي تهذیب د قام د اجتماعي ضمیر اظهار دے ځکه د نظرئې په تشکیل کي مهم رول لري-

د پښتون قام معلوم تاریخ پنځه زره کالۀ یادیږي او د انسانیت د فلسفې تاریخ تر دې ډېر زوړ دے- حقیقت خو دا دے چي هرڅۀ مونږ اورو، وینو، سوچ کوو، او یا راباندي تېریږي هغه ټول په څۀ نه څۀ رنګ پخوا هم پر خلګو تېر شوي دي- اولنو خلګو ښایي چي له بشریته د انسانیت په خوا د "سړیتوب" خپل اوږد سفر هماغه وخت

پېل کړے ؤ کله چي دوی په خپل خواؤشا کښي د بېلا بېلو پېښو سره مخامخ شوي وو- په ځينو حوالو ددغه سفر د پېل تاريخ زياتوکم تر پنځوزرو کلونو پوري غزېدلے دے[10]- "سړيتوب" په پښتني ټولنه کي د تهذيب په تاريخ کي د فطريت، تصوريت او ماديت سره سمه يوه ډېره مهمه او زړه فلسفه ګڼل کيږي- په وړمي او دويم عالمي جنګ کي پښتتنو د سړيتوب ثبوت ورکړ، غېر جانبدار پاته شول، قام يې د عالمي قوتونو په شخړو کي بوخت نهٔ کړ او د نړۍ پر مخ يې د آزاد هېواد په توګه دخپلواك وطن د بقا موخه تر سره کړه[11]- په نوي پېر کي د دغي فلسفې اهميت ځکه نور هم زيات شو چي پښتانهٔ د ډېرو نفسياتي، معاشرتي او معاشي مسئلو تر اثر لاندي راغلل- تر وړومبي عالمي جنګ وروسته زياترو ځپلو قامونو ته دا احساس وشو چي د انسانيت پر نامهٔ د وړو او کم قوته قامونو استحصال کيږي ځکه د قوميت جذبه د آسيا او افريکا په وړو وړو قامونو کي په شدت سره را وپاڅېده- ځپلي قامونه ويښ شول او د خپلواکۍ هلي ځلي يې پېل کړې- بيا تر دويم جنګِ عظيم وروسته د انسانيت زړې فلسفې د" انسان دوستۍ" نوے شکل اختيار کړ[12]- که څهٔ هم دغه فلسفه تر ډېره حده پر فطريت اوماديت ولاړه ده خو يو ببل اړخ يې دا هم دے چي په دغه فلسفه کښې د انسانانو د علاقايي او قامي مسئلو د فطري اهميت تحفظ نشته ځکه د قوميت يا نېشنليزم فلسفې لره ځای پرېږدي-

معنا دا چي د انسان دوستۍ فلسفه خلګو او قامونو ته هغه جبري یکسانیت ورکوي چي ګټه به یې د لویو قامونو وي او نقصان یې د شاته پاتو ځېلو وړو قامونو- ځکه دغه فلسفه هم د ځینو نورو فلسفو په شان د انسانیت په اړه څۀ بشپړه تصور نه دے بلکي په یویشتمه پېړۍ کښي پر ټوله نړۍ د ګلوبلایزېشن یا عالمګیریت خپرولو کوښښ ګڼل کېدای شي-

که د انسانیت پر بنسټ موږ ټوله سره یَو یو، نو بیا پر عالمګیریت څله اتفاق نۀ شي کېدای؟- څله د ځلاند سبا په هیله د اتفاق، میني او اخلاص پوړي نۀ شي ټینګېدای؟ څله د خلګو د خوشحال ژوند په امید د امن، تعلیم او تجارت لاري نۀ شي خپلېدای؟ د دغو ټولو سوالونو ځواب دادے چي په عالمګیریت (ګلوبلایزېشن) کي د انسانانو د علاقایي او قامي مسئلو د فطري اهمیت تحفظ نشته- امریکا او مغربي هېوادونه چي اوس کوم پروګرامونه وړاندي کوي او کوم عالمي کلتور را مخته کوي د نړۍ د دې څنډي مشرقي قامونو ورته د شك په نظر ګوري او دا احساس کوي چي د دغو څخه به د دوی ژبي او ثقافتونه ورو ورو ختم شي او د مغربیت تر اثر لاندي به راشي[13]- ولي چي د الیکټراني میډیا له لاري وړاندي کېدونکي دغه پروګرامونه په هیڅ توګه د دې سیمي د خلګو خپل پروګرامونه نۀ دي ځکه یې خلګ نۀ خوښوي- دا وخت چي کوم موسیقي د رادیوګانو او ټیلیویژنونو څخه نشرکیږي هغه د

دې ځای د خلکو د فطرتي ماحول سره سمون نۀ لري- کومې ډرامې او ناټکونه چې مونږ وينو ددغو ناټکونو اتلان هم د دې سيمي اتلان نۀ دي او نۀ له دې خلکو څخه ښکاري- د دې سيمي خلک خو په خپلو ژبو د خپلو زرګونو کلونو د روايتونو په ترڅ کي خپل پروګرامونه کتل او اورېدل غواړي نۀ چي د غېرو تر جبر لاندي توپل شوے يو بېل نوے کلتور-

په مشرقي هېوادونو کښې د خلکو دا وېره هم روځ په روځ زياتيږي چي عالمي مالياتي ادارې او لويي لويي ملټينېشن عالمي کمپنياني ورو ورو د وړو قامونو مالي وسايل ترې اخلي لګيا دي- د دوی دغه وېره ښايي چي په شاته پاته اسلامي نړۍ کښې د اوسنۍ اورپکۍ د وَدي اصل سبب هم وي- ولي چي تاريخ دا ښئي چي مذهبي انتها خوښوونکي تر دې لمخه په دغو سيمو کي نۀ وو- ځکه نو يوازي د انسان دوستۍ فلسفه عملي کول په نړي کښې د امن ضمانت نۀ شي ورکولای- په مشرقي هېوادونو کښې د خلکو د دود او عقيدې پر اساس د داسي فلسفې د عملي کولو ضرورت دے چي د قوميت او مذهب د تحفظ ضمانت هم پکښې وي او په پښتني ټولنه کي همدغه فلسفه "سړيتوب بلل کيږي- ترڅو چي د دې سيمي خلکو ته په عملي توګه دا باور ورکړ نۀ شي چي دنورو قامونو په شان ددوی شناخت، دود، ژبه او خپلواکي محفوظ دي اوله هيڅ يوۀ خطره سره مخامخ نۀ دي، ترهغه وخته نۀ څوك د

انسان دوستۍ فلسفه عملي کولای شي او نهٔ د نظرياتي انتها پسندۍ مخنيوے کېدای شي- له دې څخه مي دا مطلب هيڅکله نهٔ دے چي د انسانيت پر اصولونو باندي عالمي ورورولي د اورپکۍ مخنيوے نهٔ شي کولای بلکي دا لازمي ګڼم چي پرعالمي سطح فېصلې په انصاف وشي او په نړۍ کي دپائېدونکي امن باور ورکړ شي چي دغه وېره د خلګو له مغزو اووزي چي د دوی و شناخت، دود ، ژبه او مذهب ته څهٔ خطره شته-

که مونږ هرڅومره د انسانيت پر اساس د خلګو، قامونو، او هېوادونو د برابرۍ دعوې وکړو او د نسلي، مذهبي او علاقايي تعصبونو څخه بالاتر شو خوبيا هم د انسانيت په اړه بېلي بېلي سطحي ښکاري- که هر څومره د مذهب پر بنياد د يوهٔ لوړ قوميت يا اُمت تصور ورکړ شي بيا هم د ژبي، نسل، کلتور اوجغرافيه اهميت نهٔ شي ختمېدای- بلي خواته که هرڅومره مذهب تر داخلي او روحاني جستجو پوري محدود وګڼل شي بيا هم دا حقيقت نهٔ شي پټېدای چي مذهب دباندينے سفر جاري ساتي او د داخلي نفسياتي سفر سره سره يې زياتره مخکښان دنياوي سياسي، معاشرتي او معاشي هلو ځلو ته هم دوام ورکوي- ځکه نو دا څرګنده ده چي انسانيت قوميت او مذهب د ټولني درې لازمي برخي دي پر کومو چي د جديد رياست بنسټ اېښووکېدای شي- انسانيت د نړۍ د ټولوقامونو ترمنځ د يوهٔ آفاقي آئين حېثيت لري،

اسلام د الله تعالی آخري مکمل دین دے چي خپلو منونکو لره هدایت او د اسلامي ورور ولی بنیاد دے اوپښتونوالی د پښتني تشخص مظهر ګڼل کیږي ـ

په دې دنیا کښې د خلګو ترمنځ توپیر فطري شے دے- هرکس له بله بېل شناخت لري، بېل يې شکل وي، بېل قد وقامت، او بېل يې مزاج وي- بېل قومیت لري، بېله ژبه او بېله يې عقیده وي- بېلي نغمې وایي او بېل سُرونه يې و سندرو ته ځانګړي رنګونه ورکوي- د خپلي سیمي د بېل موسم په حساب ځانګړے لباس اغوندي او بیا په هغه کښي هم ځان لره یو بېل انداز خوښوي- دا فرق به وي او باید چي وي ولي چي د ژوندانۀ خوند په همدغو بېلو رنګونو کي دے- ګلان په یوۀ رنګ نۀ دي، بوټی یوشان نۀ ښکاري، غرونه خپل خپل شکلونه لري، سیندونه، رودونه، مندونه، او شَلې بېل بېل منظرونه وړاندي کوي- همدغه د دنیا ښائست دے، دغه يې ښکلا ده ، خوند دے- ځکه ټول خلګ په یوۀ لړ کښي پېئلي نۀ دي- ګڼ انسانیت یو ځلاند فکر ضرور دے خو د مذهب، عقیدې، قومیت، علاقائیت او تشخص وجود له منځه نشي وړای- یو دین ستر تصور ضرور دے خو دبېلا بېلو عقیدو ځای پکښې شته- یوقام ډېر ښکلے خیال دے خو د اقلیت د حق ساتنه پکښې لازمي ده- ګڼ

مملکت غوره فېصله ده خو په وسايلو کښې د قوميتونو د سمو برخو ضمانت ورسره ضروري دے- د دې سيمي سپېڅلي خلګ کله د انسانيت پر نامهٔ او کله بيا د مذهب پر نامهٔ د غېرو د بېلا بېلو دسيسو ښکار پاته شوي دي- عالمي بازيګرو کله دوی د مذهب پر نامهٔ د کمونيزم خلاف په جنګ کښې استعمال کړي دي او کله يې بيا دخپلو ګټو دپاره ورور وژنه ورباندي توپلې ده- د يوې سيمي د پرمختګ راز د خلګو په ځان پېژندنه، ويښتيا او قامي مينه پوري اړه لري- حقيقي قوم پرستان هغه ويښ خلګ وي چي د قوميت، مذهب او انسانيت په بېلا بېلو حېثيتونو پوهـ وي- د مذهبونو د احترام سره سره د انسانيت د ګډو قدرونو ادراك لري، ځکه نو د قام د بقا او پرمختګ لاري لټولای شي- دوی يوې خواته د قام په تېر تاريخ خبر وي او فخر په کوي، بلي خوا ته يې نظر د نړي پر نوو نوو بدلونونو هم وي- د ساينسي ترقۍ له تيزي منډي څخه وېره نهٔ لري بلکي په ګام يې د تګ هلي ځلي کوي- دوی همه وخت د قام د ځلاند سبا په څار وي[14]- د ژوندانهٔ د بېلا بېلو امکاناتو قايل وي او په هر حال کي د قام د بقا هلي ځلي کوي-

د ټولني د بنسټ خښته کَس(فرد) دے او کله چي څو کسان خپلوان سره يو ځای شي نو کهول ترې جوړ شي- ټبر يا قبيل له

همدغو کهولونو جوړېږي چي پر لوړه سطح بيا قام ترې جوړشي- ځکه هرکس په خپل نامهٔ پېژندل کيږي، خپل کهول تر هرڅه ورتېروي، خپل ټبر تر نورو ورباندي ګران وي او په خپل قام فخر کوي- همدغه فطرت دے چي بدلېداى نهٔ شي- ځکه قوميت يو حقيقت دے چي د انسانيت يامذهب په نامهٔ نهٔ شي ختمېداى- قوميت مذهب او انسانيت درې واړه د "سريتوب" په فلسفه کي د پښتني ټولني جلا جلا اولازمي برخي دي چي په اوسني دور کښې د يوهٔ پائېدونکي جديد رياست بنسټ ورباندي اېښوو کېداى شي- زهٔ پښتون يم مسلمان يم او انسان يم، همدغه حقيت دے، همدغه د بقالارده چي د ځلاند سبا په هيله سفر وربابدي کېداى شي-

پښتونوالی د ټولنيزو قدرونو هغه پنګه ده پر کومو چي له زرګونو کلونو راهسي د پښتني معاشرې سماجي تنظيم شوے دے- د پښتانهٔ د شخصيت جوړښت د ټولنيزو قدرونو په همدغه پنګه پوري اړه لري چي دے له نور خلګو نه بېخي بېل په ښکاري- دغه قدرونه د پښتني سيمي په هره څنډه کښي يورنګه دي او که بيا چيري ځاى پر ځاى څهٔ نه څهٔ توپير پکښي ليدل کيږي نو هغه ښکاره خبره ده چي د پرَدو ترسماجي اثر لاندي امکان لري- دغه قدرونه څهٔ دي؟ ددے سوال غوره جواب لره ديوهٔ بېل کتاب د ليکلو ضرورت شته خو د نېك مرغۍ خبره دا ده چي هر پښنون نهٔ يوازي

په پښتونوالي پوهـ دے بلکي په عملي توګه يې پابندي هم کوي ځکه يې نور تفصيل ته اړتيا نهٔ لرم- ننګ، مينه، مېلمستيا، ننواتې، بدل، تور، وېش، مَرَکه، جرګه او لښکر خو د پښتونوالي زړې برخي دي مګر د اسلام د راتلو سره د پښتنو زړه عقيده بدله شوه او اسلام يې په ګډه د قام د يوازيني مذهب په توګه خپل کړ- له دغه وخته حجرې او جمات د پښتنو د ټولنيزو مسئلو د اوارَولو زمه واري پر غاړه واخسته چي تر اوسه لاهم د پښتنو د دوو مهمو ادارو په حېث په ټولنه کښې ژوندۍ دي- له بده مرغه د پېوسته بهرَنيو مداخلتونو[11] له کبله د دغو دوو مهمو اِدارو ترمنځ هغه اعتماد پاته نهٔ شو کوم چي له پېړيو راروان ؤ- ځکه دا ټولنه د انتشار ښکار شوه او ورپُوکو پکښې د تخريب کولو ځاى وموند- دجمات سره تړلي مذهبي قوتونه دمغربيت له ډاره د جديديت څخه هم کرکه کوي لګيا دي اوجديد تعليم ورته په خپله لارکي خنډ ښکاري- مغربي قوتونه د دغي کرکي څخه دا اثر اخلي چي پښتانهٔ خصوصاً او مسلمانان عموماً له دوی څخه نفرت کوي او ددوی مفاداتو لره خطر دي حالانکي داحقيقت نهٔ دے- پښتانهٔ جنګ پرستان نهٔ دي بلکي د نورو قامونو په شان د بقا هلي ځلي خپل قامي فرض ګڼي- پښتنو خصوصاً او نورومسلمانانو په عمومي

توګه دمغربي قامونو دپیوسته مداخلتونو خلاف مقاومت کړے دے
چي په هره توګه فطري عمل دے نۀ چي بنیادپرستي-

له بده مرغه د نړۍ ځو ناپوهو ' اورپُوکو' د جهانګیرۍ خوب وليد او سپېڅلي خلګ يې د بلا په خوله ورکړل- دوی نه خو د جهانګیرۍ پوهه لرله او نه وسایل ورسره وو، يوازي يې د خلګو له سادګۍ ګټه اخسته چي نتيجه يې د مسلسل ورور وژني په شکل وخته- نورو هېوادونو هم د دوی دناپوهۍ څخه ګټي واخستې او ډول ډول پروپیګنډې ورپسې پېل کړې- ددغه دور د روسي ليکوالو د افغانانو په اړه خپل نظر دے چي تر ډېره حده د دوی د مداخلې دفاع پکښي شوې ده- هندي ليکوال په افغانستان کي هره شخړه د دوی د دُښمن ګاونډي هېواد له لاسه بولي- د مغربي میډیا دا تاثر چي پښتانۀ تش په جنګ غښتلي دي د روس تر شکست وروسته د دوی دویم نظر دے حالانکي تر دې لمخه افغانان د دوی تر نظر هم ښۀ وو- ځکه نو دا حقیقت دے چي د نورو ژوندو قامونو په شان پښتنو هم همېشه دخپل شناخت او دود د ساتني فطري هلو ځلو ته دوام ورکړے دے- کله چي جنګ وربانديي توپل شوے دے او دوی ورته تړل شوي دي نو بيا يې په نره مقابله کړې ده- پښتنو په وارو وارو د رواداري ثبوت ورکړے دے او له پېړيو څخه د انسانيت پر

ګډو قدرونو د نورو قامونو او نورو مذهبونو د منونکو سره ژوند کوي لګیا دي- تاریخ ګواه دے چي په خپل هېواد کښې پښتنو هر کله د عدل او انصاف پر اساس د وړو وړو قامونو خیال ساتلے دے او د نورو مذهبونو منونکو ته یې تحفظ هم ورکړے دے- البته دوی د تاریخ په اوږدو کي د قام ژغورني هلي ځلي هر کله تر تېښته غوره ګڼلي دي- دوی له لویه سره په خپل هېواد کي د وړو وړو قامونو د حقوقو او ښېګړي خیال ساتلے دے او د لویو قامونو سره یې د غېرجانبدارۍ او برابرۍ پر اساس ټینګي اړیکي ساتلي دي- خو پېوسته بهرَنیو مداخلتونو په وار وارو دوی وَجنګونو ته اړ کړي دي ځکه جنګ همېشه د دوی مجبوري شوې ده خوښه یې کله هم نه ده پاته شوې-

ګڼ شمېر ځوانان دا تپوس کوي لګیا وي چي که د پښتني معاشرې سماجي تنظیم او د سړیتوب فلسفه د پائېدونکي ریاست ضرورتونه پوره کولای شي نوپښتانهٔ بیا ځله شاته پاته شول؟ زما جواب دا وي چي نفاق، پېوسته بهرني مداخلتونه او د دغو په نتیجه کي را پاځېدلې اوسنۍ اورپُوکي- حقیقت هم دادے چي په لاندي جدول نمبر۱۱ کي دقام دپستۍ همدغه وجوهات ځرګند شوي دي چي د لوستونکو دپاملرني وړ وګرځي -حقیقت دادے چي نفاق

زموږ المیه ده- دُښمنانو هرکله زموږ د دغي کمزورۍ څخه ګټې اخستي دي ولي چي همدغه په تېر تاریخ کي د پښتنو ددرانۀ بار یوازینے کوږ لرګے پاته شوے دے- لکه مخکي چي یې ذکر وشو او .

څرګندون نمبر ۱۱ د قام د پستۍ خا ص وجوهات

په راتلونکي څپرکي"سمه لار" کښي به هم ورباندي بحث کوو، د ځلاند سبا په هیله همدغه د"نفاق" ټکے د سمېدو دے چي زمونږ دپستۍ یولوی سبب ګڼل کېږي- بیا پېوسته بهرني مداخلتونو افغانستان په وارو وارو وران کړ ځکه هم د نړۍ تر نورو قامونو شاته پاته شو- افغانانو خو د فطرت د قانون عین مطابق د قام ژغورني تاریخي هلي ځلي وکړي او د دغو مداخلتونو مقاومت یې په نره وکړ چي تفصیل به یې په راتلونکي څپروکي کښې راشي-

د نوي پېرځيني څېړونکي[15] دانسته يا بيا غېردانسته پښتانهٔ د اورپُوکۍ سره تړي او دوی د جديديت او عالمګيريت په لار کي خنډ ګڼي، حالانکي داسي نهٔ ده- حقيقت دادے چي د پېوسته بهرنيو مداخلتو په نتيجه کي د نړۍ بېلا بېل اورپوکي هم له بهره راغلو اودلته وکرل شول، کنې مخکي د پښتنو پر سيمه دغسي ناوړه پېښي کله هم نهٔ وې شوي- پښتانهٔ له پخوا څخه د نړۍ د نورو قامونو سره سم را روان دي- مغربي قامونه چونکي پخپله هم نسلاً آريئن دي او تر شپاړسمي پېړۍ لمخه په خپلو کي په همدغه شان لويو لويو جګړو سره بوخت وو، ځکه د "مارشل ربس" په خطاب بايد چي پښتانهٔ وجنګ ته نور نه وتړي- پښتونوالی که څهٔ هم پر زړو دودونو او قدرونو ولاړ قامي دستور دے خو جنګ پکې د مسئلې د حل وروستۍ مجبوري ګڼل کيږي[16]-

لکه مخکي چي يې ذکر وشو په مشرقي هېوادونو کښي د خلګو دا وېره چي عالمي مالياتي کمپنياني د وړو قامونو مالي وسايل ترې اخلي لګيادي او پېوسته بهرَني مداخلتونه په همدغه لړ کي کيږي، ښايي چي د اوسنۍ اورپکۍ د وَدي اصل سبب وي- ولي چي مذهبي انتها خوښوونکي خو له همدغو مداخلتونو سره را وخوځېدل- تر دې لمخه په افغانستان کښې مذهبي خلګو او علماوو هرکله د رَواداری او امنيت بلنه ورکوله او په هيڅ يوه بدي کي يې هم لاسوهنه نهٔ کوله- مغربيت که څهٔ هم د پښتنو د قامي

مزاج سره سمون نهٔ لري خو دوی د جدید دور د آزادۍ او ایجادونو څخه ګټه اخستل لازمي ګڼي- که یورپ ته له زاړهٔ روایتي زرعي نظام څخه وجدید نظام ته په را وښتو درې سوه کالهٔ ولګېدل نو روایتي پښتانهٔ دغه نظام دومره ژر څنګه خپلولای شي- پښتانهٔ نهٔ خو دمغربي قامونو څخه نفرت کوي او نهٔ د جدیدیت لارنیوے د دوی مرام دے، البته د پرَدو دتېري لارنیوے او د قام ژغورني هلي ځلي د نړۍ د نورو آزادو قامونو په شان د پښتنو هم بنیادي حق دے- ترځان پېژندنه وروسته قومیت، مذهب او انسانیت په پښتني ټولنه کي د سرېتوب د سفر درې لازمي پړاوونه دي- په اوسني دور کښې د بقا او پر مختګ لار همدغه ده چي پښتانهٔ د انسانیت په اړه د نورو قامونو او هېوادونو سره اړیکي ټینګي وساتي ولي چي انسانیت د نړۍ د ټولو قامونو ترمنځ د یوهٔ آفاقي آئین حېثیت لري- پښتانهٔ باید د مسلمانانو سره د اسلامي ورور ولی پر اساس نوري هم اړیکي ټینګي کړي او د پښتونوالی پر اساس د خپلي پښتني وروروليۍ او قامي تشخص ساتنه هم وکړي۔

په نوي پېرکي قام ته څهٔ کول پکاردي؟ دا یو بل عام سوال دے چي طالب علمان یې زیاتره پوښتي- د دغه سوال یو ساده غوندي جواب دا ورکول کیږي چي امن، تعلیم، تجارت او جمهوریت دي د قام ترجیحات ومنل شي- په دا لاندي څرګندون نمبر ۱۲ کي د جدول په توګه همدغه څلور ترجیحات څرګندشوي دي- امن په

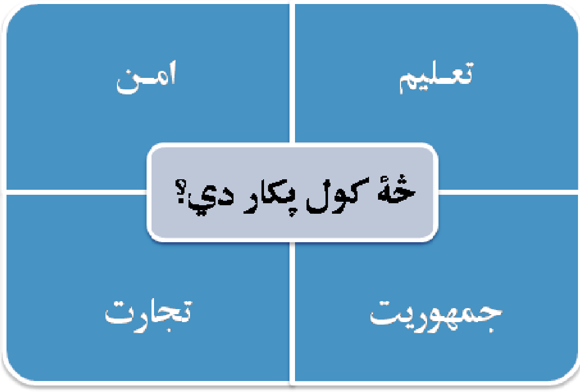

خرګندون نمبر۱۲ د قام خلور ترجيحات

جنګ ځپلي هېواد کي اولنی ترجيح ده چي د خوشحالی ضمانت ورکولای شي- ترڅو چي خلګ امنيت ته غاړه کښې نه ږدي تر هغه وخته د ځلاند سبا تصور هم نه شي کېدای[16]- د پښتنو بقا په دې پوري اړه لري چي دوی په خپلو کي سره وبخښي، خپله ټولنه مُتفقه او مُنظمه کړي او په هر قيمت امن قايم کړي- نفرتونه کم کړي او د ملي يووالي ټولو هلو ځلو ته دوام ورکړي- په ټولنه کي تعليم عام کړي او خلګو ته د افغاني دود سره سم د ليك لوست آزادي هم ورکړي- د قام د ښېګړي په کارونو کي د دولتي افسرانو مرستي وکړي او د هغوی سره د حساب کولو همت هم ولري- د ملي مشرانو احترام لازم وګڼي او ورسره ورسره د هغوی د اِحتساب غوره لار هم ولټوي- چونکي اديبانو او ليکوالو هرکله وعامو خلګو ته

دبقا د هلوځلو او دبهرَنيو قوتونو دمداخلې دلارنيوي حوصله ورکړې ده ځکه د دوی قدر وکړي، ولي چي ادب د سماجي ژوند هينداره او سياست يې محوردے- د عالمي تجارت لاري خلاصي کړي ولي چي تجارت لره زموږ جغرافيايي موزونيت د معاشي ګټو يوازينۍ منطقي لار ده- جمهوريت چونکي دحکومت کوولو هغه سيستم ته ويل کيږي چي د خلګو د اکثريت په مرسته، د ووټ له لاري، دخلګو دپاره د دوی په خپله خوښه جوړ شوے وي، ځکه نو په دې پېر کي تر ټولو بهترحکومتي نظام ګڼل کيږي- د حکومت کولو دغه جمهوري نظام د څۀ نه څۀ بدلون سره د نړۍ هر هېواد لره ځکه غوره نظام بلل کيدای شي چي بنسټ يې د خلګو پر اجتماعي رايه ولاړدے- په دې سيمه کي به د جمهوريت شکل يقيناً له مغربه بېل وي، ولي چي افغانان خپل بېل شناخت او بېل سيمه ايز حالات لري، خو په دې کي څۀ شك نشته چي همدغه يوازينے غوره حکومتي نظام دے- چونکي د افغانانو ټولنيز ضرورتونه داسي دي چي دبېل او ځانګړي جمهوري نظام تقاضا کوي ځکه به افغاني حکومتي نظام يو مختلف انداز ضرور ولري خو په عملي توګه د جمهوريت سېوا بله هيڅ چاره نشته- پرخپل قوت د اعتماد کولو پښتني روايت قايم ساتل د قام بقا لره لازمي دے ولي چي د بل تلتك تر نيمي شپې وي- حقيقت خو دا دے چي امن، تعليم، تجارت او جمهوريت واړه هله په ټولنه کي وده کولای شي چي

'بهرَني مداخلتونه' ختم شي -

اخځليك

1- او ليري سيسلا الزيبيتهـ ،'د چا لپاره مرم ' (To Die For) د امريکن پېټرياټيزم ازانګه ، پرنسټن يونيورسيټۍ پرېس امريکا ١٩٩٨

2 - هوچيسن، جان او آنتوني سميتهـ، ' نېشنليزم' (Nationalism) ، آکسفورډ يونيورسيټي پرېس، لندن، ١٩٩٥- (د ٤٩ مهيمو مُصنيفا نو مضا مين)

3- درويش درانی، 'دابُوټي به لونګ شي' صحاف نشرياتي موسسه ، کاسي روډ کوټه ، ٢٠٠٩

4- اګنا تيف ميچل، ' وينه او خپلوي ' (Blood and Belonging) د نوي نېشنليزم سفر، نون ډې، امريکا ١٩٩٥

5- ملنګ جان، 'د ملنګ جان خوږې نغمې' د لال باچا ازمون په زيار، د علامه جمال الدين افغاني فرهنګي ټولنه، ١٣٧٧ زمری

6- و يبې ، روبرټ ايچ او ملګري، ' موږ څوك يو' (Who we are) پرنسټن يونيورسټۍ پرېس ٢٠٠١

7- نېرن ټام ، ' د نېشنليزم بېلا بېل مخونه ' (Faces of Nationalism) ورسُو ، ١٩٩٨ -

8 - آرچر مارګرېټ، کلتور او اېجنسۍ: کلتور د نظر په سماجي زاويه (Culture and Agency: The Place of Culture in Social theory) ريوائزډ ايډيشن کېمريج يونيورسټۍ پرېس ، ١٩٩٦

9- سيد خېر محمد عارف، 'داتې نارې' قلات پرېس، پښتو اېکېډمي کوټه ٢٠٠٥

10- مانفريډ اې ، (History and Civilization of the World) تاريخ و

تهذیبِ عالم، ژباړن امیرالدین تقي حېدر، نگارشات، لاهور، ۲۰۰۶

11 - امین سېکل، Modern Afghansistan: a history of struggle and survival، یعني " نوے افغانستان" ، آیي بي ټارس لندن او نیویارک، ۲۰۰۴

12 - کارلس لېمنټ، (The philosophy of Humanism) یعني د انسان دوستۍ فلسفه ، اردو ترجمه امجد علي بهټي، فکشن، مزنګ روډ لاهور، ۲۰۰۷،

13 - سېموئیل پي هنټینګټن ، دتهذیبونو ټکراؤاودعالمي نظام نوے جوړښت (The clash of civilizationz and the new world order) اوکسفورډ، ۱۹۹۷ -

14 - ډاکټر باقي درانی، 'پښتانۀ د تهذیب په څپو کي' صحاف نشریاتي موسسه کاسي روډ کوټه، ۲۰۰۸

-15 بارنېټ روبین ، (Search for Peace in Afghanista) د امن تلاش په افغانستان کي، امینه سید، آکسفورډ یونیورسیټي پرېس، پلاټ نمبر ۳۸، سېکټر۱۵ کورنګي انډستریل ایریا کراچي ، ۲۰۰۳

16 - موکولیکا بېنرجي، (The Pathan Unarmed) غېر متشدد پښتون، جېمز کیور ي، آکسفورډ یونیورسیټي پرېس، پلاټ نمبر ۳۸، سېکټر ۱۵ کورنګي انډستریل ایریا کراچي،۲۰۰۴ ،

❊ ❊ ❊

6

بهرني مداخلتونه او دبقاهلي ځلي

بهرني مداخلتونه او دبقاهلي ځلي

لکه مخکي چي يې په دويم څپروکي کښې ذکر وشو، د فطرت قانون د ځان ژغورني پېوسته جدوجهد دے، بشر له ازله د نورو مخلوقاتو سره سم د بقا په هلوځلو دے- اولنيو انسانانو به د ځان ژغورني د پاره په دنګو غرونو کي سمڅې کيندلې او استوګه به يې ځکه پکښې کوله چي بقا يې خپله فطري ذمه واري ګڼله- دوی به کله ډبري تراشلې او د ځان ژغورني اوزار به يې ترې جوړول او کله به يې له هډونو څخه د دښمنانو خلاف غشي جوړول[1]- اولنے انسان به زياتره د بقا په هلو ځلو ؤ- کله به د خپل نوع د انسانانو سره د خوراك، څښاك، پوښاك او استوګي په لانجو کي بوخت ؤ او کله به بيا دنورو بلاګانو سره ښکر په ښکر ؤ- دارنګه به اکثره د يوې نه يوې وېري تر سايه لاندي اوسېدۀ خو تر مړيني به دبقا په هلوځلو ؤ-

د بقا دغه جبلت چونکي په تاريخ کي د انساني نسل د بقا ضامن پاته شوے دے ځکه يو سترفطري عمل دے چي انسان په شرمنده نه دے- پښتنو هم د نړی دنورو قامونو په شان له پېړيو دخپل شناخت، دود اوخپلواکۍ دساتني فطري هلو ځلو ته دوام ورکړے دے- د بقا دغي هلي ځلي د تاريخ جبر او د دوی مجبوري شوې ده کنې جنګ د پښتنو خوښ نه دے- مګر کله چي جنګ ورباندي توپل شوے دے او دوی ورته تړل شوي دي نو يې بياپه مېړانۀ مقاومت هم کړے دے- تېر تاريخ ګواه دے چي پښتنو په وارو وارو د رواداری ثبوت ورکړے دے خو د قام ژغورني هلي ځلي يې همېشه تر تېښته غوره ګڼلي دي- پخوا وخت د ننګ وخت ؤ، دغېرت او ځوانمردۍ وخت ؤ خو اوس زمانه بدله شوه- اوس د قامونو د بقا اړه يوازي په سر ښندلو نه ده بلکي "سر پرځای ښندل" يې شرط دے- د سپېڅلو پښتنو غميزه داده چي دوی زياتره په خپل اخلاص کي تېروَزي- د دنيا منافقان يې په ځالاکي او مکاري تر ټاك تېر کړي- زۀ وېره لرم چي دغه تېروَته يې بقا لره خطره نۀ شي، ولي چي د تعليم او پوهي بغېر د بقا هلي ځلي نۀ شي ترسره کېدای- سپېڅلي خلک خو پرېږده، د يوۀ قام يا د يوې ډلي لارښود هم که څۀ پوهه ونۀ لري نو د قام رهبري به څنګه کوي ځکه خو درويش[2] وايي:

پــه حــال پوره نــه دے خبــر، څوك يې راوګـرځوئ
ځي او بېځــايــه ښنــدي ســر څوك يې راوګـرځوئ
دغه لارښود خوبه دوی هم ډوب کړي له ځانه سره
پــه لمــر پسې شول ماځيګـر څوك يې راوګـرځوئ

تاريخ او فلسفه يو له بل سره په ډېرو حوالو تړلي ښکاري- که فلسفيان تاريخ ليکنه پېل کړي او فلسفه موريخينو ته په لاس ورشي نو څۀ عجبه خبره به نۀ وي ولي چي "دتاريخ فلسفه" د عزت او عظمت فلسفه ده- د تاريخ جغرافيايي تاويل، نسلي تاويل، مذهبي تاويل، نفسياتي تاويل او معاشي تاويل واړه فلسفيانه تاويلونه دي- چونکي د پښتنو تاريخ د سړيتوب د فلسفې مغز دے، ځکه د بقا د هلو ځلو په اړه څۀ نۀ څۀ ترې اخځ کول ضروري ګڼم- ترعيسائيت ډېر لمخه افغانانو په آريانا کي د زرتښتيزم تر اثر لاندي د "حق او باطل" يوه صفا او ځانګړې فلسفه لرله او يو مستحکم او تقريباً جمهوري نظام يې هم درلود- د فطرت جبر، د ماحول جبر او په زياته بيا د تاريخ جبر داسي عوامل ۋ چي دا وطن يې د فنا او بقا په شخړو بوخت کړ- وګړي ئې پېوسته د بقا په هلو ځلو ۋ ځکه يې فکري سفر ورو ورو ډېرسست پاته شو- پښتانۀ يو ستر آريايي قام دے چي ترعيسیٰ عليه السلام دونيم درې زره کلونه وړاندي په" آريانا " کي اوسيدل- آريانا د افغانستان پخوانے نوم دے او پښتانۀ دآرياوو د"پکت"يا "پکتوېس" پښې څخه دي ځکه په

وېدي سرودونو کي پکتایان[3]هم بلل شوي دي- د دوی د استوګني ټاټوبے په تاریخ کي دپکتیکا (پښتونخوا) په نامه یاد شوے دے او پښتانۀ تر اوسه لا د همدغه زاړه وطن " آریانا " په بېلا بېلو څنډو کي آباد دي- د هخامنشیانو په وخت کي د پښتنو اسلافو د"سکایانو" په نامه خپل قوّت درلود او د "ساکستان" په نامۀ یې وروسته خپل دولت هم ساتلے ؤ- د" افغان" نوم د ساساني باچا شاپوراوّل په حکم په یوۀ ډبر لیك کي په پارتي او یوناني ژبو لیکلے دتاریخ حصه ده او چیني ګرځندوی چانګ یې هم په خپله سفرنامه کي ذکرکړے دے[4]- دغه نوم وروسته په اسلامي پېرکي د پښتنو سره ډېر ټینګ پېوند شوے دۀ- د افغانانو تاریخ دبقا دهلو ځلو تاریخ دے- دوی له اوله سره له همدغي مسئلې سره مخامخ پاته شوي دي ځکه دبقا هلي ځلي تر هرڅۀ مهمي ګڼي- پښتانۀ آریانا د بشر مور ګڼي او افغان د اسلافو پر زړه مېنه پاته یوازینے قدیم آریایي نسل- د پښتنو ژبه "پښتو" یوازي د دوی ژبه نۀ ده بلکي عدالت یې هم دے چي په تاریخي توګه یو آریایي روایت دے - وطن یې هماغه زوړ آریایي ټاټوبے دے له کومه چي ډېر پخوا د اوسني یورپ د خلګو اسلاف هم پرکېدلي وو، ځکه نوله ډېر پخوا نه د پښتونخوا تاریخي او جغرافیایي اهمیت څرګند دے- آریانا له ډېر پخوا څخه د لویو لویو غښتلو په لار کي پرته ده او د عالمي قوتونو تر منځ د لویوجنګونو مېدان ده- مشرقي اړخ ته یې چین اوهندوستان دي چي له پخوا نه د تجارت په اړه خپل خپل اهمیت لري او مغربي اړخ یې یورپ ته څرمه دے چي ځان لره یوه مهمه

خِطه ګڼل کیږي- ځکه پښتونخوا له پخوا نه د عالمي قوتونو تر منځ د لویو جنګونو مېدان پاته شوې ده- وجه یې دا ښکاري چې د تجارت مهمه پخوانۍ د "وربښمولار" تر دغه سیمه تېرېده- له چین او هند څخه ټولي قافلې پخوا پر دغه لرغونۍ لار یورپ ته پاڅېدې، ځکه به کله نۀ کله د دغې لاري کنټرول دلویو قوتونو تر منځ پېچومے شو-

هخامنشي حکمران سایرس اعظم د کال ۵۰۴ مخزېږدي په خواوشا د اوسني افغانستان په حدونو کي مداخلت وکړ او یوه ځنډه یې له ساکانو (افغانانو) څخه ونیوه- بیا یې د دوی سره د "واك په ګډه" تر اصول لاندي یو کنفېډرېشن جوړ کړچي په زاړه تاریخ کي د هخامنشي سلطنت په نامه یاد شوے دے- دوی د سایرس په مرسته ورو ورو د" ګندهارا تهذیب" په جوړېدو پېل وکړ- تر دۀ وروسته د دارا (داریوش) باچا په دور کي د ساکانو اړیکي د هخامنشیانو سره ماتي شوې- ورو ورو چي دارا کله د دوی بقا لره خطر شو نو ساکانو هم د خپلواکۍ هلي ځلي پېل کړې، ترڅو چي له دوی سره د ټېنګو نښتو په سبب هخامنشي سلطنت له منځه لاړ- مارټن ایوانز په دې لړ کي لیکي چي[5]:

"The establishment of the eastern Achaemanid empire involved hard fighting and persian rule was only maintained with difficulty. Greak colonists were broght in to help consolidate it, but by the fourth century BC, the satrapies to the south and east of the Hindu Kush seem to have regained their indepenence."

معنا دا چي "مشرقي هخامنشي سلطنت تر سختو نښتو وروسته جوړ شو او پارسيانو په مشکل حکومت ساتلے ؤ- د واك ساتني د پاره يې يونانيان هم مدد ته راغوښتي وو خو تر څلورمي مخزېږدي پېړۍ پوري د هندوکش دجنوب اومشرق ايالتونو بيا هم خپلواکي ترې واخسته"-

دغه بالا ليکنه په صفا ټکو دا ثابتَوي چي د پښتنو اسلافو ساکانو آغه وخت هم د هخامنشي سلطنت خلاف د بقا هلو ځلو ته تر هغو دوام ورکړے ؤ تر څو چي يې خپلواکي حاصلَوله- د افغانانو دا اټکل چي کوم کس چي پر ځمکه د خدائي دعوه کوي او يا کوم قام د عالمي طاقت جوړېدو هڅه کوي نو اوّل د افغانو سره سيالي پېل کړي' له حقيقت څخه ډېر لري هم نۀ ښکاري، ولي چي تاريخ هم د دې خبري تصديق کوي- پخوا هم چي به کله چا دخپلو مفاداتو په ترڅ کي دجنګ مېدان ګرمول غوښت نو په څۀ نه څۀ بهانه به يې په افغانستان کي مداخلت وکړ- لکه چي بالايې ذکر وشو، معلوم تاريخ دا دے چي د۵۰۴ مخزېدي څخه افغانان د بهرنيو د تېري پر ضد د بقا په هلو ځلو دي کله چي اوّل ځل د ايران هخامنشيانو دساکانو په حدونو کي مداخلت وکړ- بيا تر عيسیٰ عليه السلام خواؤشا درې سوه کاله مخکي د يونان سکندر اعظم په افغاني سيمه راګډ شو او تر درو کالو پکښې نښتے ؤ- همدغه شان بيا ساسانيانو تر اسلامي دور لمخه افغانان د بقا د مسئلې سره مخامخ کړل- په ۶۵۲ عيسوي کال کي عرب هم په افغانستان راننوَتل- عربو هم په وارو وارو افغانان د بقا د مسئلې سره مخامخ

کړل خو د اسلام زرینو اصولونو آخر افغانان د دوی پلویان کړل او اسلام یې د دین په توګه خپل کړ- د منګولیا چنګېزخان[6] په دیارلسمه پېړۍ کي افغانستان ټول برباد کړ- بیا تېمورلنګ او بابر[7] په هماغه چنګیزي انداز افغانستان په وارو وارو د فنا او بقا د مسئلو سره مخامخ کړ خو افغانانو د خپلواکۍ له هلو ځلو څخه لاس وا نه خستل - همدغو پېوسته مداخلتونو ورو ورو افغانستان د زمانې له سېله پاته کړ- وروسته چي د هند له خوا مغلو او د پارس له خوا صفویانو په ګډه افغانان بېخي و پاڼ ته ودرول نو اوّل میروېس نیکهٔ او بیا احمدشاه بابا[8] په افغاني مېړانه د بقا دغه جنګ تر سره ورساؤ، افغانستان یې نهٔ یوازي آزاد کړ بلکي د نړۍ یو عظیم سلطنت یې ترې جوړ کړ -

د یورپ سره سم افغانانو په اتلسمه پېړۍ‌کي د احمد شاه بابا تر مشرۍ لاندي په کال۱۷۴۷کي وړې وړې ټبرواکۍ سره رایوځای کړې او په ګډه یې د"جدید افغانستان" بنسټ کښېښوو او د مِلي بېدارۍ ترجذبې لاندي یې دملي یووالي پر اصول باندي ډېر ژر "لوی افغانستان" جوړکړ چي په هره توګه یو مستحکم سلطنت ؤ- دهٔ د افغاني سیمي طبعي سرحدونه وټاکل او د مغربي قوتونو د اِمکاني تېري مخنیوے یې هم وکړ- دا سلطنت د دهٔ د زوی تېمور شاه په وخت کي لاهم په دې سیمه کي د طاقت توازن ساتلے ؤ خو دلمسیانو تر منځ یې انګرېزانو د نفاق اچولو په غرض یو باقاعده استخباراتي نظام جوړکړ او دارنګه یې په افغانستان کي مداخلت

پېل کړ او دا هېواد يې يو ځل بيا د فنا او بقا په کشمکش اخته کړ- هغه مهال په نړۍ کي نوي کاروباري ادارې جوړي شوي وې، په کومو کي چي د انګلستان يا برطانيه ايسټ انډيا کمپنۍ (East India Company) هم شامله وه- دغي کمپنۍ د هند پر حکومت قبضه کړې وه او د افغانستان ځيني حصې يې هم لاندي کړې- کمپنۍ د هندوستان، افغانستان او ايران په سياست کي تر ډېره وخته لوبي کولې- د پېسو په لالچ ځينو وطن فروشانو هغه وخت هم په پټه د انګرېزانو د پاره مخبري کوله او د وطن ريښې يې کښلې- دغه شان خلګو ته حميد بابا[9] وايي چي:

واړه مشق د خونرېزۍ کړې درپوهېږم
داچي ناست يې پټې سترګي لکه باز
دا زما په سرکوزۍ نۀ يې نو څۀ يې
چي رقيب دي په دشنام کړ سرفراز

برطانوي حکومت داغوښت چي په افغانستان کي هيڅ يو قوت داسي وجود ونۀ لري چي افغانان ورباندي راټول شي ولي چي دوی د نورو وړو قامونو په شان افغانان هم تر خپل واك لاندي ساتل غوښت- خو پښتانۀ بيا هم انګرابېزانو اېل نۀ کړل او آخر يې خپلواکي ترلاسه کړه-

په نولسمه پېړۍ کي هم افغانستان د برطانيه او روس د مداخلتونو مرکز ؤ- دغو دواړو عالمي قوتونو هغه وخت په دې سيمه کي واك تر لاسه کول غوښت- د هغه وخت ددغوعالمي قوّتونو ترمنځ د"ګرېټ ګېم" يعني لويي لوبي په نامه تر ډېري مودې افغانستان د جنګ مېدان ؤ- بيا په اوّل او دويم جنګِ عظيم کي هم د قام د بقا په خاطر افغانان غېر جانبدار پاته شول خو وروسته د روس او امريکا ترمنځ سوړ جنګ له بده مرغه د افغانانو پر ځمکه تود شو چي په نتيجه کي يې روس پر افغانستان قبضه وکړه- د هېواد واك يې د خلق او پرچم ګوندونو وکمونيستانو ته ورکړ چي د افغانانو په دود پوهـ نهٔ وو ځکه يې د هېواد خلګ و نظرياتي انتهاپسندي ته وتړل- افغانانو د خداى په مرسته او د شلو لکو شهيدانو په قُربانيو روسيان له خپلي خاوري وَشړل او د کمونيستانو حکومت يې هم ور ړنګ کړ- روس افغانانو په خپل لوړ همت له هېواده وشاړهٔ، نه چي يوازي د مغرب په مرسته، ځکه خو محترم اولف کېرو[10] د خپل کتاب "The Pathan" په ضميمه کي ليکي چي:

The resistance of west, even of the muslim world, has been mainly verbal and the Pathan and Afghan guerillas have enjoyed little practical support in their struggle against the invaders.

يعني "د مغرب او اسلامي نړۍ مزاحمت خو زياتره زباني کلامي ؤ، پښتنو او افغانانوجنګيالو ته يې د مداخلت کوونکو خلاف په هلوځلو کي ډېخي لږ عملي ګټه رسېده"

په افغانستان کي د شوروي اتحاد ترماتېدو وروسته امريکا د نړۍ يوازينے لوی طاقت پاته شو- د منځنۍ آسيا رياستونه ټول آزاد شول ځکه امريکا د دوی له قدرتي وسايلو څخه د تجارتي ګټو اخستو هلي ځلي پيل کړې- د امريکا دمداخلت[11] يوازي تجارتي وجه نۀ وه بلکي سياسي عُذريې هم درلود ولي چي امريکايانو پر چين او ايران هم نظر ساتل غوښت- کله چي په کال ٢٠٠١ زېږده کي د ستمبر په يوولسمه نېټه د نيويارك د تجارتي عمارت "غبرګولي ميناروونه" او د دفاع لوی عمارت "پنټاګان" په جهازونو وَويشتل شول نو امريکايانو د دغي پېښي تور د اُسامه بن لادن پر تنظيم " القاعده" ولګاوۀ کوم چي د روسانو خلاف په جهاد کي د افغانانو مرستيال ؤ- په ظاهره امريکا ځکه پر افغانستان حمله وکړه چي القاعده او طالبانو ته سزا ورکړي خو اصل مرام يې ښايي چي په منځنۍ آسيا کي خپلي سياسي، تجارتي او دفاعي ګټې تر لاسه کول ؤ- ځکه په افغانستان کي د دې عالمي طاقت مداخلت هم د پخواپه شان افغانانولره څه نوې خبره نۀ ده- که څه هم د نړۍ په هيڅ يوه پېښه کي پښتون د ټېرورېسټ په توګه نۀ دے ليدل شوے خو د دهشتګردۍ خلاف جنګ بيا هم د پښتنو پر ځمکه دوام لري- په اوسني نوي پېر کي هم انګرېزانو، روسيانو او امريکايانو ټولو پرخپل خپل وار، دخپلو خپلو مقصدونو په ترڅ کي، په افغانستان کي پېوسته مداخلتونو ته دوام ورکړ چي منطقي نتيجه يې د نظرياتي انتهاپسندۍ سېوا بل څه نه شوه کېدای- لوی قوتونه په

افغانستان کي جنګ په خپله مرضي پېل کولای شي خو امن په خپله خوښه نۀ شي راوستلای- د امن دپاره به پښتانه پخپله د جرګو له لارو هلي ځلي کوي-

دپخوا په شان اوس هم منځنۍ آسیا ته ټولي لاري تر پښتني سیمه تېرېږي- په راتلونکي وخت کي د تیلو پایپ لاینونه ښایي چي په همدغه سیمه کي به کیندل کېږي- اوس هم د چین او روس د بحرِعرب او خلیج ګرمي اوبه پکاردي او د مغرب د عالمي تجارتي کمپنیانو له روسه څخه په بېل شوو منځني آسیایي ریاستونوکي مفاد شته- ځکه دپخوا په شان نن هم دعالمي قوتونو ترمنځ د لویو جنګونو مېدان افغانستان دے- امریکا په افغانستان کي نن هم خپل فوجونه ایښي دي چي یوې خواته د ګاونډیانو په سترګو کي خیره دي او بلي خواته د دغه باندیني مداخلت منطقي نتیجه اورپُوکي یا نظریاتي انتها پسندي شوه، چي ذمه واره یې په هر حال مداخلت کوونکي دي نۀ چي سپېڅلي پښتانۀ-

دا رنګه عالمي تاریخ ګواه دے چي له شپږمي مخزېزدي پېړۍ څخه افغانستان د بهرَنیو مداخلت کونکو مقابله کوي لګیادے- د افغاني تاریخ آریایي پېر، سکایي پېر، کوشاني پېر، یپتالي پېر، اسلامي پېر او بیا اوسني دور د بقا د هلو ځلو په زرګونو داستانونه رقم کړي دي- دغو بېلا بېلو بهرنیو مداخلتونو او د هغوی خلاف د افغانانو پېوسته د بقا هلوځلو دا قام په پستۍ کي شکېل وساتۀ او دشاته پاتیکېدو وجه یې ښایي چي همدغه بهرني مداخلتونه دي-

دبهرنیو قوتونو په موږ څۀ اړه ده؟ ولي مداخلتونه کوي؟ موږ له دغه شان مداخلتونو څخه ولي قام نۀ شو ژغورلای؟ دغه سوالونه هره روځ له موږ څخه کیږي- په جواب کي یې دلیلونه ورکول کیږي چي د نړی ټول انسانان یو رنګه نۀ دي، بېل قامونه پکښې شته، بېل بېل مذهبونه لري، بېل تهذیبونه یې دي او د علاقې په حساب هر قام ځانګړے کلتور لري- همدغه توپیر د جنګونو سبب دے- د انساني تاریخ لوی جنګونه زیاتره د تهذیبونو تر منځ د توپیر په وجه شوي دي- د تهذیبي برتری احساس پخپله د جنګ یو لوی سبب ګڼل کیږي او معاشي ګټې یې یوه بله وجه هم ده-

تاریخي، تهذیبي، عمراني او فلسفیانه مطالعه آخر د انسان پام د انسانیت و بېلا بېلو مسئلو ته را اړَوي- د مغربي قامونو تاریخ د سپین او تور تاریخ دے، د مالك او د مرَیي تاریخ دے ، د امیر او د غریب تاریخ دے- د پښتانۀ په تاریخ کي د دغسي توپیر نۀ څۀ مثال شته او نه ګنجایش ولي چي پښتانۀ د نسلي امتیاز قایل نۀ دي- خان او بزګر یې دواړۀ پر یوۀ نغري ناست وي- له بده مرغه په تېره نیمه پېړی کي د باندینو مداخلتونو له کبله په ټولنه کي د اورپکی زهر وپاشل شول چي منطقي نتیجه یې د سیاسي، معاشي او سماجي پستی په شکل مخته راغله- بهرنیو اورپُوکو او د هغوی بادارانو د ټولني لوړ قدرونه ژوبل کړل او ډېر خلګ یې په خپل رنګ ولړل- د پرېشانی سوال همدا دے چي پښتني ټولنه د دغو ناوړو اثراتو څخه څنګه منځل کېدای شي؟ د غور او فکر

ټکے اوس همدغه دے چي دخلګو هغه اعتماد بېرته بحال کړشي چي په تېره نيمه پېړۍ کي د بېلا بېلو مداخلتونو تر اثر لاندي د هره لحاظه تباه شو-

په افغانستان کي د نظرياتي انتهاپسندۍ د مخنيوي هلي ځلي د وطن بقا لره همدومره ضروري دي لکه د مداخلت کوونکو لار نيول[12] - چونکي افغانان په هره پېړۍ کي د يوۀ نۀ يوۀ عالمي قوت سره د بقا په جنګ پاته شوي دي ځکه يې دغه نظرياتي انتهاپسندي په برخه شوې ده او همدغه يې د تعليم په مېدان کي د شاته پاتېدو اصل سوب ګڼل کېږي- د اوسنۍ افغاني شخړي لويه وجه همدغه نظرياتي انتهاپسندي ده چي وطن يې له تېرو څلوېښتو کلونو څخه د عالمي قوّتونو ترمنځ دجنګ مېدان جوړ کړ او زياتو کم شل لکه کسان پکښې شهيدان شول- په دې دور کي اعتدال د قام د بقا ضمانت ورکولای شي چي له بده مرغه تر اوسه د بهرنيو مداخلتونو له کبله د افغانانوپه برخه نۀ دے-

تاريخ د دې هم ګوا دے چي افغانان له اوّله سره د بقا په هلو ځلو دي، جنګ يې خوښ نۀ دے بلکي مجبوري يې ده- په زرګونو مبارزې يې د جهانګيرۍ دپاره نۀ دي کړي بلکي د خپلواکۍ د ساتني مورَنے حق يې پر ځای کړے دے- تعليم او ترقي د نورو قامونو په شان د پښتنو هم خوښ دي، خو که يې څوك ورپرېږدي- په نوي وخت کي پر نوو کرښو ترقي د افغان قام تر ټولو لوی ضرورت دے او د ترقۍ زينه يې اعلیٰ تعليم دے- د انتهاپسندۍ

الزام لګول آسانه دے خو عالمي ادارو ته د دې د مخنيوي حقيقي هلي ځلي هم کول دي- که دوی پښتانهٔ په راتلونکو وختونوکي د يوهٔ لِبرل دوست قام په حېث ليدل غواړي نو به يې د آزادۍ او خپلواکۍ احترام هم کوي- پښتانه په تاريخ کي کله هم چا په زور نهٔ دي اېل کړي او نهٔ يې اوس څوك اېل کولای شي، البته د دوی د اېل کولولار دميني او برابرۍ لار ده- دوی دترقۍ پرلار ترنورو قامونو څکه شاته پاته شول چي پېوسته مداخلتونو يې اقتصاد برباد کړ، له تعليمه يې لري وساتل او د نوي نړۍ په ګام يې سفر ونه کړ-

افغانستان د نړۍ زړه دے او افغاني سيمه واقعي هم له جهانه بېله سيمه ده- غني خان يې دبازانو ځاله څکه بولي چي سرتېرو يې په ټينګه او په وارو وارو دفاع کړې ده او د بقا په جنګونو کي يې نهٔ د سرونو پروا ساتلې ده او نهٔ د مالونو، خو د وطن حق يوازي په ښکلوشاعرانه خيالونو نهٔ ادا کيږي او نهٔ د پښتونخوا پر دنګو غرونو د جنګونو په خوږو خوږو نغمو- دا د منطق ږغ غواړي او د ساينسي ساز لے هم- دپرون خوږې قِصې او د نن د ويرسندري چيري زموږ سبا غمجن نهٔ کړي، څکه د وخت په دې سفر کي دا ريشتيا ريشتيا ويَل دي چي "اورپُوکي" له بهرنيو مداخلتونو زوکړې ده او د افغانانو د بربادۍ لاره ده- د بقا لار "اعتدال" دے چي يوازي دامن او تعليم په رڼا خپلَول کيږي-

افغانانو له اوّله سره يو ډېر ښه ټولنيز حکومتي نظام درلود

په کوم کي چي فېصلې په قبايلي "تېره او پاته" کېدې نۀ چي په نظرياتي انتهاپسندی- دافغاني ټولني اجتماعي جوړښت پر پښتونوالي ولاړ ؤ چي د جرګې او مرکې له لارو يې خپلي شخړي په ښه توګه هوارولې او د اوړېوکو پکې څه ځای نۀ ؤ- د زمانې د بدلون سره سره د قامونو ضرورتونه هم د وختونو په شان بدلېږي- په اوس وخت کي د تعليم، ساينس او ټېکنالوژی ضرورتونه هم پوره کول دي- پښتون والے که څه هم د خپلي زمانې يو غوره نظام ؤ او د اسلامي اصولونو تر اثر لاندي يې افغاني معاشره تر ډېره حده په امان ساتلې وه خو په اوسني وخت کي د قام د بقا او د اوړېوکو د لاس نيوي د پاره د نور اِعتدال ګنجايش هم پکي پېدا کول لازمي دي-

که څۀ هم پښتانۀ د تاريخ په اوږدو کښي له زرګونو کلونو راهسي د بقا په هلو ځلو دي او د پردو د تېري مقابله کوي لګيا دي خو له تېرو ۲۰۰ کلونو څخه د مغربي قوتونو پېوسته مداخلتونه د دوی بقا لره واقعي هم حقيقي خطر شو- په دی زمانه کي جنګ يوازي په تُوره او مېړانه نه ګټل کيږي بلکي هنر او پوهه ورلره زيات ضروري دي، ولي چي مکاره دُنيا د مخبرانو په چل و ول او دسيسو ورور په ورور وهي ځکه خو دروېش[2] وايي:

ښايي د پوهي په زور تا کوهي ته پوري وهي
د تُوري څوکه خو يې وېـره ستـا له هډه کوي

د هېواد بدخواهانو د سپېڅلو خلګو له ناپوهي ډېره فايده واخسته، په زياته بيا له تېرو دېرشو(۳۰) کلونو راهيسي، چيري چي پښتانۀ د نۀ ختمېدونکي عالمي جنګ له کبله تر يوۀ داسي فشار لاندي ژوند کوي لګيا دي چي تاريخ تر دې لمخه کله هم نۀ ؤ ليدلے- دغه جنګ پښتنو د جهانګيرئ دپاره پخپله خوښه نۀ دے پېل کړے او نۀ يې د معاشي ګټو دپاره دوام ورکړے دے بلکي جبراً ورته وتړل شول، ځکه نو د رفيقي په قول دبقا هلي ځلي وربانديلازمي شوې[13]:

دا په زړۀ د آسيا کي چي برپا ده
هنګامه نۀ ده دا پېښــه د بقا ده

د دغه جنګ به څۀ نتيجه وي؟ دا خو به راتلونکے وخت فېصله کوي، مګر دا ښکاره خبره ده چي افغانان د امنيت په هيله هېواد له "نظرياتي انتهاپسندئ" ژغورل غواړي او دا بې پوهي ممکنه نۀ ده ځکه د دانشمندانه فېصلو ورته اشد ضرورت دے-

د پېوسته بهرنيو مداخلتونو مقاومت پښتنو د خپلي نظريې پر اساس وکړ- لکه چي په اوّل څپرکي کښې څرګنده شوې وه نظريه پر درو پښو ولاړه ده او هغه دي يقين طاقت او علم- پښتانۀ پر خپله عقيده ټينګ ولاړ ؤ ځکه يې د لويو لويو عالمي قوتونو مقابله هم په همت او حوصله وکړه- که څۀ هم په خپلو کي سره ښکر په ښکر وي خو د لوی دښمن خلاف پښتانۀ همېشه متحد

اوسېدلي دي- هم دغه يې د نظريې پر اساس اصل طاقت دے چي دوی ته د نړۍ د هر لوی مداخلت کوونکي خلاف د مقاومت حوصله ورکوي- کمزوري يې داده چي و تعليم ته يې شاده- چونکي علم د نظريې دربيمه مهمه برخه ده ځکه دا يو تريخ حقيقت دے چي د پښتنو د نظريې دغه کمزورے اړخ دے- په اوسني پېر کي افغانانو لره په هېواد کي د تعليم رڼا خپرَول تر هرڅه مهم دي- د بشري حقوقو او فکري آزادۍ د پاره ږغ کول د دې پېرغوښتنه ده- هېواد والوته د تعليم او تحقيق اهميت په ګوته کول اوپر نوو کرښو د معاش لاري لټول دي- افغانان په جهان کي يو ځلاند تاريخ لري خو کوم قامونه چي يوازي په ښه لرغوني تاريخ نازيږي او د زمانې سره سم پر مختګ نه کوي هغوی ورو ورو د تېرمهال حِصه شي- ځکه په نوي پېرکي يقين مُحکم ساتل، د تعليم رڼا خپرول، د اتفاق پوړے ټينګول او نوي ټېکنالوژي خپلول په هېواد کي د امن او خپلواکۍ ضمانتونه ورکولای شي- همدغه دقام ژغورني، '**دين دوستۍ**' او د بقالار ده-

اخځليك

1- مانفرید اې ، (History and Civilization of the World) تاريخ و تهذيبِ عالم، ژباړن اميرالدين تقي حيدر، نگارشات، لاهور، ۲۰۰۶

2- درویش درانی، 'دابُوټي به لونگ شي' صحاف نشرياتي موسسه ، کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۹

3- احمد علي کهزاد، 'دافغانستان پخوانے تاريخ' ، ۱۳۳۴ کال

4- ډاکټر باقي درانی، 'پښتانهٔ د تهذيب په څپو کي' صحاف نشرياتي موسسه کاسي روډ کوټه، ۲۰۰۸

5- مارټن ايوانز، 'دافغانستان نوے تاريخ ' (Afghanistan:a new history) لوکل پرنټ ، وان گوارډز بوکس، دي مال لاهور، ۲۰۰۱

6 - هرالډ لیمب ، چنگېز خان (Genghis Khan) ، اورينټل پبليشرز لاهور، ۱۹۷۸

7- ظهير الدين بابر، 'بابر نامه' ، ترجمه اينتهے سوسانا ، دهلي، ۱۹۷۰

8 - گنډا سينگ ، احمد شاه ابدالي ، تصحيح محمد بابرجاويد، لاهور ، ۲۰۰۴

9- عبدالحميد مومند، 'دعبدالحميد مومند کليات' دانش خپرندويه ټولنه ، پېښور ، سريزه د محمد آصف صميم ، ۲۰۰۷

10- اولف کېرو، پښتانه (The Pathans) مېکميلن کمپني لندن، نيويارك اېسټي مارټن پريس ،۱۹۶۵

11- نيك بي ميلنز،' کرزے' Karzai:The failing American intervention جان ويلې انډ سنز، هوبوکن نيوجرسي ، امريکا، ۲۰۰۷ -

12- بارنېټ روبين ، (Search for Peace in Afghanistan) د امن تلاش په افغانستان کي، امينه سيد، آکسفورډ يونيورسيټي پرېس، پلاټ نمبر ۳۸، سېکټر ۱۵ کورنگي انډسټريل اېريا کراچي ، ۲۰۰۳

13- عبدالرؤف رفيقي ، 'دځرك په ځار' ، حبيبي اکېډمي، چمن، ۱۹۹۷ -

7

دین دوستي

دین دوستي

پښتانۀ له لویه سره دین دوسته خلګ دي- دوی د قام ژغورني د پېوسته جدوجهد سره سره د دین دحفاظت زمه واري هم پوره کړے ده- پښتانۀ هر کله د روحاني تسکین د پاره د خپل دین د پوهي په هلو ځلو وي- ماشومان جمات ته لېږي، دیني احکام په زده کوي او د ښه عمل کولو په هیله د قرآن او سنت تعلیم ورکوي- څوك د نفس د تزکیې په خاطر په تبلیغ کي ځي، سه روزې او چیلې لګوي- څوك بیا همه وخت د خپل رب په ذکر او فکر کي مطمئن وي لکه رحمان بابا[1] چي وایي:

زه رحمان چي ستا د حسن ثنا خوان یم
ستـا له رویـه درست جهان زما ثنـا کا

لکه چي په وارو وارو بحث ورباندي وشو، يقين يا عقيده د نظريې مهم ترين جز دے او دا تر ډېره حده د دين سره تړلے دے- او زياتره خلګ د دين په برکت په سختو حالاتو کي هم د نا اميدۍ څخه ځان بچ ساتي او د ابدي ګټو په هيله د دنيائي شخړو مقابلې کوي لګيا وي- پښتانۀ چونکي د ژوندانۀ د بېلا بېلو امکاناتو قايل دي ځکه يې په کړکېچنو حالاتو کي هم د صبر لمن نيولې وي او پر لږ څۀ هم شکر کوي- دين يې اسلام دے چي د ښۀ او بد، حق او باطل، خېر او شر، امن او جنګ تر منځ د توپير ښوونه کوي او دا په ګوته کوي چي دغه متضاد څيزونه له ازله راروان دي او تر ابده به يو له بله سره تړلي وي- دين په صفا ټکو د دغو متضادو څيزونو تر منځ د توازن ساتلو تلقين کوي او د همدغه توازن پر اساس په آخرت کي د حساب کولو تقاضا کوي- په دين کې د اعتدال پر اصولونو د فرد د مقام تعين کيږي او د قامونو د پايښت ضمانت هم ورکول کيږي- د پښتنو دين " اسلام" د سلامتۍ او امنيت پر زرينو اصولونو ولاړ دے- دا د امن دين دے او د تاريخ په اوږدو کي د دعوت له لاري د نړۍ په لوی شمېر هېوادونو کي ورو ورو خپور شوے دے-

د زمانې[2] په حقله ديني فکر بلکل واضح دے- يقين، عقيده يا " ايمان" هغه اوّلنے څيز دے چي انسان له خسارے بچ ساتي-

دویم څیز "ښه عمل" دے په کوم پوري چي د انسان ګټه او تاوان اړه لري - که ښهٔ عمل کوي نو به له خسارې بچ وي او که بد عمل کوي نو بیایې خساره یقیني ده- دین د ورور وژني اجازت نهٔ ورکوي بلکي د"حق" او "صبر" په تلقین پخپله د انتقامي قبایلي مذهبیت نفي کوي، لکه چي په څرګندون نمبر۱۳ کي ښول شوې ده- په دین

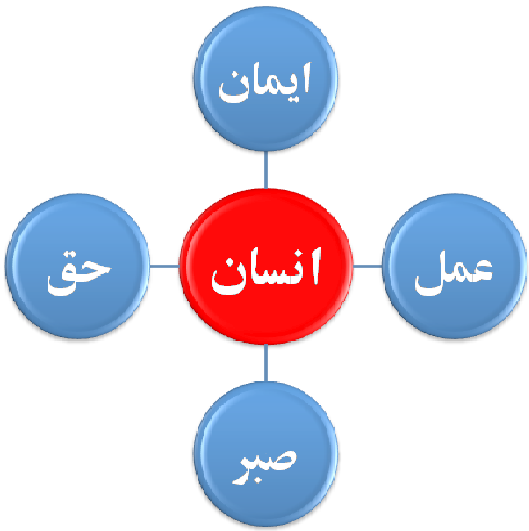

عکس نمبر۱۳ هغه څلورڅیزونه چي انسان له خسارې بچ ساتي

کي د اعتدال او سولي فکر د انسانيت د بقا غوره لار ګڼل کيږي- لکه چي په وړومبي څپرکي کښې تربحث لاندي راغے يقين يا ايمان په جديد دور کي هم د نظريې تر ټولو مزے غړے دے- دا د فرد هغه داخلي کيفيت دے چي ودۀ ته غيبي اعتماد او قوت ورکوي- علم د نظريې دويم مهم عنصر دے چي د فرد د خاريجي دنيا په حقله غوره معلومات را يوځای کوي- دريېم عنصر طاقت دے چي پر نظريه دعمل کولو دپاره ضروري ګڼل کيږي- احمد شاه[3] بابا خپله نظريه په بېخي ساده توګه په صوفيانه انداز کي داسي وړاندي کړې ده:

کې دا نـورخلګ له نـــورو څَخـه غواړي
احمد شاه خو د خپل يار ولاس ته ګوري

په دغه شعر کي يوې خوا ته د بهرَنيو قوتونو څخه د څۀ هيلي او غوښتني مخالفت شوے دے او پر "خپل قوت" د اعتماد کولو درس پکي دے- بلي خواته د هغه "يقين" اظهاردے کوم چي دۀ پر خپل خدای لارۀ- ځکه تر خپل هِمت وروسته د خدای مدد ته ګوري، او همدغه لا تر اوسه د پښتنو نظريه ده-

د اوسنۍ اورپُوکۍ وجه اسلام نۀ دے بلکي ښکاره دوه سببونه يې دي- وړومبے سبب يې دپېوسته باندينِي مداخلتونو په نتيجه کي د خلګو دا 'ډار' دے چي د پښتنو په سيمه کي له ډېري

مودې دوام لرونکي دغه مداخلتونه چيري د دوی خپلواکي ترې وانۀ خلي- او دويم سبب يې ددغو مداخلتونو پرضد را پاڅېدلے قبائلي 'نفرت' دے چي په ځيني شاته پاته علاقو کي يې د قبايلي مذهبيت رنګ اختسے دے- د پښتنو اوسنۍ غميزه ځکه ډېره اوږده شوه چي په دغو دواړو عواملوکي داعتدال عنصرنۀ ښکاري - د پردو تېرے خو پېښه ده او له پېښي تېښته نشته مګر دتشويش خبره دا بله ده- پښتانۀ د عقيدے په لحاظ صفا خلګ وو- دوی د دين په حقله کله هم د اورپُوکۍ حاميان نه وو- د عيسايانو، هيندوانو، سيکانو، پارسيانو او نورو مذهبونو د منونکو سره د دوی رويه د رواداری وه- د دين قبائلي تصور په دوی کښې نه وو او د اعتدال لاره ئې له پېرېوخپله کړې وه- د بهرنيو مداخلتونو په وجه ځينو خلګو د اغيارو پر ضد د اورپُوکۍ لارخپله کړه- علماوو هم په نوي پېر کي هيڅ داسي اِجتهاد ونۀ کړ چي په دغه مشکل وخت کي د خلګو د لار ښوني فريضه په ادا شي او د ژوندانۀ نظام په غوره توګه په وچليږي- د دين قبائلي تصور که څۀ هم د غېرو د تېري او غېر متوازن مغربيت پر ضد د انتقامي جذبې په توګه راوپاڅېد خو زيان يې پښتني ټولني ته ورسېد نۀ چي بهرنيو مداخلت کوونکو ته- په دين کي برتره سړے هماغه دے کوم چي تقوادار دے، علم او اخلاق لري- مګر د ژوندانۀ دغه مذهبي طرز اوس په انتقامي رنګ کي داسي ورنګېد چي اوس هرهغه سړے لوی سړے دے چي نۀ

سرېدونکې انتقامي جذبه لري- حالانکي د سرېتوب فلسفه "دین" د ژوندانهٔ هغه لازمي جُز ګڼي چي انساني ضمير مطمئن ساتي-

پښتونوالی یوازي د قام پرستۍ نوم نهٔ دے بلکي دا د مسلمانۍ او انسانيت پر زرينو اصولونو هم ولاړ دے- تر څو چي خلګ دځان پېژندني، قام ژغورني، دين دوستۍ او خدای پرستۍ پر اصولونو د سرېتوب سفر جاري ونهٔ ساتي، نجات نهٔ شي موندلای- له بده مرغه ځيني خلګ پښتونوالی هم د نور قامونه په نظر زیاتره د قوميت په محدوده معنا اخلي- کله کله خو يې د افغانيت له معنوي سطحې څخه هم کوزي اړتاؤ کړي- ځکه نو د سرېتوب فلسفه تر پښتونوالي يو ګام مخته ده ولي چي دا د ګډو افغاني قدرونو تحفظ هم کوي- په اوسني پېر کښې د راپاڅېدلو نوو سوالونو ځوابونه ټول د سرېتوب په فلسفه کي لټول کېدای شي- په ټولنه کښې د حجرې اوجمات غوندي مهمو اِدارو ترمنځ د اعتماد د بحالۍ هلي ځلي اصل سرېتوب دے- که څهٔ هم د مذهبي روايتونو خاريجي تاريخ زياتره د عقيدے د تخليق له موخې څخه بېل وي خو د سرېتوب په اړه د حجرې او جمات تر منځ هيڅ يو توپير نه ښکاري- لکه مخکي چي يې ذکر وشو، بشر پر دوو برخو وېشلے ښکاري- مادي برخه يې جسم دے او غېر مادي حصه يې روح ده- که څهٔ هم روحاني جستجود بشر داخلي سفر دے خو

مذهب يوازي تر دغه داخلي روحاني هلو ځلو محدود نه وي بلکي واضح دباندينے سفر هم لري- په پښتني ټولنه کي مذهبي خلک د خپل مادي جسم د ښايست او پاکيزګۍ خيال ساتي، د قام دښېګړي فکر ورسره وي او دُنياداري هم کوي- د دُنيادارۍ يو مربوط شرعي نظام لري- البته دروېشان او صوفيان کله کله ترکِ دنيا هم وکړي چي په ظاهره يې مقصد روحاني سکون وي- شريعت او طريقت په همدغه ټکي يو له بله بېل ښکاري ولي چي صوفي ايزم داخلي روحاني هلو ځلو ته تر خارجي سفر زيات اهميت ورکوي-

ځيني خلک[4]د پښتني سيمي دټولو شخړو ذمه واره مذهبي مخکښان ګڼي- د اورپُوکۍ او وروروژني تور هم ورباندي لګوي- دوی ښايي چي د ظاهرشاه او داوودخان خلاف راپاڅېدلي کمونيستټان او سوشليستټان هېر کړل، له کوموچي دا فتنې پېل شوي وې- ويښ قامونه چي کله له دومرو لويو لويو شخړو سره مخامخ شي نو يې بيا وګړي يو پر بل تور نۀ سره لګوي بلکي د ځلاند سبا په هيله لاس سره ورکړي چي غميزي ورباندي اسانه شي- لويي تاريخي غميزي زياتره غټ غټ روحاني او دُنياوي پاڅونونه زېږوي، ځکه نو د سرېټوب په اوږدۀ سفر کي قوميت او مذهب دواړه سره څنګ پر څنګ ځي-

لکه چي مخکي بيان شو په منځني پېړکي مغربي قامونه هم تر زرو کالو په تياره کي ؤ[5]- هره خوا ته نا اميدي وه، جهالت

ؤ، ورور وژنه وه او زوربالازور ؤ- چا یې عیسائي مذهبي اجاره داري سبب ګڼله او چا یوناني فلسفیانه تقلید- د مسلمانانو سره د صلیبي جنګونو له کبله د یورپ ټول معاشرتي او معاشي نظام سره ګډ وډ ؤ- په همدغو حالاتو کي د دانشورانو په فکري هلو ځلو یو مهم بدلون دا راغے چي خلګو د استدلال لار خپله کړه- عیسائي مذهبي اجاره داري پر ځوړه روانه شوه او د ارسطو د زړې فلسفې تقلید هم خلګو ورو ورو پرېښوو- دا رنګه په ټول یورپ کي مذهبي اِصلاحات پېل شول او خلګو ته یې د عقیدې آزادي ورکړل شوه- د تعلیم رڼا خوره شوه، خلګو تحقیق او مطالعه مُهمه وګڼله او فکري آزادۍ یې ومونده- ورسره ورسره د بشري حقوقو دپاره بږغ وشو چي وروسته د فرانس د عظیم انقلاب په شکل نمودار شو- ادب، فن، ساینس او عالمي تجارت هم تر دغه وروسته وده وکړه- په ډېره تېزي سره په مغربي معاشره کي لوی بدلون راغے- دا بدلون د مغرب د خلګو په سوچ کي، په نظرکي، او د جاج اخستلو په زاویه کي راغے او همدغه دسمي لاري په لټون کي مرکزي ټکے ؤ چي مغرب یې له تیارې نه و رڼا ته راواړاؤ- هماغه وخت د یورپ په معاشي نظام کي ښکاره بدلون دا راغے چي زوړ جاګیردارانه نظام په نوي سرمایه دارانه نظام بدل شو- تجارت تر دغه وروسته ډېره وده وکړه- قامونو ته په خپلو خپلو ژبو د تعلیم اجازت ورکړ شو او د دوی د تشخص خیال وساتل شو-

اوس سوال دادے چي د ترقۍ په میدان کي بېخي ډېر شاته پاته پښتانۀ د مغرب د خلګو له بالا تجربې څخه کټه اخستای شي او که نۀ؟ یا دا چي په پښتني معاشره کي د دغه شان بدلون څه ګنجائش شته هم اوکه نه؟ د دغه سوال ځواب اسانه نۀ دے خو د بدلون په اړۀ د مسئلې جاج اخستل د سم ځواب په لټون کي مرکزي ټکے دے- د ژوندو قامونو دا خاصیت وي چي هغوی پېوسته په یوۀ حالت کي نۀ شي اوسېدای بلکي د غورۀ بدلون په لټون وي- مغربي معاشره که څۀ هم اوس له پښتني ټولني په ډېرو حوالو بېله ده خو هغه وخت تر ډېرۀ حده و اوسنۍ مشرقي معاشرې ته ورته وه- ولي چي زړه انساني معاشره وه او بنیادي عناصر یې دود او مذهب ؤ- د پښتني ټولني اقدار یقیناً له هغي مغربي معاشرې څخه بېل دي او پکښې د بدلون هدف ترلاسه کول یوازي پر هغو کرښو مشکل ښکاري، خو امن، تعلیم تجارت اوجمهوریت پکښې د غوره بدلون ځای پرېږدي -

اوسنۍ مغربي معاشره خو له پښتني ټولني څخه نوره هم ډېره بېله ده ځکه به لاندي د خپلي ټولني موازنه له مغربي ټولني سره کوو چي د دې خبري وضاحت په وشي چي د دغو دوو معاشرو تر منځ فرق څۀ دے او مشترك انساني قدرونه یې څۀ دي - زۀ د کال ٢٠١٠ د دسمبر په میاشت کي امریکا ته تللے وم - نیویارك فلوریډا او سېنس فرانسیسکو مي کتلي وو- بیا په کال ٢٠١١ کي

د مې په میاشت کې لندن ته هم لاړم- که څۀ هم د دغو هېوادونو د خلکو د ښۀ او بد معیار له مونږه بېل ؤ خو زیاتره قدرونه یې هماغه وو کوم چې د دې سیمې په ګښته خلکو کښې لیدل کیږي- زه ټُرکي، مصر، سعودي عرب، عرب امارات، بنګله دېش، ملائیشیا، هانګ کانګ، بېنکاك او نورو ډېرو مشرقي سیمو ته هم په وارو وارو تللے یم او په دے نتیجه رسېدلے یم چې زمونږ او د دوی ترمنځ اصل فرق دا دے چې دوی تعلیم لري، په ټېکنالوژي پوهـ دي، ویښ او آ ګاه دي او مونږ هماغه شان بې عِلمه بې هنره او بې تنظیمه ژوند کوو لګیا یو- زمونږ او د ددوی تر منځ هیڅ یو دیني یا مذهبي پېچومے نشته ولې چې دوی خوله خپله مذهبه هم بد زنه دي- حقیقت دادے چې په دې سیمه کې د بدلون هلې ځلې لازمي دي- که څۀ هم د دغه بدلون لارې لټول ګران کار دے او ډېر صبر غواړي خو په یویشتمه پېړۍ کې امن، تعلیم، تجارت، صنعتي ترقي او جمهوري نظام د قام د بقا په اړه د بدلون لازمي برخې دي-

دا وخت پښتانۀ د مغربي قامونو ماده پرستي غندي او مغرب د دوی له ماده بېزارۍ څخه خوښ نه ښکاري- په پښتنې ټولنه کې د نا انصافۍ او اوړپُوکۍ ریښې هم مغربي قامونه د دوی په غربت او ماده بېزارۍ کې لټوي، ولې چې دمالي زیان هیڅ خیال نۀ ساتل او په لږ قناعت کول هم مغرب د ماده بېزارۍ په معنا اخلي- دمغرب په سرمایه دارانه نظام (کېپیټلزم) کې هره خواته د

پېسې منېه ده، ځکه د دوی غټ کاروباریان نورو قامونو ته په هماغه مغربي اندازګوري- پښتني مذهبي او دودیزه ټولنه نه خو د "ماده پرستۍ" قایله ده او نه د"ماده بېزارۍ" الزام پرخپل سر اخلي- پښتانهٔ د اعتدال لار خوښه وي[6] او په هېواد کي په انصاف د سرمایې تقسیم غواړي- خو دا هم یو تریخ حقیقت دے چي راتلونکے وخت یوازي په قناعت او قربانۍ نهٔ شي تېرېدای- قام به تر څو په لوږو او دربدریو کي ژوند تېروي؟ ځکه د اعتدال معنا د خېر پر غونډی ناسته نهٔ ده بلکي په خپل زیار او جایزه توګه اوّل ځان لره او بیا هېواد لره ګټي راوړل دي-

د نورو قامونو دا پروپیګنډه چي په پښتونخوا او خواوشا سیمو کي جاري د پښتنو د بقا هلي ځلي اسلامي بُنیاد پرستي ده حقیقت نهٔ دے بلکي د پېوسته بهرنیو مداخلتونو ردِ عمل دے چي د مذهب سره یې هیڅ اړه هم نهٔ نشته- د نورو اسلامي خوځښتونو سره پېوند څهٔ کسان ښایي چي په دې سیمه کي هم وي خو بُنیاد پرستي یوه عالمي مسئله ده چي د جدیدیت پر ضد د اسلام سره سره د نړۍ په نورو مهمو مذهبونو کښې هم لیدل کیږي- دا یوازي اسلامي مظهر نهٔ دے لکه چي په مغربي میډیا کښي د "اسلامي بنیاد پرستۍ" په نامهٔ یادیږي، بلکي په هندویت، یهودیت، عیسائیت، او نورو مذهبونو کي هم لیدل شوې ده- دا د جدیدیت خلاف په هره روایتي ټولنه کي ورو ورو د ردِعمل په توګه راپېدا کیږي- پېل یې

زياتره دکلو په ساده خلکو کي دښار دجديدو آفتونو خلاف د ردِعمل په توګه وشي، بيا سوکه سوکه د ښارونو په ځپلو خلکوکي ځاى وموموي او دښارونو مذهبي خلګ يې د مخکښو په توګه تڼاوونه په لاسوکي واخلي- دارنګه وده کوي او تر ډېره حده د يوۀ خوځښت شکل اختيار کړي- بنياد پرستي په ټولنه کي د اورپُوکۍ يو سبب خو ګڼل کېداى شي ليکن مذهب د اورپُوکۍ سبب نه دے- اسلام خو د امن دين دے او د دعوت له لاري يې پرمختګ کړے دے او همدغه يې په ټولنه کي پيغام او مرام دے- د دين په اړه د پښتنو عقيده بلکل صفا ده- پښتانۀ د ټولو نبيانو پيغام پر حق ګڼي- لکه چي په ځرګندون نمبر۱۴ کي ښوول شوے دے، پښتانۀ دري واړه

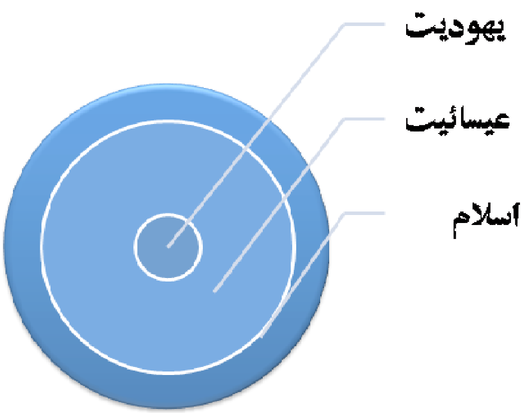

ځرګندون نمبر۱۴ ابراهيمي دينونه

ابراهيمي مذهبونه د يوۀ دينِ ابراهيمي برخي بولي-
په مغربي هېوادونو کي حال دادے چي دوی د فرد حق تر هرڅه مقدم ګڼي ځکه نو چي هره بېلاري ته يې پام شي د بشري حق په نامۀ يې کولای شي- په دوی کي د کهول او ټبر هيڅ تصور هم نشته، يوازينے قدر يې ځان ځاني ده ځکه يې ماشومان او ځوانان د مشرانو په قول نۀ دي او زاړۀ يې څوك د مولیٰ له نرخه هم نه پوښتي- لوی شمېر وګړي يې د خواهشونو غلامان دي او له اخلاقي قدرونو څخه بېخي لري دي- له دغو ناوړو خصلتونو څخه مغربي ټولنه اوس د ډېرو ستونزو سره مخامخ ده- خلګ يې که څۀ هم ماړۀ او آزاد دي خو له ژونده مُطمئن نه دي ولي چي دغه آزادي د ټولني سره څۀ اخلاقي تړون نۀ لري- عزت، ذلت، ښۀ او بد ټول په ټولنه پوري اړه لري او که يې له ټولني بېل کړې نو بيا څۀ معنا نۀ لري- په مغرب کي د صحافت د آزادۍ پر نامۀ که يوکس د ډېرو نورو خلګو خلاف نفرت پېداکوي او د هغوی حق وهي نو پبليشر يې ځان ذمه وار هم نۀ ګڼي ولي چي دۀ ته د تحرير هر قسم آزادي شته حالانکي په مُهذبه ټولنه کي د لاس غورځوني آزادي هلته ختمېږي چيري چي د بل د شملې حد شروع کيږي-

سامراجي قوتونو خو له اوّله سره د طاقت په ذريعه يا بيا د بې ضميرو په مرسته د وړو وړو قامونو خلګ تر خپل فشار لاندي راوستي دي ځکه ترې د خېر اميد نشته- له تېرو دېرشو کلونو څخه

بهرني مداخلت کوونکي پښتنو ته دا تاثُر ورکوي لګیا دي چي دوی بنیاد پرستان دي او یوازي په جنګ غښتلي دي، حالانکي د پښتنو اقدار په هره توګه تر دغو قامونو مزي دي ځکه یې د ذهني غلامۍ طوق له غاړي کښلے دے[7] او د مغرب له هغو فعلونو یې قام ساتلے دے چي د مشرقي قدرونو سره سمون نۀ لري او په اخلاقي توګه ناوړه غوندي ښکاري-

پښتني ټولنه که څۀ هم یوه مذهبي او دودیزه ټولنه ده خو د روایتي ارزښتونو یو بېل او ځانګړے سیسټم لري- یو دبل احترام د مشر او کشر په حساب منل شوے دے- پښتون قام د خپل دود ساتنه په ټینګه کوي، ولي چي د ټولني د قدرونو خیال پکي ساتل کیږي- د فرد حق د ټولني د ښېګړي په تول نۀ دے بلکي د ټولني د پاره د قُربانۍ قدر ترې زیات دے- ځکه فرد د خپل فرض په ادا کولو خوښ دے او د حق غوښتنه یې تر فرض اداکولو وروسته ده- دغه قدرونه د ټولني د ساتني ضمانت ورکوي او په کړکېچنو حالاتو کي یې هم قوي ساتي- په اجتماعي توګه د پښتنو حکومتي نظام شاهي نظام ؤ- دوی تر خلافت لاندي ډېر کم پاته شوي دي ولي چي خپلواکي دوی له اوّله سره تر هر څۀ مقدمه ګڼله - په شاهي نظام کښې هم د اسلامي شرعي قوانینو تر ډېره حده احترام کېدۀ- خو له بده مرغه د ثور انقلاب یوې خواته دغه نظام سره ګډ وډ کړ او بلي خوا ته یې څۀ نوے نظام هم ورننۀه کړ- په نتیجه کي یې هر څۀ له

منځه ولاړل او عالمي اورپُوکو ته دلاس وهني موقعه په لاس ورَغله- چونکي اوسنۍ **سیاست د** واك اخستني، حکومت کوَني او د حکومتي فېصلو د جواز ورکوني علم دے ځکه دا لازمي نۀ ده چي پښتانۀ دي په سیاست کي د مغربي قامونو تقلید وکړي، بلکي لازمي دا ده چي د خلګو د شبګړي او پرمختګ په اړه جمهوري حکومتي نظام ته اهمیت ورکړل شي او د هېواد د حکومتي نظام بنسټ د انصاف پر تمبو اوچت شي- دغه انصاف پخپله د امن لار خلاصوي او د' **اورپُوکی مخنیوے** ' کوي-

خځلیك

1 - عبدالرحمان بابا 'د رحمان بابا کلیات' ، دانش خپرندویه ټولنه ، پېښور ، سریزه حنیف خلیل ۲۰۰۵،

2- القُرآن ، سورة العصر

3- احمد شاه بابا، 'دلوی احمد شاه بابا دېوان' (دېوانِ هرا) تر تیب د معصوم هوتك، صحاف نشریاتي موسسه ، کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۹

4- بارنېټ روبین ، (Search for Peace in Afghanista) د امن تلاش په افغانستان کي، امینه سید، آکسفورډ یونیورسیټي پرېس، پلاټ نمبر ۳۸، سېکټر ۱۵ کورنګي انډسټریل ایریا کراچي ، ۲۰۰۳

5- مانفریډ اېي ، (History and Civilization of the World) تاریخ و

تهذیبِ عالم، ژباړن امیرالدین تقي حېدر، نګارشات، لاهور، ۲۰۰۶
6- موکولیکا بېنرجي، (The Pathan Unarmed) غېر متشدد پښتون، جېمز کیور ي، آکسفورډ یونیورسیټي پرېس، پلاټ نمبر ۳۸، سېکټر ۱۵ کورنګي انډسټریل اېریا کراچي،۲۰۰۴ ،
7- امین سېکل، Modern Afghansistan: a history of struggle and survival، یعني " نوے افغانستان" ، آیي بي ټارس لندن او نیویارك، ۲۰۰۳

❊ ❊ ❊

8

د اورپُوکی مخنیوے

د اورپُوکۍ مخنيوے

د ځۀ خاصو مقاصدو په ترڅ کي په منظمه توګه د تشدد و استعمال ته اورپُوکي يا ټېروريزم وېل کيږي- د تشدد د منظم او پېوسته ګذارونو په نتيجه کي چي په خلګو کي کومه وېره را پاڅيږي هغه د ټولني د انتشار سبب شي- ځکه نو کله يوه خاص ډله د حکومت خلاف د ځۀ خاصو موخو دپاره اورپُوکۍ ته دوام ورکوي چي حکومت تر فشار لاندي وساتي او کله بيا داسي هم وي چي حکومت د خپلو مخالفانو خلاف له ټېروريزمه کار اخلي[1]- د نړۍ په تاريخ کښې د ټېروريزم لوی شمېر مثالونه وجود لري چي د دين يا مذهب سره يې په هيڅ توګه هم تعلق نشته-

د اورپُوکۍ يا ټېروريزم تاريخ ډېر اوږد دے- ترعيسیٰ عليه السلام ډېر لمخه (۳۵۰_۴۳۱ مخزېږده) نوميالي يوناني تاريخ ليکونکي زينوفون (Xenophon)[2] د ټېروريزم په اړه ليکلي ؤ چي

دا د نفسیاتي جنګ یوه مهمه برخه ده چي د مخالیفانو ملا ورماتوي- همدغه د نفسیاتي جنګ فلسفه ده چي تراوسه یې ټېروریزم ژوندے ساتلے دے - د روم باچاتبریس (Tiberius) په اولنۍ عیسوي پېړۍ (۱۴-۳۷ زېږده) کي ټېروریزم د خپلو داخلي مخالیفانو خلاف په منظمه توګه استعمال کړے ؤ[3]- تاریخ ګواه دے چي بیا یهودیانو پخپلو کي یو د بل خلاف هم کار ترې اخست چي تاریخي مثال یې د زیلوټ (Zealots) یا سیکاري (Sicarii) دے چي د هغو یهودیانو خلاف به یې ټېروریزم په کار راووست چاچي به له رومیانو سره اړیکي ساتلې[4]-

په اسلامي تاریخ کي تر اوسنۍ اورپوکۍ لمخه د ټېروریزم څۀ واضح بېلګه نشته- که بیا چیري پر چا دا تور لګېدلے هم وي نو د هغۀ محرکات بېخي ښکاره او داسي وي چي بغاوت ورته وَیَل به زیات بهتر وي نۀ چي ټېروریزم- نفرت او وېره ټېروریزم زېږوي او د اسامه بن لادن تحریك په حقیقت کي د فلسطینیانو خلاف دامریکا د اسرائیل سره دمرستي پرضد ؤ- دے چونکي پخپله هم فلسطینے ؤځکه یې د امریکا خلاف نفرت منطقي ښکارېدے، او نفرت د اورپوکۍ اصل بنیاد دے[5]- د فرانس د انقلاب په وخت روبسپیري (Robespierre) هم د هغو خلکو خلاف په ډاګه له ټېروریزمه کار اخستے ؤ څوك چي یې خطر ګڼل[1]- پخپله په امریکا کي هم تر وروروژنه یا خانه جنګۍ (۱۸۱۶-۱۸۶۵) وروسته له ټېروریزمه کار اخست شوے ؤ- کله چي په کال ۱۸۸۹ کي د لوی جرمن فلاسفر

فرېډرك نطشې ذهني حالت خراب شو نو قدرت په همدغه کال اېډولف هټلر پېداکړ چي وروسته د دۀ د فلسفې د عملي کولو په هلوځلو تر انتها ورسېد او د یهودیانو خلاف د تېروریزم تر حده ولاړ- خو دغه تېروریزم یهودیان ختم نۀ کړل بلکي په نتیجه کي یې صېهونیت نوره هم وده وکړه او د یهودي ریاست " اسرائیل" دجوړېدو موجب شو- دا رنګه دنونسمي پېړۍ په وروستۍ برخه کي په روس، امریکا او یورپ کي هم د انارکیزم (anarchism) په وخت کي د لویو لویو افسرانو خلاف په دې هیله تېروریزم کېدۀ چي د سیاسي او سماجي بدلون لاري خلاصي شي- په دغه لړ کښې له کال ۱۸۶۵ څخه تر ۱۹۰۵ پوري د ډېرو هېوادونو مشران، وزیران او افسران په بمونو والوزول شول یا بیا د ګولیو نښانه شول- د اورپُوکۍ یا تېروریزم دغو ټولو تاریخي پېښو کله هم ګټه نۀ راوړه بلکي قامونه یې برباد کړل-

لکه مخکي چي یې ذکر وشو د مغربي میډیا دا تاثُر[6] چي په پښتني سیمو کي جاري د بقا هلي ځلي " اسلامي بُنیاد پرستي" ده، له حقیقته لري ښکاري- دغه شان پروپیګنډه دوی د روس خلاف او روس د دوی پرضد هم کوله- که څۀ هم په دې سیمه کي د بقا دغه هلي ځلي متشددانه دي او ځای پرځای د نورو اسلامي خوځښتونو سره پېوند هم ښکاري خو دا خپل پسِ منظر لري او د نوروعقیدو په منونکو کښې هم لیدل شوي دي- لکه وړاندي چي یې ذکر وشو " بُنیادپرستي" یوعالمي مظهر دے چي د جدیدیت پر ضد

د نړۍ په هرستر مذهب کښې ليدل شوے دۀ- دا يوازې اسلامي مظهر نۀ دے لکه چې په مغربي ميډيا کښې د "اسلامي بنياد پرستۍ" په نامهٔ ياديږي، بلکې په نورو مذهبونو کې هم ليدل شوې ده- لکه چې په څرګندون نمبر١۵ کې ښوول شوې ده، اورپُوکې له ډېره نفرته پيدا کيږي او نفرت له پيوسته ظلمونو، ناانصافيانو او د شناخته له محرومۍ څخه- په پښتنو کې د نفرت لويه وجه ددوی په سيمه کې پيوسته دباندينې مداخلتونه دي- له دغو مداخلتونو

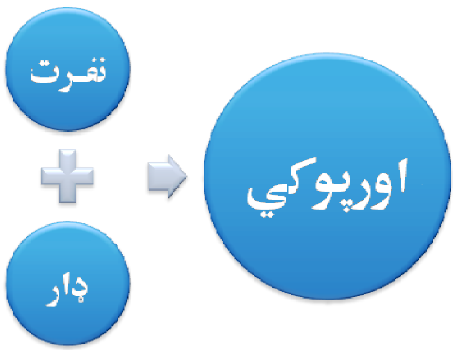

څرګندون نمبر١٥ اور پُوکې له نفرت او ډار څخه پيداکيږي

څخه چي کومه وژنه پېل شوې ده هغه د بدل تر احساس لاندي وده کوي لګیاده- په کال ۱۹۷۹ کي، د دسمبر دمیاشتي پر پنځویشتمه نېټه، روس خپل فوجونه افغانستان ته را ولېږل او دغي روسي مداخلې ' په افغانستان کي د اورپُوکۍ زهر وپاشل- بیا د روس ترماتي وروسته د نړیوالو شاګرځوَني او دګاونډیانو لاس وهني هم د افغانانو د محرومۍ احساس زیات کړ چي منطقي نتیجه یې د اورپُوکۍ په شکل مخته راغله-

په دې کې څۀ شك نشته چي د روسانو خلاف په جنګ کي افغانانو د نړیوالو قوتونو په مرسته روس ته شکست ورکړ خو تر دغه وروسته د جنګ ځپلي افغانستان د جوړښت فکر هیچا هم ونۀ کړ- پښتنو د خپل هېواد دبربادی په بیه سوشلزم اوکمونیزم خو له منځه یوووړل مګر پخپلو کښي یې ځله ونۀ بخښل او نه یې د هېواد د ساتني او تعمیر په اړه څۀ وکړل- دوی امریکا او نورو مغربي اېمپیریلیستي قوتونو ته مېدان خو ور خالي کړ مګر هغوی هماغسي د ګاونډیانو ترمنځ ښکر په ښکر سره پرېښوول- د ژوبل قام دصحت، تعلیم، غربت اوبېکورۍ دمسئلو خیال یې ونۀ ساتۀ- په افغانستان کي دپایېدونکي حکومت د جوړښت، انصاف او ښاري دفاع په اړه ملګرو ملتونو هم څه ونۀ کړل ځکه نو مایوسي نوره هم زیاته شوه چي په نتیجه کښې یې عالمي ټېروریزم وده وکړه- د وسائلو کمے، د مداخلې خوف او بې تعلیمي داسي عوامل وو چي په دې سیمه کي د اورپُوکۍ د ودي منطقي سَببونه شول- دغو بېلابېلو مسئلو ترجنګ وروسته ونوو دباندیني مداخلتونوته هم لار

خلاصه کړه- عرب او عجم دواړو په افغانستان کي حکومتي ونډي لټولې او په هېواد کي يې خپل خپل ګروپونه روزل- د پرَدو د تېري ډار بیا افغانان په شك کي سره واچول او نفرتونو پکښې وده وکړه- ځالاکه دښمنانو د دوی له دغه نفاقه پوره پوره فايده واخسته چي درویش[7] يې په یوۀ شعر کي داسي بیانوي:

ځــالاك دُښمـــن يې ننـــداره لـــه لـــري لـــري کـــوي
دوی په خپل منځ کي يو پر بل باندي لښکري کوي

وروسته د کال ۲۰۰۱ د ’ نائن الېون‘ د پېښي په ترخ کي د امریکایانو له خوا دطالبانو دحکومت ړنګولو په بهانه د ډېرو بېګنا خلګو وژني د محرومۍ احساس نور هم زیات کړ- دغه امریکایي اقدام افغانانو بیا د مداخلې په معنا واخست او د نفرت اور ته نوره هوا ورکړله شوه- ځینو افغانانو داسي فکر وکړ چي د دغي نوې مداخلې مخنیوے هماغه شان پکاردے لکه چي د روسي مداخلې په وخت ؤ- چونکي افغانان يو ځلي بیا توپك پورته کولو ته مجبوره کړل شول ځکه نو په هېواد کي د ملکي او غېرملکي اورپُوکو د ودي ځای پېدا شو-

په نړۍ کي د ټېرريزم تر وړو وړو پېښو وروسته چي کله د ’نائن الېون‘ دغه لویه پېښه وشوه نو يې نړۍ له یوۀ بېل جنګ سره مخامخ کړه- دغه پېښه یوازي د امریکا پر تجارتي مرکز ’غبرګولي ميناورنو‘ او دفاعي مرکز ’پېنټاګان‘ يرغل نۀ وو بلکي د

امریکایانو پر اعصابو هم حمله وه چي په نتیجه کي یې د دوی اعتماد ولړزېد- د دوی دا یقین پاته نهٔ شو چي امریکایي حکومتي نظام هېواد له هري بلا ژغورلے دے او دوی چي کوم څه غواړي نو په اساني یې کولای شي- د 'نائن الېون' پېښي امریکایانو ته دا احساس ورکړ چي د لویو لویو جنګونو ګټلو والا امریکا چي پخوا کله هم د چا تر یرغل لاندي نهٔ وه راغلې اوس له هرڅهٔ په امان نهٔ ده- همدغه وجه وه چي امریکایي صدرجارج بُش په دې سیمه کښې یوه اوږدهٔ جنګ ته دوام ورکړ- امریکایانو د افغانستان غوندي جنګ ځپلي هېواد له هغه بې وسه حکومت څخه دا غوښتنه کړې وه چي عرب جنګیالیان دي له خپلي خاوري وشړي، کوم چي په هرڅهٔ وهمدغو خلګو ته اړ ؤ- دا کار د طالبانو په وس کي نهٔ ؤ ولي چي کوم حکومت پخپله د هېواد وماشومانو ته د بُنیادي تعلیم او د ژوند اُمید هم نهٔ شو ورکولای، د ټېروریزم مخنیوے به یې څنګه کاوهٔ؟ پرَته له دې چي طالبانو دا عقیده لرله چي عرب جنګیالیان پخپله هم په فلسطین او عراق کي د بېځایه مداخلتونو ښکار دي- په هرحال امریکایانو د ملي دفاع په موخه دغه جنګ ته تر ډېره دوام ورکړ، د نفرتونو اور ته یې نوره هوا ورکړه او ټېرریزم یې نور هم په زیات کړ-

ورو ورو امریکا او نورو مغربي اتحادیانو په دې سیمه کښې د عسکري موجودګۍ سره سره د لویو سیاسي، او تجارتي ګټو تر لاسه کولو هلي ځلي پېل کړې- په دې غرض یې خپلي عالمي اِدارې ډېري فعاله کړې چي نړۍ په سیاسي، معاشي او ثقافتي توګه

تر کنټرول لاندي وساتي- په دغو اېمپيريليسټي اِدارو کي عالمي بېنك، آيي ايم اېف او ځيني نوري ملټي نېشنل کمپنياني شاملي دي چي د نړۍ پر سياست، تجارت اومعيشت خپل اثر قايم ساتي- ورسره ورسره د نوي اليکټراني ميډيا په ذريعه د مغرب د عالمګيريت يا ګلوبلايزېشن انداز د مشرقي قامونو تهذيب او ثقافت لره هم خطره شو ځکه نو د مشرقي او مغربي تهذيبونو تر منځ نفرتونه پېدا شول-

لکه مخکي چي يې هم ذکر وشو، د نوي اليکټراني ميډيا په ذريعه چي اوس مغرب کوم پروګرامونه وړاندي کوي او کوم کلتور رامخته کوي هغه مشرقي قامونو ته دا احساس ورکوي چي د دوی ژبي او ثقافتونه ورو ورو د مغربيت تر اثر لاندي راځي- دغه پروګرامونه د دې سيمي د خلګو پروګرامونه نۀ دي- خلګ په خپلو ژبو د خپلو زړګونو کلونو د کلتور او رِواياتو په ترڅ کي خپل پروګرامونه کتل او اورېدل غواړي- دا تأثر عام دے چي عالمي مالياتي ادارې او لويي لويي عالمي کمپنياني د وړو وړو قامونو مالي وسايل هم ورو ورو د دوی له لاسه باسي- دغه پخپله هم اورپُوکۍ ته وده ورکوي او د عالمګيريت فلسفه شاته بيايي- تر څو چي خلګو ته په عملي توګه دا احساس ورنۀ کړشي چي د نورو قامونو سره سم، ددوی شناخت، دود، ژبه او خپلواکي محفوظ دي او له هيڅ قِسم خطره سره مخامخ نۀ دي، ترهغه وخته نظرياتي انتها پسندي نۀ شي ختمېدای- ولي چي ژوندو قامونو لره خپلواکي تر هرڅۀ ورتېره وي- دوی ژوند تر خوراك، څښاك او پوښاك پوري محدود نه ګڼي-

له دې څخه مې دا مطلب هيڅکله نۀ دے چې عالمي وررولي د اورپُوکۍ مخنيوے نۀ شي کولای بلکې موخه مې داده چې عالمي فېصلې بايد په انصاف وشي او په نړۍ کې پايېدونکے امن قايم کړ شي ولې چې د اورپُوکۍ سرحدونه نشته- دا له يوۀ هېواده بل ته او بيا له بله ودرېيم ته په اساني غزېدای شي- که څه هم د اورپُوکۍ ځپلي خلګ د نړۍ په ډېرو نورو هېوادونو کې ليدل کېدای شي خو پښتانه يې له ټېرو دېرشو کالو په لمبو کې سوځي- څوک يوازې د شك پر بنياد ووژل شول، څوك بې ګناه په جېلونو کې د جبر ښکار شول او څوك نن هم د بدل په اور کې ولاړ ښکاري- دا خالصه انساني مسئله ده چې د بهرنيو مداخلتونو په نتيجه کې له نفرته يا بيا له ډاره زوکړې ده ځکه يې په ګډه او په انصاف سره مخنيوے پکاردے، ولې چې لکه وړاندې يې ذکر وشو د اورپُوکۍ سرحد نشته او نۀ دا ديوۀ قام يا يوۀ دولت د وس کار دے چې يوازې يې مخنيوے وکړي-

انصاف، امن ، تعليم او بهتر معاش د ټېروريزم دمخنيوي اِمکاني لارې دي چې نفرت او ډار دواړه ترې تښتي- امريکا او ګاونډي هېوادونو چې کوم مصرف د افغانستان په جنګ وکړ، دبرنېټ رابن (Barnett Rubin) په قول که يې د هغۀ پنځوسمه هم د دغه هېواد په جوړښت ګارکړې وای نو به نن دلته نۀ جنګ وای او نۀ اورپُوکي- که يې د دغه رقم يوه درېيمه هم په امن او تعليم خرڅه کړے وای نو به اوس نۀ نفرت وای او نۀ ډار- زۀ فکر کوم چې خبره دومره ساده هم ښايي چې نۀ وي- جنګ په اصل کې د کېپې

ټليسټانو او عالمي اورپُوکو تر منځ دے، پښتانهٔ خو يې هسي له خپلي سادګۍ، محرومۍ او بېعلمۍ په زد کي راغلي دي- کېپيټليسټان د سرمايې په منډه کي لګيا دي او اورپُوکي کله له ډاره او کله د نفرت په اور کي هرڅه سوځي- دوی دخپل وطن د بربادۍ سامان له پردو څخه ترلاسه کوي او خپل ټاټوبے په سوځۍ- دلته ځمکني حقايق داسي دي چي د دغي خاوري دُښمنان اورپُوکي ژوندي ساتل غواړي- پر دې سيمه نهٔ معلوم چي ولي پردو له ډېره وخته اورپُوکي ژوندۍ ساتلې ده، کوم خوف يې په زړونو کي دے چي له دې خاوري څخه يې دومره نفرت کيږي-

دلته جنګ د نړۍ له نورو جنګونو بېخي بېل ښکاري- دا د ويتنام، فلسطين او کشمير له جنګونو سره نهٔ شي پرتله کېدای ولي چي عرب خپل دښمن پېژني ورسره جنګېږي، کشميريانو ته خپل دښمن معلوم دے ځکه ورسره ښکر په ښکر دي، خو افغانان له پردو توپك را اخلي او خپل وطن پرې خرابوي- ددې جنګ اصل محرك چي څوك دي او پر دغه اور باندي تېل اچوي لګيا دي، هغوی هم يقيناً د څهٔ نفرت او ډار له کبله داسي کوي- لنډه دا چي د عالمي نظام په نوي تشکيل کي دپښتنو د بقا ځای لټول څه اسانه کار نه معلوميږي ځکه به افغانان د خپلو مسئلو حل پخپله لټوي ولي چي دبل تلتك دنيمي شپې دے- چونکي اورپوکي ددباندينو مداخلتونو په وجه له نفرت او ډاره زوکړې ده ځکه يې علاج په انصاف دمسئلے دبېرته جاج اختستني سره تړلے دے-

نفرت او وېره په اعتماد ورکولو، انصاف کولو، تعليم خورَولو،

روزګار ورکولو او امن راوستلو پوري اړه لري چي تش په وعدو نۀ بلکي په عملي کولو تر سره کېداى شي- د امن دپاره د نړۍ والود مرستي لويه برخه افغانان بايد چي په انصاف اوپخپله مرضي د امن په هلوځلو او د عامو خلګو په تعليم او ښېکړه خرڅ کړي ولي چي د نړۍ په اوسني سياست قام خبرول په تعليم اړه لري او تعليم خلګو ته د نورو هېوادونو د بېلا بېلو اېجنډو پته هم ورکوي-

عالمي مرسته که د آيي ايم ايف (IMF) او عالمي بېنك د پور په شکل وي او د هغوى په شرائطو خرڅيږي نو به يې ګټه کمه زيان زيات وي- په تاريخي توګه آيي ايم ايف (IMF) تر دويم عالمي جنګ وروسته په دې غرض جوړ کړ شو چي د نړي په اقتصادي نظام کي غوره توازن وساتي- هغه وخت دغي اِدارې دجنګ ځپلو هېوادونو مرسته په ډېره ښه توګه وکړه او هغوى يې بېرته پرخپلو پښو ودرول- ورو ورو دغه اداره مغرب په خپلو تجارتي ګټو را وسته- په کال ۱۹۹۸ کي د آيي ايم ايف غوښتني د انډونېشيا د صدر سوهارتو د حکومت د ړنګېدلو سبب شوې- خو په ګاونډي هېواد ملايشياکي مهاتير محمد د آيي ايم ايف د غوښتنو او مشورو په پرته ځانګړي اقدامات وکړل ځکه يې هېواد له اقتصادي او سياسي شخړو څخه تر ډېره حده بچ وساتۀ- د دغو ادارو پور پخپله د مداخلې په معنا اخستل کيږي او مداخلت د نوري اوړپوکۍ سبب جوړېداى شي- ځکه افغانان د بلي مداخلې بار پر ماتو اوږو نه شي اخستاى- په اوسني وخت کي د آيي ايم ايف

یا د عالمي بېنك څخه د قرض غوښتنه او بیا په دغه پور د هېواد د امن او پرمختګ هیله، د لېوني خوب کېدای شي نهٔ چي د ویښ زلمي سندره-

په جنګ ځپلي هېواد کي چیري چي امن نهٔ وي، تعلیم نهٔ وي، انصاف نهٔ وي، تجارت نهٔ وي، ډېري نوري مسئلې کرلي وي او د خلګو د ژوند تېرولو معیار هم بېل بېل وي، هلته له بدامنۍ او فسادونو څخه د خلګو د ژغورني د پاره سیاسي فېصلې په ډېر احتیاط کول پکار وي- دانتظامي کارونو له سره جاج اخستل وي او کله کله سخت هدایات هم ورکول وي چي د دولت ملازمان باید د خلګو د ښېګړي دپاره کار وکړي نهٔ چي د ځانځانۍ دپاره- د هېواد د پرمختګ راز په دې کي وي چي د قبائلو تر منځ معاشرتي فرق کم کړشي او دا هغه وخت کېدای شي چي د خلګو نظر پر یوهٔ ځلاند مستقبل وي- امن او تعلیم دوه داسي څیزونه دي چي د قام د معاشي او معاشرتي ترقۍ ضمانت ورکولای شي- که څهٔ هم د زرګونو کلونو زړو روایاتو او ټینګ "یقین" پښتنو ته دومره قوت ورکړے دے چي څهٔ نهٔ څهٔ خپلواکي یې لا تر اوسه ساتلې ده او بشري رشتې یې هم ټینګي نیولي دي، خو د تېرو دېرشو کلونو رنګا رنګ ناورینونو د افغان اولس "طاقت" ورکم کړ، د ډوډۍ او د بقا په فکر یې بوخت کړل، ځکه یې په هېواد کي څهٔ نظام پاته نهٔ شو- دغه ناورینونه که څهٔ هم زیاتره د دباندینیو قوتونو د مداخلتونو په وجه وو خو ورو ورو یې د اولس مزاج هم تر ډېره حده جنګجویانه کړ، ځکه خو جهاني[8] وایي:

نۀ د فلك زړه راسړیږي نه زه سترړے شومه
لا د وختونو په ګوګل کي زلزلې پاته دي

قامي رهبرانو ته پکاردے چي هېواد والو ته یو داسي پروګرام ورکړي چي خلګ سره یو کړي، تر جنګ وَ امن ته ترجیح ورکړي، د خپلي ښېکړي دپاره یې را وپاځوي، تعلیم عام کړي او اعتماد پکښي را پېداکړي-

پښتونخوا چونکي دا وخت د عالمي او علاقایي طاقتونو د غاښو ترمنځ ده ځکه یې منطقي نتیجه اورپُوکي او نظریاتي انتها پسندی کېدای شي- نړیوال قوتونه که د پښتنو په سیمه کي د نوو مداخلتونو امکان تش د دوی ډار ګڼي نو بیا د اورپُوکی د چېلنج مقاومت دپښتنو په بشپړه مرسته او د دوی دهېواد په تعمیر پوري اړه لري نۀ چي په جنګي تجرَبو پوري- ولي چي د دې سیمي د استحکام اړه په امن پوري ده او همدغه امن هېوادونو ته د نړی پر مخ د ټینګو دولتونو په توګه د پایښت ضمانت ورکولای شي- امن پخپله د نفرت او ډار خاتمه کوي او د قام د مذهب، ژبي، ثقافت او تعلیمي اِداروحفاظت کولای شي- امن له یوې خوا حکومتونو ته دکار کولو ډاډ ورکوي او له بلي خوا ددوی دسماجي او سیاسي شناخت د خوندي ساتلو ضمانت هم دے- او همدغه دامن هلي ځلي د اورپُوکی د مخنیوي یوازینی لار ده چي د ' **انسانیت**' پر ګدو قدرونو د دُنیا د بقا په موخه په ګډه تګ ورباندي کېدای شي-

اخځليك

1 - اينکارټا انسائيکلوپيډيا ، ' اورپُوکي' (Terrorism) مايکروسافټ
کارپوريشن امريکا ، ۲۰۰۷

2- مالتزر ميلټن ، ' کومه روځ چي اسمان ونړيد : د اورپوکی يا ټيرريزم تاريخ
(The Day the Sky Fell: A History of Terrorism).
دويم ايډيشن، رينډم هاؤس امريکا ۲۰۰۲ ، لومړے چاپ په ۱۹۸۳ کي ,

3- کير کاليب ، ' د اورپُوکی ښخه سبق ؛ ولي دا ناکامه شو ه، ولي به ناکمه وي '
(The Lessons of Terror: A History of Warfare Against Civilians,
(Why It Has Always Failed and Why It Will Fail Again
رينډم هاؤس امريکا ۲۰۰۲.

4- بينجيمن ډيون او سټيون سيمن ، ' د مُقدسي اورپوکی زمانه ' ،
(The age of Secret Terror) ، رينډم هاؤس امريکا ۲۰۰۲ ،

5- بر گن پيټر، ' مقدس جنګ' (Holy War: Inside the Secret World of
Osama bin Laden) فري پريس، امريکا ۲۰۰۱ -

6- رائټ جوني ، ټيروريسټ پروپيګنډا (Terrorist Propaganda)
ايس ټي مارټن، ۱۹۹۱ -

7- درويش درانی، 'دابُوټي به لونګ شي' صحاف نشرياتي موسسه ،
کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۹

8- عبدالباري جهاني، 'د سباوون په تمه' ، صحاف نشرياتي موسسه ،
کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۰

❊ ❊ ❊

انسان او انسانیت

انسان او انسانيت

د انسان او انسانيت په اړه دنړۍ د پوهانو نظر د هغوی د قوميت، تاريخ، ماحول او عقيدې په حساب بېل بېل ښکاري- که څۀ هم دکائنات دجوړښت او پرځمکه د انسان د تخليق عقيده د درو واړو ابراهيمي مذهبونو سره ورته ده خو تر ټولو مشکل سوال چي خلګ يې له ازله د ځواب په تلاش کي دي، پخپله د انسان وجود دے- يعني چي انسان پخپله څۀ دے او انسانيت يې په قومو قدرونو پوري اړه لري؟ د دغه سوال څۀ غوره او منطقي ځواب په اوسني عِلمي او سائنسي دورکي هم عملاًممکن نه دے ولي چي لوی شمېر خلګ منطق ته هم د شك په نظر ګوري- اوس خو داسي برېښي چي منطق په استدلال کي د پېچلو خواهشونو نوم دے- په ټوله نړۍ کي څالاکه خلګ او بالادسته قوتونه د منطق په ذريعه د ځاني او قامي خواهشونو تکميل کوي لګيا دي- د ځپلو قامونو وسايل په نوو نوو دليلونو د ځان کوي او لوټي يې- څومره چي

انسان پر فطرت ورو وروکنټرول حاصلوي لګيادے هغومره د دغه سوال په ځواب کي پېچومي زياتيږي- موږ ځکه منطق ته د شك په نظر ګورو چي انسان او انسانيت تر هر رنګه دليلونو وسيع ښکاري- منطق خو يوازي د ازلي حقيقتونو د يوې پنګي وضاحت کوي ځکه متحرك نۀ دے بلکي منجمد ښکاري- انسانيت همه وخت متحرك دے ، د بغاوت کولو صلاحيت لري او انقلاب آفرين ښکاري- د منظق په ګچه خو د عقل مقام هم نۀ شي څرګندېدای کُجا د انسانيت د سوال ځواب، ځکه خو حمزه بابا[1] وايي:

لوَلم يې په دې چي يې عنوان انسانيت دے
خــدايــه د هستۍ چي تــا ويـلې افســانـه

اوسني تاريخ پوهان او د دوی نوي اکادميك بشري تاريخ څېړني هم د انسان او انسانيت په اړه د سوال واضح ځواب نۀ لري- په تاريخي توګه د انسان اولنے شکل د انسانيت له معياره ېېخي لري ښوول کيږي او ژوند يې تر ډېره حده د حيواني خصلتونو ډك ښکاري- ځکه ځيني پوهان دغه اولني انسان ته د انسان په سترګه نۀ ګوري بلکي بشر ورته وَيل مناسب ګڼي[2]، خو ډېر نور پوهان د خلګو دغه تقسيم نۀ مني او دا په اصل کي د انسانيت بېلا بېلي سطحي ګڼي- په هرحال خلګو له لاندي څخه تر بَره د ترقۍ په دغه سفر کښې په زرګونو کلونه لګولي دي-

لکه چي مخکي يې ذکر وشو په قرآنِ حکيم کي هم د خلګو دپاره دوه بېل بېل لفظونه استعمال شوي دي، يو بشر او بل انسان- د لفظ "بشر" مطلب د نوع په حېث دے چي د څلور پښو له حېوانه بېخي بېل پر دوو پښو ولاړ يو وجود دے- د " انسان" مطلب په مخلوقاتو کي يو بلند مقام لرونکے څيز دے- موږ مسلمانان يو ځکه نو د خلګو د وجود دوې سطحي د زړه لکومي منو او دا تسليمَوو چي بشر د خلګو هغه طبيعي سطح ده چي "موجود" ده او انسان يې هغه معنوي سطح ده چي "مقصود" ده- بشر هر څوك دے خو د انسان په ګڅه هغه کس پوره ګڼل کېداى شي چي په خپل کوشش او پېوسته هلو ځلو تر معنوي سطحي ځان ورسوي-

انسان دا فطرتي خصلت لري چي هر زدکړے هنر ونورو خلګو ته هم ورښول غواړي او په دغه ښوونه فخر کوي- دے شعوري کوشش کوي چي دارنګه په خلګو کښې خپل مقام جوړ کړي او په سماجي جوړښت کي برخه واخلي- په خپل تخليقي قوت انسان کله کله په خواوشا ماحول کي نوښتونه هم رامخته کوي- چونکي دا دے خپله فطري ذمه واري ګڼي ځکه نو ښايي چي دا رنګه ورو ورو د کلتور ابتدا شوې وي[3]- داسي بريښي چي خلګو د انسانيت د معنوي سطحي په خوا خپل اوږد سفر هماغه وخت پيل کړے ؤ کله چي دوی د فطرت او ماحول اثرات وليدل او د دغو په ترڅ کي يې د ځان ژغورني شعوري هلي ځلي پيل کړې- د بېلا بېلو پېښو سره مخامخ شول او د هغو تر اثر لاندي يې د درد او خوشحالۍ قصې او نغمې خپلو نسلونو ته منتقلي کړې- په بېلا بېلو وختونو کي يې

نکلونه او نظمونه جوړول او له یوۀ او بله یې ورو ورو زدکړي کولې- بیا یې ښایي چي د یاداښت د پاره د څۀ علامتونو په توګه د لیك اولوست پېل وکړ او دغه زدکړه یې هم تر خپلو نسلونو ورسوله- ورو ورو ئې دعملي او روحاني تجربو په ترڅ کښې د علم دائره پراخېده او د فکر زاویه یې سمېده تر څو چي د ښه ذهانت له کبله تر نور مخلوق غوره او ستر (اشرف المخلوقات) مقام ته ورسېد چي اوس د انسانیت په معنا اخست کیږي- همدغه خبره عظیم فلاسفر فېثاغورث [4](Protagorus) کړې وه چي:

"Man is the measure of all things"

" انسان د ټولوڅیزونو په ګچه دے"

که موږ هرڅومره د خلګو د برابرۍ دعوې[5]وکړو او د نسلي، مذهبي او علاقایي تعصبونو څخه بالاتر شو خو بیا هم د انسانیت په اړه دوې بېلي سطحي ښکاري- یوه یې طبیعي سطح ده او بله معنوي- طبیعي سطح یې پرحیاتیاتي علم مبني ده او د بشر د بېلا بېلو اعضا د جوړښت او د هغوی د کار کولو په حواله بحث ورباندي کیږي- د هر بشر جسماني جوړښت او نفسیاتي ساخت تر ډېره حده یو رنګه دے- دغه د بشر نوعي خاصیتونه دي چي دطب، حیاتیاتو او نفسیاتو طالبعلمان یې تر لوست لاندي راوړي او بیا یوې خوا ته د بشر د ناروغیو د علاج کار ترې اخست کیږي او بلي خواته یې د نفسیاتو مطالعه د تجزیې په کار هم راوسته کیږي- د

بشر دغه درجه چونکي د ټولو خلګو سره مشترکه ده او هرکس هغه ټول خاصیتونه لري کوم چي وړاندي یې ذکر وشو ځکه طبیعي سطح بلل کیږي- د خلګو دویمه سطح له مخنۍ څخه تر ډېره حده بېله او اوچته ده ځکه معنوي سطح ګڼل کیږي- دا په ټولو خلګو کښي یو رنګه نۀ ده بلکي د دانشورانو، فلسفیانو، شاعرانو، پوهانو او صوفیانو د فکر او دانش سره اړه لري- دا د خاصو خلګو د څۀ خاصو هلوځلو سره تعلق لري او انسانیت په همدغه فکر او هلوځلو پوري اړه لري- له طبیعي سطحي څخه تر معنوي سطحي پوري لوی سفر خلګ په مدتونو پرې کوي- ځیني پوهان د خلګو تر منځ د دغسي توپیر قایل نۀ دي او دا دلیل وړاندي کوي چي دا د مساواتو او برابرۍ د بُنیادي اصولونو خلاف ښکاري- په هرحال حقیقت دادے چي عمل یوازینے داسي جوهر ښکاري چي یو کس له بله بېخي بېل په ایسي او د بشر او انسان ترمنځ د واضح توپیر جواز هم ښندي-

د دې تاریخي پېر پوهان[6] د ساینسي پلټني په رڼا کي څرګندوي چي پنځوس زره کالۀ مخکي خلګو په سمڅو کي ژوند کاوو او یوازینے خوراك یې د ښکار غوښه وه[7]- په افغانستان کي د دغه وخت ډیري نخښي موندل شوي دي چي په سائنسي توګه یې د کاربن له مخي ټاکل شوے عمر هم پنځوس زره کاله یادیږي- دغه نخښي د سمنګان له دادل درې، چخماخ درې ، زرسمڅې، د غزني له ناوره او د بدخشان له کوردرې څخه موندل شوي دي[8]- ساینسي پلټني دا هم څرګندوي چي په دوو میلینو کلونو کښې انسان په

طبيعي توګه هم ډېره ترقي کړې ده[9]- دلاسونو، پښو او دماغ ساخت يې هم له اولنيو خلکو بېل دے- د نيوټوني (Neoteny) جديد علم د انسان په ساخت کي پرهمدغو بدلونو بحث کوي- د زړو وختونو د خلګو کوپړۍ چي د ځمکيندني له امله ترلاسه شوي دي، داڅرګندوي چي د خلګو سرونه هغه وخت واړه وو او د مخ په خوا وتلي غوندي ښکارېدو- له دغو نخښو څخه دا ثابته ده چي پخوانيو خلګو ډېر ساده ژوند کاوو- د خوراك او پوښاك انداز يې هم بېخي ساده ؤ- د ځان ژغورني په غرض به يې د دنګو غرونو په لوړو ترڅو کي سمڅې کيندلې او استوګه به يې پکښي کوله- چونکي د غوروفکر دايره يې محدوده وه او د غټ دماغ ضرورت ورته نهٔ ؤ ځکه نو قدرت سرونه او دماغونه هم واړه ورکړي وو- وروسته خاندانونه جوړ شول، ټبرونه را وړاندي شول او ورو ورو قبايلي ژوند روان دوان شو- د خلګو طبيعي ضرورتونه ډېر شول او د ژوند معنا يې هم ورو ورو بدلېده لګيا وه ترڅو چي يې د شعور او پوهي په برکت اوسنے مقام حاصل کړ او دانسانيت ترمعنوي سطحي د رسېدو په هيله مسلسل په تګ ودو دي-

په زړو وختونو کښي به ددغو قبيلوخوراك له قدرتي څيزونو څخه ؤ چي لويه برخه به يې له ښکار څخهٔ ترلاسه کېدله- د ضرورت څيزونه به يې له پوستونو جوړول چي مثالونه يې اوسنۍ غَړکه، چاګله، بنۍ او ګوډے دي- دا ټوله هغه وخت هم له پوستونو جوړېدل- لباس به يې په زياته د ښکارکړل شووحېوانانو له پوستونو جوړاؤ چي اوس لاهم د پوستين په توګه په پښتني معاشره کي

وجود لري- د وخت په تېرېدو سره د نوو تجربو او مشاهدو په ترڅ کښې د انسانانو په دماغونو کښې نوي نوي ترکیبونه جوړېدل او په ذاتي او ټولنیزو روَیوکي یې هم روځ په روځ بدلون راتلے لګیا ؤ[9]- دغه بدلون څۀ نه څۀ خو په جینیاتي توګه په خلګو کښې ورو ورو رارواں ؤ خو په زیاته د ماحولیاتي ضرورتونو په وجه د دوی د شعوري کوششونو له کبله ؤ- د مثال په توګه د نوو نوو ضرورتونو په ترڅ کي به اولنیو خلګو ډَبري تراشلې او د خپل ضرورت اوزار به یې ترې جوړول- په دغو ډبَرینو څیزونو کي ریندې، چړې، چیټکان او د ضرورت نور ډېر څیزونه شامل وو چي یو شمېر لرغوني آثار یې په پښتونخوا کي له بېلا بېلو ځایونو څخه د ځمکیندني له امله ترلاسه شوي دي- همدغه شان به دوی د ځناورو له هډونو او درختو له لرګیو څخه غشي جوړول چي دښکار کولو او ځان ژغورني په کار به یې راوستل- په ډېرونورو هېوادونو کي همدغه شان څیزونه موندل شوي دي چي د بشر د ارتقایي درجو په اړه معلومات ورکوي خو د انسان او انسانیت په اړه د سوال ځواب نه ښندي- دا ټول آثار د بشر د فطرت سره تړلي شیان دي او کوم معلومات چي ورکوي هغه په ټولو خلګو کي یو رنګه دي- همدغه د بشر طبعي سطح ده چي له ډېر پخوا څخه تر اوسه په خلګو کي لیدل کیږي- خو په هره زمانه کښې څۀ خلګ له طبیعي سطحي څخه ترمعنوي سطحي پوري سفر کوي لګیا وي- دا سفر له مدتونو جاري دے - د بشر او بشریت په اړه په دوهم څپرکي کښې د"خلګ" ترعنوان لاندي څۀ نۀ څۀ بحث وشو خو د انسان او انسانیت په اړه د سوال څۀ

واضح ځواب ترې راونۀ ووت ځکه نور وضاحت هم غواړي-

د انسان او انسانيت په اړه دسوال ځواب په پېوسته فکر او زدکړه پوري اړه لري- د زدکړي دغه سفر په زرګونو کلونه واخستل او د يوۀ ارتقائي عمل په توګه لا دوام لري- د انسان فطرت داسي دے چي څۀ نۀ څۀ کوي لګيا وي- د ضرورت د څيزونو تر جوړولو وروسته خلګو د وخت د تېرېدو سره سره کراوکښت هم پېل کړل او کروندې يې آبادي کړې- کله يې چي ضرورتونه زيات شول او کار ورباندي ډېر شو نو يې د خپلي آسانتيا په خاطر حېوانان هم په کار راوستل- اوښ، غويے، خر، مېښه او آس يې د ځان تابع کړل او کار يې ترې واخست- کله چي له کښت او کروندو نه د انسان د خوراك ضرورت پوره شو نو يې د ټولني ضرورت محسوس کړ- خاندانونه سره يوځای شول، کلي ترې جوړشول او ځای پر ځای خلګو په لوی شمېر داسي استوګه پېل کړه چي واړه واړه ښارونه يې آباد کړل- له ختې څخه به يې لوښي جوړول، پخول به يې او د کوزې، منګي اوکُنجۍ په توګه به يې کار ترې اخست- ورو ورو يې مِس، ګيلټ او وسپنه هم په خپل استعمال کي راوستل- مِس خو دوی اوه زره کاله مخکي لاپه کار راوستي ؤ خو وسپنه يې تقريباً درې زره کاله وړاندي په استعمال کي راوسته- کله چي د خلګو قوت سره زيات شو او يو د بل په مرسته يې کار سره تقسيم شو نو لږ غوندي اوزګار شول او د فکر دايره يې پراخه شوه، فنونو ته يې هم پام شو- دا د انسانيت په خوا يو بل قدم ؤ چي بشر واخست- که څۀ هم ټول خلګ بشر دي خو هر بشر د انسان په تول پوره نۀ دے-

انساني خاصيتونه په هرچا کې يو رنګه نهٔ دي- څوك به ترې خالي وي او کنه؟ دا نهٔ شي ويَل کېداى خو په چا کې کم او په چا کې زيات ضرور وي- دا کمے او زياتے د انسان په کوښښ پورې اړه لري او د ښهٔ او بد تميز په کيږي-

لکه وړاندې چې يې ذکر وشو، بشريت د انساني وجود و طبيعي سطح ته ويل کيږي چې په خلګو کې له ازله موجود دے- هرکس د بشر په حېث وجود لري، په بنيادي توګه خطاکار دے او حېواني خاصيتونه ټول ورپکښې جمع دي- ځان خوښه دے او خونرېزي يې په سرښت کې ده- تاريخ د دې خبرې ګواه دے چې په بشر کې وحشيانه خاصيتونه تردې حده دي چې يو دبل وقتل ته د لېونو په شان چمتو ښکاري- داسې ښکاري چې دښمني او خونرېزي د بشر په سرښت کې ده- مګر دا هم حقيقت دے چې په خپل کوښښ د انسانيت تر معراجه د رسېدو قوت لري- دا مخفي قوت يې په ايمان، عمل، حق پرستۍ او صبر پورې اړه لري- هم دغه اوصاف يې له خسارې څخه بچ ساتي او د انسانيت جوهر پکښې پېدا کوي، ګنې انسان خو په خساره کې دے - ځکه انسانيت د انساني وجود هغه معنوي سطح ده چې خصوصيات يې له ازله موجود نهٔ وي بلکې په ماحول او پېوسته هلوځلوپورې اړه لري- لکه مخکې چې يې ذکر وشو، د دغه انسانيت هيڅ يوحد معين نهٔ دے بلکې يو ارتقايي عمل دے چې د کمال سطح يې حد نهٔ لري- داسې برېښي چې د تصوف نظريه د دغه لا متناهي سلسلې څهٔ حد متعين ګڼۍ خو حقيقت دا دے چې معقول سوچ د خالق پخوا "رجوع" ده نهٔ چې تر خالقه د رسېدو تصّور-

د انسان معنوي سطح هماغه ده چې دے تر نورو ټولو مخلوقاتو بهتر او افضل په ګڼل کیږي- دغه معنوي انسان چې په اصل کې د انسان په تول پوره دے، د څو بېلابېلو خصلتونو په وجه ښکاري- په دغو خصلتونو کې اول ځان پېژندنه، دویم آزاده اراده، درېیم د انتخاب قوت او څلورم د تخلیق صلاحیت دے چې د انسان د ټولو عمَلي او روحاني تجربو اصل مأخز ګڼل کیږي- له بشره تر انسان پوري د انسانیت سفر له لاندي نه تر بره په دغو خصلتونو پوري اړه لري- د انسان عظمت او قدر په همدغه وجه دے- فلسفه، مذهب، فن، ادب، سائنس اونور ټول علوم د همدغو خاصو انساني خویونو په موجودګي کې مخ په وړاندي روان دي- دا خصلتونه په هر فرد کښي یو رنګه نهٔ وي بلکي د دغو تناسب هغه څیز دے چې یو انسان له بله بېل په ښکاري- په چا کښې یو خوی زیات وي او په بل کې بل ځکه خو په انسانانو کې د انسانیت سطح یوه نهٔ ده- د انسان د دغو واړو فطرتي خاصیتونو لږ تفصیل په نمبر۱٦ کې په دې هیله څرګند شوے دے چې څهٔ نهٔ څهٔ وضاحت یې وشي- د ټولني خلک د ځان پېژندني، آزادي ارادې، غوَره انتخاب او تخلیقي قوت په لحاظ په اوسني دور کي پرمختګ کوي او یو له بله سره په مقابله کي دي- بېل بېل کارونه تر سره کوي چې یوې خواته دوی په پېژندل کیږي او بلي خواته دکائنات په ډېرو رازونو ځان خبروي- د دغو بېلابېلو صلاحیتونو په برکت ښکلے ادب تخلیق کیږي، نوي نوي سائنسي ایجادونه کیـږي چې د انسان د پاره روځ په روځ

ځرګندون نمبر۱٦ د انسانیت څلور خاصیتونه

خوشحالي اوډېري آسانتیاوي پیدا کوي- ځان پېژندنه له بشریته د انسانیت پخوا اولنۍ قدم دے او د معرفتِ الٰهي ورومبے شرط هم ګڼل کیږي- ځکه هر کس لره دنفس یا **ذات** تر جبر د وتو یوازینۍ لار هم ځان پېژندنه ده چي په ظاهري وجود کښې دننه د پټ معنوي وجود دَرك ورکوي-

بشر زیاتره د خپل ذات یا نفس په خول کي بندي وي چي په حقیقت کي د دهٔ د خودۍ قفس دے- له خپله ځانه مجبور وي ځکه ډېر څهٔ ترې پاته وي- په لوړه کي د خپلي لوړي د مجبورۍ اظهار نهٔ شي کولای، که ملامت وي نو د نفس تر فشار لاندي خپله ملامتیا نهٔ شي منلای، که مجرم وي نو د جرم اعتراف نهٔ شي کولای او که ګناهګار وي نو د توبې دروازه ورته بنده غوندي ښکاري- بلي خواته د دنیا ټول نعمتونه ورسره وي خو ژوندون ورته بې معنا او خالي خالي معلومېږي- حالانکي په فطري توګه انسان له حېوانه ځکه بېل دے چي په ځان کي څهٔ دغسي پټ قوت ویني چي دے له نورو ژوندو څیزونو ممتاز په ښکاري- د همدغه قوت پلټنه معرفتِ نفس یا ځان پېژندنه ده، چي په تزکیهِ نفس او ضبطِ نفس پوري اړه لري- چونکي انسان له ازله په خپله دغه مجبوري خبردے ځکه ورباندي لازم ده چي د خپل نفس اصلاح وکړي، ضِد پرېږدي، عِناد ختم کړي، بد رد کړي، د ښو انتخاب وکړي، دروغ نهٔ وایي د ریشتا مل شي، ولي چي همدغه دنفس تزکیه ده- که څهٔ هم بشر له خپل سرښته بېخي خبر دے او د کائینات سره د خپل تعلق په اړه فطري آګاهي لري خو د خودۍ تر معنوي سطحي پوري د رسېدو د پاره پېوسته هلي ځلي ورباندي لازمي دي- په دغو هلو ځلو کي پر ډېرو ځایو لوی لوی خنډونه مختته راځي ځکه د برداشت او ضبطِ نفس ضرورت وي - تر بدل و روغه ته اهمیت ورکول وي، ترجنګ و امن ته، تر سرکښي وعاجزي ته، تر

قصاص و بخښنه ته، ولي چي په روايتي مذهبي ټولنه کي دغه د ضبطِ نفس فکر افضل فعل ګڼل کيږي- د وضاحت د پاره دا لاندي ځرګندون نمبر۱۷ وګورئ چي په انسان کي له حيوان څخه بېخي

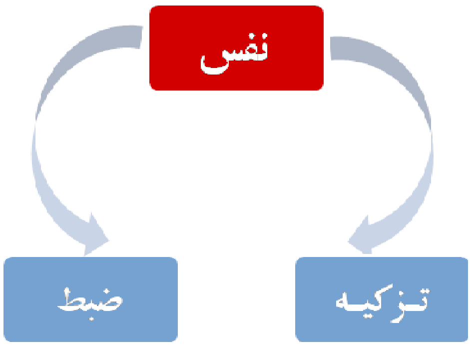

ځرګندون نمبر۱۷ په انسان کي دنفس داصلاح عوامل

بېل د نفس د تزکيئي او ضبطِ نفس قوت ښئي، ځکه خو انسان دحيوان غوندي په بشپړه آزادي خپل نفساني خواهش نهٔ پوره کوي بلکي د ټولنيزو او انساني قدرونو پوره پوره خيال ساتي- د دهٔ غوره کلام، عقل او دانش د کائينات له نورو ځيزونو څخه د دهٔ مقام لوړ ساتي- دے ګايېدلای شي، فکرکولای شي، احساس کولای شي، اختلاف کولای شي او دبغاوت کولو تر حده تلای شي، ولي چي د انساني دماغ جوړښت له ازله د نورو ژوندو ځيزونو څخه بېل دے- د

ګاپېدو يوښکلے مرکز پکښې وجود لري چي انسان ته د خبرو کولو فطري صلاحيت ور بخښي- بيا د انسان په پېوسته کوښښ دغه مرکز دۀ ته د قرأت، شاعرۍ، سندرو او نور ډېر څۀ قوت هم ورکوي- انسان فکر کولای شي چي لمر څۀ دے، سپوږمی څنګه پر خپله لاره ځي او راځي، څنګه ورو ورو کمیږي او زیاتیږي- دغسي لوی شمېر سوالونه ماشومان هم له خپلو مېندو نۀ پوښتي چي د دوی په مغزوکي له لويه سره د ډېر څۀ د موجودګۍ دليل دے- دلته غوره خبره د "ځان پېژندني" ده، ځکه چي کوم کس څومره خپل دماغ په کار راولي او غوروفکر کوي، هغومره د خپلو سوالونو ځوابونه لټولای شي- د دغي ځان پېژندني د سطحي په حساب په خلګو کښي واضح توپير ليدل کيږي او يو انسان له بله ډېر بېل ښکاري-

انسان فطري احساس لري چي د مظلوم مرسته او د ظالم مخنيوے په کوي او دا کار دے اکثره پخپله " آزاده اراده" ترسره کوي- دخپلي ذمه داری احساس ورسره وي چي د يوۀ کار د ترسره کولو د پاره دۀ ته څۀ څۀ کول پکار دي- د ټولني درد محسوسَولای شي او همدغه احساس يې د فن او ادب بنياد دے[10]- مصوّري، شاعري، افسانه او ناول ټول د دغه احساس تر سايه لاندي وده کوي لګيا وي- انسان اختلاف کولای شي او د بغاوت کولو تر حده تلای شي ولي چي فکر او احساس يې اختلاف کولو ته مجبوره کوي او د بغاوت کولو قوت پکښي راپاڅوي- فلسفيان يو بنيادي مثال دا

ورکوي چي بشر له جنته د همدغه اختلاف یا بغاوت په وجه شړل شوے ۇ چي دخپلي آزادي ارادې له کبله دعقل اوشعور دفطري قوت اظهار ترې شوے ۇ- لکه چي د ځان پېژندني د سطحي په حساب په هره ټولنه کي یو انسان له بله ډېر بېل ښکاري هماغه شان د آزادي ارادي په وجه خلګ یو له بله مختلف دي- د انسان فطرت داسي دے چي همېشه یې د بدلون په لټون ساتي خو د دۀ عقل، شعور، احساس او فکر د سمي لاري او غوره بدلون په لټون کي دۀ لره پکار ورځي او د آزادي ارادې په قوت یې د فطرت له جبره بچ ساتي- همدغه تر ځان پېژندني وروسته د آزادي ارادې په معنا یوه مهمه وظیفه ده چي بشر د انسانیت تر معراجه رسولای شي-

د انسان " آزاده اراده" هم د حق او فرض تر منځ د توازن ساتلو پابندي لري- د حق د پاره آواز اوچتول، په عملي توګه جدوجهد کول او بیا تر هره حده تلل په آزاده اراده ممکن خو دي مګر د خپل فرض تر ادا کولو وروسته- که څوك فرض نۀ ادا کوي او حق غواړي نو یې هیڅ جواز هم نشته- اصل څیز همدغه جواز دے چي په ټولنه کي د حق او فرض ترمنځ توازن ساتي او ټولني ته پایښت ورکوي- له بده مرغه اوس هر سړے د حق په نامه هر څۀ غواړي خو د خپلي ذمه واري احساس ورسره نشته- تر څو چي خلګ د فرض احساس ونۀ کړي او دقام ښېکړې خپله ذمه واري ونۀ ګڼي تر هغو د غوره بدلون هیله ترې نۀ شي کېدای- په څرګندون نمبر۱۸ کي د حق او فرض ترمنځ همدغه توازن ښوول شوے دے-

خرګندون نمبر۱۸ د حق او فرض تر منځ توازن

انسان یو داسي قوت هم لري چي د ښه او بد تمیز په کولای شي او بیا په دغو دواړو کي د یوۀ " انتخاب" هم په خپله آزاده اِراده کوي- د انسان د بقا په هلو ځلو کي مرکزي حېثیت د همدغه انتخاب دے، تردي حده چي له انتخابه انکارهم یو انتخاب دے- دانتخاب دغه قوت یو اعلیٰ انساني خصلت دے چي په بل هیڅ یو څیز کي نه شي لیدل کېدای- د دغه انتخاب په قوت انسان د خپلي موخې اوذمه وارۍ احساس ژوندے ساتلای شي- د انسان تشویش په اصل کي د څۀ انتخاب دنۀ موجودګۍ احساس وي او یا بیا د انتخاب دجواز په اړه وي- لکه مخکي چي یې ذکر وشو آدم د همدغي آزادي اِرادې په وجه له جنته بنایي ځکه شړل شوے ؤ چي د عقل او

شعور د فطري قوت اظهار ترې شوے ؤ- دے چونکي د آزادي اِرادې خاوند ؤ ځکه يې د هغي مېوې انتخاب وکړ له کومي چي منع کړل شوے ؤ- که څۀ هم تر دغه لمخه بشر ته بېله څۀ کوښښه په جنت کي هر څۀ ورکول کېدل خو دغه د دۀ د فطرت سره سمون نۀ درلود- آزاده اِراده يې لرله ځکه يې سر کښي وکړه او له جنته را وشړل شو- دۀ وروسته پرځمکه هم د خپلي آزادي اِرادې په قوت او د خپل ځانګړي انتخاب په برکت د انسانيت په خوا نوے سفر پېل کړ او خپلو پېوسته هلو ځلو ته يې دوام ورکړ- دغه سفر يې لا جاري دے چي د انتخاب د نوعيت او اِرادې د پخوالي په حساب يو انسان له بله څخه بېل په ښکاري- داسي برېښي چي انسان د خپلو جسماني، نفسياتي، فطري او جبلي ضرورتونو خلاف د خپلي آزادي ارادې په قوت کله کله بغاوت کوي- دے په زياته دخپلو ټولنيزو حالاتو خلاف او تر دې حده چي د فطرت خلاف هم د فېصلو کولو اختيار لري- دا قوت په هيڅ يو بل څيز کښي نۀ شي ليدل کېداى، ځکه د آزادي اِرادې او غوره انتخاب په دغه قوت انسان تر نورو مخلوقاتو افضل ګڼل کيږي-

"تخليقي قوت" هم د انسان يو بل داسي قوت دے چي دے له نورو مخلوقاتو څخه بېل په ښکاري- انسان دتخليقي صلاحيت په وجه په کائينات کي دحقيقي خالق دقدرت مظهر دے- لکه مخکي چي يې ذکر وشو، انسان دټولني دردمحسوسَولاى شي اوهمدغه احساس يې د فن او ادب بنياد دے- بشر چي کله دکر او کښت ترهنر وروسته د خوراك مسئله حل کړه نو يې دومره وخت وموند

چي په فني کارونو يې پېل وکړ- دۀ ورو ورو د تخليق په عمل هم لاس پوري کړ- تعميرات، مصوّري، شاعرۍ، افسانه او ناول ټول يې د تخليق زاړۀ مثالونه دي- سائنسي ترقي او ټېکنالوژي په نوي وخت کي د انسان د تخليقي قوت ځلاندي نخشي دي- انسان چونکي په خپل فطري ماحول قناعت نه شي کولاي ځکه د نوو نوو تخليقاتو په هلوځلو وي- د دۀ نفسياتي جوړښت څۀ داسي دے چي هر وخت يې په اضطراب کي ساتي او د نوښتونو په لټون کي وي- انسان تر خپل منزله پوري د رسېدولاره پخپله ټاکي او د پېوسته هلوځلو او سعي په برکت ناممکن هم کله کله ممکن کړي- دغه پېوسته کوښښ د تخليق لاري هم خلاصوي- د انسان د تخليقي صلاحيت لاندينۍ سطح ساينسي او ټېکنيکي ده او اوچته سطح يې فني ده- ساينسي او ټېکنيکي تخليقونه يوې خواته د انسان د خوشحالۍ سامان پېدا کوي خو بلي خوا ته د دۀ د بربادۍ پېغام هم راوړي- په اوسني دور کښي اېټم بمونه او نوري درنې وسلې د انسان د خوشحالۍ د پاره نۀ ښکاري بلکي پر ځمکه د قيامت سامان دے چي جمع کيږي- د انسان د تخليقي قوت اوچته سطح ځکه د دۀ فني صلاحيت دے چي دے د ټولني د ښايست اوخوشحالۍ په اړه د غوره بدلون کار ترې اخلي- دغه فني تخليقي صلاحيت په اصل کي هغه قوت دے چي انسان د خداى د تخليقي قدرت مظهر په بلل کيږي- دغه درې واړه قوتونه د نفس دمعرفت سرچينې دي چي دحق معرفت لره اولنۍ شرط دے-

یوه بله وجه چي د انسانیت په اړه د خلګو بېل بېل تشخص څرګندوي، د څو منفي قوتونو موجودګي هم ده- دغه په اصل کي جبري قوتونه دي یا بیا د جبر قسمونه ورته ویَل کېدای شي، تر کومو لاندي چي بشر د انسانیت سفر یاخو کولای نۀ شي او یا ورته لوی خنډ وي لکه؛ د فطرت جبر، عمراني جبر، د تاریخ جبر او د خپل ذات جبر- د دغو جبري قوتونو ذکر په پښتو ادب کي هم لیدل کیږي، لکه چي رحمت شاه سائل[11] په خپل نظم "د تاریخ جبر" کي دا لاندي څو سوالونه اوچت کړي دي:

څــوك د ژونــدانــۀ د پســرلـو مخــه نیولای شي
څــوك لــه زېـږېدو ښایست پـه زورمنع کولای شي
څــوك د وخت رفتـــار پـــه زولنـو ایســـارَولای شي
څوك دوینوسُور رنګ په بل رنګ کي بدلولای شي

اوّلني درې جبري قوتونه (دفطرت جبر، عمراني جبر، دتاریخ جبر) خاریجي دي چي فرد یې د علم په ذریعه له منفي اړخونو څخه ځان بچ ساتلای شي خو آخرنے جبر د انسان داخلي جبر دے چي آزاديترې په علم نۀ بلکي د ځان پېژندني یا معرفتِ نفس په ذریعه مکنه ده- د جبریت دغه فلسفه یوه ډېره زړه فلسفه ده- دهندوایزم او عیسایي کېتهولیك عقیدې بنیاد د قدرت پرهمدغه جبري فلسفه ؤ- د دغي نظریې منونکي دا عقیده لري چي هرڅۀ د قدرت له خوا د

انسان تر تخلیق لمخه متعین شوي دي اوهمدغه یې په فطرت کي دي- د انسان ځان پېژندنه، آزاده اراده، دانتخاب خوی او د تخلیق قوت د دهٔ په څهٔ کار نهٔ ورځي- معنا دا چي انسان په هماغه څهٔ مجبور دے کوم چي د دهٔ په سربنت کي دي، د دهٔ خپل کوښښ د دهٔ په هیڅ کارنهٔ شي ورتلای-

دغه نظریه چونکي د انسان د آزادي اِرادې، انتخاب او سعي نفي کوي ځکه یې تر ډېره حده د زمانې په اوږدو کي خپل اهمیت له لاسه ورکړ خو د ماده پرستۍ نظریه ترې وزېږېده چي په مغربي هېوادونو کي یې لا تر اوسه ډېراثرات شته- ماده پرستان که څهٔ هم دانساني اقدارو او حقوقو قایل دي خو انسان د نورو مادي ځیزونو په شان د مادیت په دائره کښي قېد ساتي- دوی انسان محضِ یو مادي وجود ګڼي او د روحاني ترقۍ هیڅ ګنجایش هم پکښي نهٔ پرېږدي- په دغه نظر انسان کله هم تر خپله طبیعي سطح لوړ نهٔ شي تلای ولي چي د انسان معنوي سطح د مابعدالطبیعات د عقیدې تقاضا کوي- د وجودیت فلسفه چي د مادیت پرستۍ په ردِعمل کي را مخته شوله، انسان د ماده پرستۍ او فطرت پرستۍ له بندیزونو آزاد خو ساتي لېکن د مابعدالطبعات تصور نهٔ ورکوي- لکه وړاندي چي یې ذکر وشو، د وجودیت د فلسفې منونکي انسان له نورو مادي ځیزونو څخه ځکه مختلف ګڼي چي انسان د فطرت طابع نهٔ دے بلکي پر فطرت تصرف لري- تر وجودیت وروسته د انسان دوستۍ فلسفه مخته راغله چي د اوسني دور غوره فلسفه ګڼل کیږي او تر ډېره حده په امریکایي ټولنه کي عمل هم ورباندي

کیږي- د دغي فلسفې په ترڅ کښې د کال ۱۹۴۸ د دسمبر په لسمه نېټه ملل متحده د انساني حقوقو یوقانون منظور کړ- دغه نېټه اوس په ټوله نړۍ کي دعالمي انساني حقوقو د ورځي په توګه لمانځل کیږي- دا قانون د ټولو خلګو او قامونو یو مشترك معیاري قانون ګڼل کیږي چي ملګرو ملتونو په ګډه منظور کړے ؤ او د انساني حقوقو د ساتني ضمانت یې پکښې ورکړے دے- د دغه قانون اولنۍ دوې پېرې څۀ په دې ډول دي:

Whereas recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world,

(چیري چي) د انسانیت د احترام او د برابرۍ پر سطح د خلګو د حقوقو اعتراف په نړۍ کښي د آزادۍ، انصاف او امن بنیاد دے-

Whereas disregard and contempt for human rights have resulted in barbarous acts which have outraged the conscience of mankind, and the advent of a world in which human beings shall enjoy freedom of speech and belief and freedom from fear and want has been proclaimed as the highest aspiration of the common people,

د انسانیت د توهین او انساني حقوقو د خلاف ورزۍ په وجه چي کوم وحشیانه اقدامات شوي دي هغه د بني آدم پر ضمیر او د دغې نړۍ پرڅهره داغ دي، نړۍ په کومه کي چي د خلګو سره د اظهار او عقیدې د آزادۍ او له وېري او له بله دغوښتني څخه د عامو خلګو دحتمي ساتني وعده شوې ده-

المیه داده چي په عَملي توګه خلګو ته د دغه قانون سره سم هیڅ چیري هم حق نۀ دے ورکړل شوے- لوی قوتونه او د نړۍ

سیولایزډ قامونه هم د دغه قانون پابنده نهٔ ښکاري- امریکا چې د کوم نوي ورډ آرډر(New World Order) خبره کوي یا بیا نړۍ له نوې سره ترتیب کول غواړي، هغه د فوځي او معاشي قوت په ذریعه د ټولي نړۍ کنټرول اخستل او بیا خپله مرضي وراندي توپل ښکاري- مګرحقیقت دادے چې د ټولي نړۍ خلګ نهٔ خو یو رنګه دي او نهٔ یوشان کیدای شي ولي چې انساني خاصیتونه دبشري فطرت سره سره دخلګو په ماحول، تاریخ، تهذیب، تمدن، مذهب، تعلیم، دود او تجربو پوري اړه لري- دغه عوامل د شخصیت او بیا د ټولني په جوړښت کي ډېر مهم دي- چونکي قامونه هم له دغو شخصیاتو څخه جوړ دي ځکه دا امکان نهٔ لري چې د عالمګیریت یا ګلوبلائزېشن تر سایه لاندي دي یو رنګه سوچ ولري، یورنګه دي و اوسي او د ژوند کولو معیار دي ئې هم یو شي- یوکس په یوهٔ هېواد یا په یوه سیمه کښي د ښه فکر خاوند ګڼل کېږي او خلګو لره محترم وي ولي چې دے د هغي ټولني د کلتور، مذهب او دوډ په دائره کښي دننه د یوهٔ ویښ انسان په توګه خپل فرض ادا کوي لګیاوي، خوپه بله سیمه کي یې هغومره اهمیت ځکه نه وي چې د هغي ټولني بېل دود، جدا مذهب او ځانګړے کلتور وي چېري چې دښهٔ او بد معیار هم بېخي جداوي-

همدغه راز یوه نظریه په یوهٔ ماحول کي خو اثر لري او خلګ تري رڼا اخلي مګر په بله ټولنه کي یې بیاځهٔ خاص اثر نهٔ وي- که خلګ د مارکس، بېکن او نورو مغربي پوهانو خیالات په خپل ماحول کښي په کار راوستل غواړي نو اوّل به د خپلي ټولني جاج

اخلي او بيا به د هغوی د فکر هغه ټکي په ګټه راولي کوم چي په دغه ټولنه کي د خلګو دپاره د قبولو وړ وي- که داسي ونۀ کړي نو به يې نتيجه دا وي چي دخلګو د ښېکړي پر ځای به په ټولنه کي د لوی انتشار باعث شي- مثال يې په افغانستان کښي کمونيسټ انقلاب ؤ چي د ناکامی سره مخامخ شو ولي چي قام ورته تيار نۀ ؤ او د مارکس نظريې د افغاني ټولني د کلتور، مذهب او دود سره سمون نۀ درلود-

د عالمګيريت تصور څۀ نوے نۀ دے بلکي په څۀ نۀ څۀ شکل له پخوا څخه وجود لري او هر چا چي کله زيات قوت موندلے دے هغه پر ټول عالم د خپل اقتدار قايمولو کوښښ کړے دے- مسلمانانو خو دخپلو ماشومانو نومونه هم ځکه عالمګير او شاه جهان ايښوول چي دا عقيده يې لرله چي"هر ملك ملك ما است که مِلكِ خدای ما است"- پخوا وسائل دومره نۀ وو ځکه د عالمګيريت اثرات هم دومره ډېر نۀ وو لکه چي په دې نوي دور کښي ښکاري- دغه سوچ چي "هر ملك زما دے" که د مشرق ؤ او که اوس د مغرب دے د جنګ امکان زياتوي او جنګ کله هم د نړيوالو په ګټه نۀ دے تمام شوے- تاريخ ګواهي ورکوي چي کله هم چا دغه سوچ د عملي کولو هلي ځلي کړي دي نو يې نړی د يوۀ نوې جنګ سره مخامخ کړې ده او په نتيجه کي يې ځان هم برباد کړے دے- سکندر اعظم، چنګېزخان، انګرېزان، هټلر او سټالن ټولو دغه سوچ درلود ځکه د تباهی سره مخامخ شول- د امريکا اوسني عالمګيريت هم د مشرقي اومغربي تهذيبونو ترمنځ د جنګ امکان زيات کړ- ځکه

دغه تصور د انسانيت بقالره څۀ غوره تصور نۀ ښکاري- د دې مقصد دا هم هيڅکله نۀ دے چي مشرق دي د مغرب سره خپلي اړيکي وشلوي- د مشرقي معاشرې خپل ارزښتونه دي او مغربي معاشره ځان لره جلا قدرونه لري خو په ډېرو انساني رشتو سره ګډ دي او په تاريخي توګه يې کړيځ سره تړلي دي ځکه د دواړو ترمنځ تعليمي، تېکنيکي، تجارتي، او سياسي اړيکي بايد چي دوام ولري- د بېل بېل فکر باوجود هم بايد چي مشرق او مغرب د "هر ملك مِلكِ ما است " تصور ختم کړي او يو له بله سره د برابرۍ پر سطح او د انسانيت پر ګډو قدرونو خپلو اړيکو ته دوام ورکړي چي په نړۍ کي د پايېدونکي امن ضمانت ورکړ شي-

نتيجه دا چي د بشريت څخه تر انسانيت پوري د خلګو سفر په زرګونو پېړيځ اخستي دي- بشريت ورو ورو ترقي کړې ده او ډېرو کمو خلګو د انسانيت تر حده په ډېر مشکل ځان رسولے دے- اولنوخلګو له ډېره ساده ژونده دغه سفر پېل کړے ۀ او لږ شمېر وېښو کسانو تر انسانيته بېخي اوږد سفر په ډېر اوږده مدت تر سره کړے ۀ- يو وخت داسي ۀ چي د نړۍ ټولو خلګو قبايلي ژوند تېراوۀ، کوچيان وو او له يوۀ ځايه به بل ځای ته د خپلو مالونو سره تلل راتلل- کله کله به پر ورشو او اوبو په قبايلي بديو او جنګونو هم سره بوخت شول- په دوی کي دفطرتي شعور، پوهي او آزادي ارادې سره سره ځينو کسانو له مشاهدو او تجربو نه هم ډېره زدکړه وکړه- د تهذيب ابتدا يې هماغه وخت وکړه چي کله په اِنساني معاشره کي د "حکومت" تصوّر راغے- د معاشرې سياسي اِدارو په

قبايلي جنګونو کي آمرانه اختيارات ترلاسه کړل- سرداران اوخانان د قبيلو عسکري سربراهان شول او قبيلو د جنګي ضرورتونو په ترڅ کي د حکومت ضرورت محسوس کړ- د قبيلو ترمنځ جنګونو يوه قبيله فاتح او بله مفتوح کړه- چاچي به جنګ ګټلے ؤ هغه به حاکم شو او بائيلونکے به د مرَيي په نامه يادېدۀ- دا شان سماجي درجه بندي پېل شوه او د ځمکي تقسيم او د حقوقو غوښتنه هم د دغو سماجي درجو پر بنياد کېده- ورو ورو خلګ يو له بله سره نژدې کېدل او د امن په وختونو کي به يې په ګډه خپل رسمونه ادا کول- د غښتلو جنګياليانو زيارتونه جوړېدل او د باچاهانو درجې ورځ په ورځ غټېدې لګيا وې- ښو خلګو د وزرګانو په توګه په معاشره کي خپل مقام پيداکړ- ويښو خلګو به پېوسته غور او فکر کاوو چي ورو ورو د فلسفې بنياد شو-

بېلا بېلو مشاهدو او تجربو انسان ته نوره پوهه ورکړه او دعلم طلب يې پکښې پېداکړ- پوهانو په ټولنه کي د ځوانانو د تعليم او تربيې په کار لاس پوري کړ او د راتلونکو نسلونو دپاره يې د علم او فن درس ورکاوۀ او دَ پرمختګ لاري يې ورښوولې- دغه درس ورو ورو د باقاعده تعليم شکل اختيار کړ او د ترقۍ ترمنزله ورسېد چي اوس د جديد تعليم په نامۀ نوي نسل ته ورکول کيږي- که څۀ هم دغه جديد تعليم د ترقۍ په اړۀ اوسنے انسان تر خپلو اسلافو ډېر مخته کړ او دا صلاحيت يې هم ور کړ چي د ټولني جوړښت پر سمو کرښو وکړي خو د انسان او انسانيت په تعريف اوبنيادي ترکيبي اجزا يې ښايي چي پوهـ نۀ کړ، يعني چي انسان پخپله څۀ

دے؟ د دغه سوال داسي منطقي ځواب لا تر اوسه مخته نۀ دے راغلے چي پر عالمي سطح پوهان ورباندي متفق شي- د فلسفيانه فکر هره ډله يې پرخپل انداز وضاحت کوي-

د کمونيزم تر زوال وروسته دا وخت درې بېلا بېلي فلسفيانه فکري ډلي دي چي د انسانيت په اړه خپل خپل نظر لري- اوّله مغربي ډله ده چي د انساني تهذيب او فلسفې د آفاقي نظريې دعوه لري او د يوناني تهذيب څخه تر اوسنۍ مغربي آزاد خيالۍ پوري يوه پېوسته فکري لړۍ ګڼي- دويمه ډله د وجوديت په نامه انسان يو داسي وجود ګڼي پر کوم چي د فطرت هيڅ يو بنديځ نشته، د ښۀ او بد انتخاب پخپله خوښه کوي او د خپل تعمير ذمه يې هم پرخپله غاړه ده- دغي دواړي فکري ډلي په مغربي هېوادونو کي خپل اثر لري- درېيمه ډله چي په مشرقي هېوادونو کي يې خلګ تابع دي، مذهبي فکر لري او انسان پر ځمکه د خداى نائب ګڼي او دحق او باطل په مبارزه کي يې د يوۀ يا بل پلوے ګڼي- د دغي فلسفې په ترڅ کي ''انسان دکاينات بنيادي جوهر دے چي له ازله په ډېر څه پوهـ دے- دفطري شعور او آزادي ارادې له کبله د بېلابېلو تخليقونو صلاحيت لري- د کائنات ''جوهر'' ځکه بلل کيږي چي ترهرڅۀ بېل يو داسي بنيادي وجود لري دکوم چي د کائنات نور څيزونه تابع دي يا يې د تابع کولو فطرتي قوت لري- د خپل فکر په معجزاتي قوت د خپل شاوخوا د څيزونو ''پوهه'' لري او د بېلابېلو وسيلو په ذريعه ترې د کار اخستلو صلاحيت هم پکښې شته- دغه پوهه يې تر ظاهره پوري محدوده نۀ ده بلکي په حواسو کي يې د پټو څيزونو

خزانې هم شته، چي دے يې همه وخت د پلټلو په نه ختمېدونکو هلو ځلو وي- په ژوندو څيزونو کي يوازي انسان داسي شے دے چي د خپل وجود او موجودګۍ " شعور" لري، مطالعه کولای شي او دجايزه اخستلو پوره پوره صلاحيت لري-" آزاده اراده" دانسان ترټولو لوړ خاصيت دے- دغه خاصيت يې په هيڅ يو بل ژوندي څيز کي نشي ليدل کېدای- دمثال په توګه انسان دا آزاده اراده کولای شي چي د څۀ خاص مقصد دپاره خپل ځان قربان کړي او دا هيڅ يوبل ژوندے څيز نۀ شي کولای-

د شعور، پوهۍ، آزادي ارادې، غوره انتخاب او تخليقي قوت په برکت په اوسني دور کي انسان ډېرمخ په وړاندي ولاړ او د کائنات په ډېرو رازونو يې ځان خبر کړ- نوي سائنسي ټېکنالوژي د انسان د پاره ډېري آسانتياوي پېدا کړې- دغې ترقۍ هم نړۍ پر دوو جلاجلا فکري ډلو تقسيم کړه- يوه ډله هغه ده کومه چي له دغه ترقۍ سره سمه روانه ده او په رفتار کي يې نوره چسپاندي هم غواړي اوبله ډله د ترقۍ له دغه رفتار څخه وېره لري- د دغي دويمي ډلي وېره دا ده چي له دې منځي نه به ډيري لوئي پېښي وشي او په نړۍ کي به معاشي، معاشرتي، ثقافتي، سماجي او سياسي مسئلې پېدا کړي چي په نتيجه کي به يې دنړي امن له لويه خطره سره مخامخ شي- د دنيا وېښ انسانان اوس ضرورت محسوسوي چي د نړۍ د بقا په حقله دمشرق او مغرب ترمنځ بداعتمادي کمه کړه شي، پرانساني قدرونو زور ورکړشي او د'**جديديت اومغربيت**' ترمنځ فرق واضح شي- چي په نتيجه کي يې دنوو جنګونو لارنوے وشي ولي چي د دې وخت جديد جنګ دنړۍ بقالره لويه امکاني خطره ګڼل کېږي-

اخځليك

1- امير حمزه شينواری، 'دحمزه شينواري کليات' يونيورسټی بُك ايجنسی خيبر بازار پيښور، خيبر پښتونخوا ،۲۰۱۰

2- ډاکټرعلي شريعتي، ' افکارِ شريعتي' ترتيب شيما مجيد، اداره منهاج الصالحين جناح ټاؤن ټهوکر نياز بيګ ، لاهور، ۲۰۰۱

3- ول ډيورانټ ، (The Story of philosophy: The lives and openions of the greater philosophers) اردو ترجمه سيد عابد علي عابد ، فکشن هاؤس مزنګ روډ لاهور، ۲۰۱۰،

4- برائن ميګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلې Darling Kindstley Book، لندن، ۲۰۰۱

5- کارلس ليمنټ، (The philosophy of Humanism) يعني د انسان دوستی فلسفه ، اردو ترجمه امجد علي بهټي، فکشن، مزنګ روډ لاهور، ۲۰۰۷

6- ټائن بي آرنلډ، ځمکه د بشر مور(Mankind and mother earth) لندن ، ۱۹۷۶

7- ويليم ميك ګاګي ، (Five epochs of civilization) دبشري تهذيب پنځه مهالونه، اردو ترجمه، حسن عابدي ، مشعل لاهور، ۲۰۰۵

8- حبيبي عبدالحی، د افغانستان لنډ تاريخ، ژباړن عبدالرؤف بينوا، دويم چاپ دانش کتابتون ، پيښور، ۲۰۰۳

9 - هاکس جکوټيا ، نوی موړ ، بشري تاريخ او سائنسي ترقي (History of mankind and sientific development)، اول جلد، لندن، ۱۹۶۳

10- ډيورانټ وِل، ' نشاطِ فلسفه ' (The Pleasures of Philosophy) ژباړن محمد اجمل، فيکشن هاؤس مزنګ روډ، لاهور، ۲۰۱۰

11 - رحمت شاه سايل، ' دښايستونو د سپرلي بادونه' ، د تاريخ جبر، دانش خپرندويه ټولنه ، پيښور ، ۲۰۰۹

10

جديديت اومغربيت

جدید یت او مغربیت

جدیدیت پر سائنسي بنسټ د ټولني هغه دانشورانه سماجي او معاشي بدلون دے چي اهلیت پکښې تر هرڅۀ مهم ګڼل کیږي- د نظام په بدلون کي فکري اهمیت د دې ټکي دے چي دا به په عملي توګه څومره اثر ولري- لکه مخکي چي یې ذکر وشو دانشور هغه کس دے چي په خپل سماجي او تاریخي زمان و مکان کي دننه دخپلي انساني مرتبې شعور لري او دځان پېژندني له کبله خپله قامي زمه واري هم محسوسَوي، ځکه خلګو ته د سماجي او ساینسي بدلون لار ښوونه کوي- د جدیدیت تاریخ ډېرقدیم دے- د اوسني عراق په تاریخي ښار بابل کي "همورابي" نامه حکمران (1792-1750 BC) پر یوه توره پرښه[1] "د مستحکم حکومت د ښې حکمرانۍ اصولونه" لیکلي وو چي تر اوسه لا خوندي دي- په دغو

اصولونو کي د جديديت په خوا هڅه شوې وه- بيا د وخت د تېرېدو سره سره په نورو نورو علاقو کي هم بېلا بېلو قامونو په خپل خپل انداز د نوو نوو بدلونونوکوششونه جاري ساتلي ؤ- ورو ورو ددنيا سياسي او سماجي نظامونه نوي کېدل لګيا وو تر څو چي د شيکاګو دانشورانو د کال ۱۹۵۰ په خوا و شا کي په خپلو پېوسته هلوځلو دامريکا زياتره خلک دجديديت وموجوده نظريې ته تيار کړل دغه دانشوران فکري انقلابيان (BehavioralRevolutionaries) بلل کېدل او د دويم عالمي جنګ په وخت کي يې امريکي حکومت ته مشورې ورکولې[2]- د دوی فکر ته " دجديديت نظريه" ويل کېده چي مرام يې روايتي ټولنه په جديده سوسائيټي بدلول ؤ- دغه فکر وروسته مغرب هم خپل کړ- بيا چين او تُرکي په خپل خپل انداز فايدې ترې واخستې-

جديديت په درو بېلا بېلو نظامونو کي د غوره بدلون تقاضا کوي: لکه فکري نظام، سماجي نظام او معاشي نظام- په فکري توګه خو د اهليت پر بنياد خلګو ته موقعې ورکول دي چي دوی روايتي ټولنه پر نوو کرښو راواړوي او د خپل سماجي او معاشي نظام د ښېګړي هلي ځلي وکړي- دا شان په عملي توګه په ساينسي او صنعتي پروژوکي د زيات شمېر خلګو د روزګار ګنجايش پېدا کيږي- د جديديت موخه له لاندي څخه د ځېلو خلګو په ګډون زيات کار ايستل ده- لکه چي د څرګندون نمبر۱۹ په کرښو ښوول

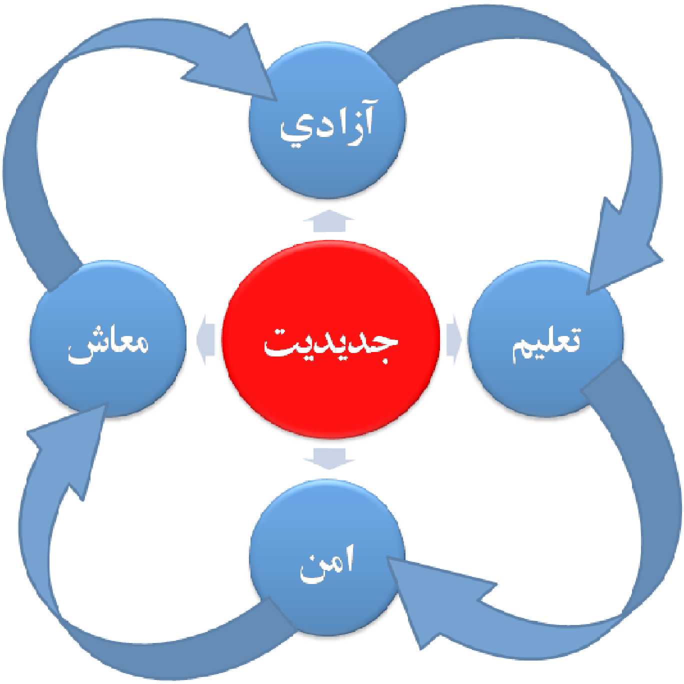

څرګندون نمبر۱۹ دجدیدیت څلور مهم عوامل

شوې ده، د دغه مقصد دپارۀ په ټولنه کي د ليك، لوست او داظهار آزادي پکارده، د څۀ نه څۀ تعليم او تربيت ضرورت شته، دجنګ د مخنيوي او امنيت هلي ځلي لازمي دي- د مواصلاتو د آزادۍ سره خلګ د بنيادي تعليم ضرورت محسوسوي- کله چي په ټولنه کي د تعليم او تربيت اهميت څرګند شي نو يې وګړي پخپله خپلوي او د غوره بدلون پيل په کېداى شي- پښتانۀ له اوّله سره د مغربي قامونو د مکارۍ او بد ديانتۍ څخه کرکه لري ځکه يې په ټينګه غندنه کوي- غني خان[3] خو تر دې حده تللے دے چي وايي:

کـه خـــازې شنې مي په قبــر وې ولاړې
کـه غلام مـړوم راځۍ توکۍ پـــرې لاړې
چي ټوټې ټوټې مي فوځ دانګرېز نکړي
موري! ماپسې په کوم مخ به ته ژاړې

د کارخانو د زيات پېداوار د استعمال د پاره د صارفيت په تلاش، که څۀ هم ځينو مغربي اِدارو منفي رول لوبَولے دے خو بيا هم په جديد دور کي د صنعتونو د اهميت څخه انکار نۀ شي کېداى- همدغه شان د ځينو مشرقي دانشورانو دا کرکه چي جديديت په اصل کي د صارفيت نوم دے او يا بيا دا وېره چي جديديت صارفيت زېږوي په اصل کي د اعتماد کمے دے[4]- ولي چي صنعتونه د صَرف

د ځیزونو د پاره جوړېږي او که یې چیري مصرف نۀ وي نو به خرڅ ځنګه پوره کوي اوخلګو ته به روزګار څه رنګه ورکوي؟

دلته د جدیدیت په اړه د مغربي او مشرقي ټولنو تر منځ توپیر ښکاري- دمشرقي دانشورانو په نېز مغربي بدئ د جدیدیت آفات ګڼل کیږي- د مغرب د انسان دوستۍ فلسفه دوی د جدیدیت یو فکري آفت ګڼي ولي چي دغه فکر موجوده دنیا هرڅۀ او کافي بولي حالانکه دغه یوه داسي فلسفه ده چي د جدیدیت سره یې هیڅ اړه نشته بلکي په مغرب کي یې هم ډېر مخالفین شته- هسي هم چونکي دغه فکر د خدای د وجود او وحدانیت څخه وَانکار ته جواز ورکوي ځکه د منلو ګنجائش پکي نشته- د مغرب سماجي آفتونه هم خورا ډېر دي- مغربي ټولنه په خپل ساخت کي له مشرقه ډېره بېله ده او د بېل کلتور او مذهب د کبله یې دژوند زیاتره اړخونه د مشرقي قامونو سره سمون نۀ لري- لکه چي په ځرګندون نمبر۲۰ کي واضح ده، یوې خوا ته مغربي ټولنه ده چي داوخت پر سائنس، سرمایه او جنس ولاړه ده او همدغه یې معاشرتي قدرونه دي- بلي خوا ته مشرقي معاشره ده چي یوه روایتي (دودیزه) اومذهبي ټولنه ده- مغربي قامونه که څۀ هم زیاتره عیسایان دي خو له مذهبه ډېر لري شوي دي او پر عیسائیت هم څۀ خاص یقین نۀ لري- د فکري لحاظه عقلیت پسندي پکي ډېره ده ځکه سېکولر خیالات لري اومخه یې په زیاته وسائنسي علومو ته ده[5]- په

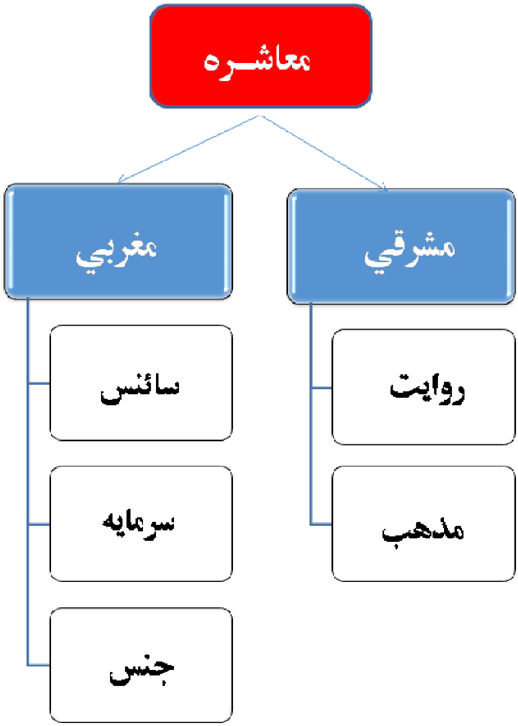

خرګندون نمبر۲۰ د مشرقي او مغربي ټولنو فرق

معاشي توګه دسرمایي منډه پکي دومره زیاته ده چي نور هر څۀ يي شاته پرې ایښي دي- اخلاقي معیار يي هم له مشرقي قامونو ډېرټیل دے ولي چي په دوی کي جنسي او نوري اخلاقي بدئی څۀ

خاص عار نۀ ګڼل کيږي- جنسي بېراه روی يې په ځوانانو کي بېخي ډېري ليدل کيږي- زۀ په وارو وارو يورپ او امريکا ته تللے يم او ددوی د ټولني ذاتي مشاهده لرم- په انګليستان کي خولا څۀ نۀ څۀ روايتي او مذهبي خلګ ليدل کيږي مګر نور يورپ او امريکا بېخي ترې خلاص دي او پر نوو کرښو روان ښکاري- ما تُرکي، مصر، سعودي، عرب امارات، انډونېشيا، ملائيشيا، تهائيلېنډ، هانګ کانګ، چين، بنګله دېش او داسي نور مشرقي هېوادونه هم کتلي دي ځکه د مشرقي او مغربي ټولنو تر منځ د دوپير چشم ديد ګواه يم- دغه توپير د دوو ټولنو ترمنځ دے خو جديديت له مغربيته بېل شے دے- دا ځان ته خپل اصولونه لري- دا يوازي مغربي قدر نۀ دے بلکي پر سائنسي بنسټ د هري ټولني دفکري سماجي او معاشي تعمير تقاضا کوي او د اهليت پر بنياد په ټولنه کي د خلګو قدر کوي- جاپان، چين او ملائيشيا مشرقي هېوادونه دي ليکن پر جديدو کرښو ترقي کوي لګيا دي-

هره روايتي او مذهبي ټولنه خپل بېل رسمونه، رواجونه او دودونه لري- هغه ځای پرځای دومره مزي وي چي بدلون پکې په ظاهره ډېر مشکل وي، خو بيا هم د تاريخ تر جبر لاندي وغوره بدلون ته غاړه کښېږدي- د پښتني ټولني حال اوس دا دے چي هرڅۀ له منځه تلي دي- ټولنه د نوو نوو فکري مسئلو سره مخامخ ده- د دېرشو کالو څخه جاري ستونزو او نه ختمېدونکو عالمي

جنګونو خلګ سترې کړې دې ځکه تر دغو ناورینونو وروسته وغوره بدلون ته سترګې په لار دي- دلته سوال دا دے چې کوم بدلون؟ که د بدلون موخه د جدیدیت پر اصولونو د ټولنې ترقي ده نو سوال دادے چې کومه او څومره ترقي؟ د دغو سوالونو ځواب هم مشکل نۀ دے ولې چې په دې دور کې خو د قامونو ترقي زموږ و مخې ته ده- ملائیشیا مسلمان ملك دے او خلګ یې پر دین په ټینګه ولاړدي- د ترقي راز یې صدرمهاتیرمحمد[6]په خپل کتاب ' د اېشیا مقدمه' کې په تفصیل لیکلے دے، ځکه په آسانۍ ګټه ترې اخسته کېدای شي- د چین مثال هم زموږ مخې ته دے، چیرې چې له مغربیته بېل د ترقۍ یو نوے ماډل لیدل کیږي- چینیانو په خپلو شرائطو پر جدیدو کرښو ترقي کړېده، ځکه نو جدیدیت او ترقي له مغربیته په پرته هم امکان لري-

هره جدیده معاشره اوس پرنوو معاشي بنیادونو ولاړه ده- د امریکا، یورپ، جاپان او چین خلګ پر زرعي پېداوار ډېر باور نۀ کوي بلکې د ټېکنالوژۍ اوسرمایه کارۍ پر اساس خپل وسایل زیاتوي لګیادي- دغه بدلون د مغرب خلګو په خپل سماج کې تر شپاړسمه پیړۍ وروسته په دانشورانه توګه راووست- د پښتنو پر سیمه خو زیاتره غرونه رېګونه او دښتونه دي او بارانونه هم پکښې بېخي کم کیږي، ځکه یې زرعي پېداوار ډېر کم دے- دلته خلګ د

پېداوار ونورو، نوو نوو زریعو ته اړتیا لري- ځپلي خلګ د معاش په تلاش په نورو هېوادونو کي ځله پاشلي دي- چا خپله ژبه او کلتور له لاسه ورکړل او چا عمرونه دبل په مزدوریو کي تباه کړل خو څۀ یې ترې جوړ نۀ کړل- موږ ته هم په نوي پېر کي د تعلیم، تجارت، سرمایه کارۍ او ټېکنالوژۍ پر اساس خپل وسایل زیاتول پکاردي ولي چي زرعي پېداوار کافي نه دے او جنګي معیشت همیشه د خپلو بچیانو په وینو سور وي-

دیورپ او امریکا خلګو دټېکنالوژۍ د پرمختګ په نتیجه کښي دنولسمي پېړۍ صنعتي انقلاب راووست چي دوی لره د ځلاند سبا زېرے[7] شو او په سیاسي معاشي او معاشرتي توګه پر نړۍ باندي را خوارۀ شول- یوازي دیورپ او امریکا معاشره نۀ بلکي اوس د روس، چین، جاپان او نورو ډېرو قوتونو خلګ هم د سرمایه کارۍ او ټېکنالوژۍ پر بنیاد خپل معیشت سموي لګیادي- دوی دسوشلیزم او کمونیزم لاره پرېښو وه او اوس پرنوو معاشي بنیادونو کارکوي لګیا دي-

دلته دا خبره ببرته سپینول غواړم چي جدیدیت یو بېل شے دے او په صحي معنا د معاشرې نوے تشکیل په کېدای شي- دا له مغربیت بېخي جدا دے کوم چي د مغرب د خلګو د ټولنیزو قدرونو عکاسي کوي- ظاهره خبره ده چي مغربي قدرونه خپلول جدیدیت نۀ دے او په روایتي پښتني ټولنه کي د دغسي قدرونو

دخپلولو هلي ځلي هيڅ ګټه نهٔ شي راوړای بلکي د نور انتشار وېره لاهم ورسره شته- جديديت يوه نازکه مسئله ده چي اړه يې په نوښتونو پوري ده نهٔ چي په مغربي قدرونو پوري ځکه دا د يوې ساينسي مسئلې په توګه تربحث لاندي راوستل لازمي ګڼم- لکه وړاندي چي يې ذکر وشو ځيني دانشوران د جديديت، مغربيت، صارفيت، نقالۍ او تهذيبي بېګانګۍ بحث دومره سره ګډ وډ کړي چي منطقي نتيجه يې د بد اعتمادۍ په شکل کي مخته راشي، حالانکي دا بېلا بېلي مسئلې دي-

له تېرو دوو پېړيو راهسې مغرب د جديديت په خوا سفرکوي لګيا دے- جديديت د مغربي هېوادونو په خلګو کښي اعتماد راووست او د تحفظ احساس يې پکښې پېدا کړ- دمغرب خلګ په اساني د مغربي تهذيب او جديديت ترمنځ فرق کولای شي- دوی په جديديت کښي خپل سبا ليدای شي ځکه نو خپل زرعي بېګا ته نه ګوري- دوی لره هم جديديت دغومره نوی شے دے لکه چي يې موږ ګڼو او د دوی يو شمېر زاړه خلګ هم ځای پرځای ورسره اختلاف لري- خو دوی په دې آګاه دي چي د ترقۍ دپاره تمام قدرتي او انساني وسايل پکار راوستل دي- ځکه يې مذهبي او روايتي ګروپونه هم په سېکولر جمهوري مرکزي لړۍ و پېودل- همدغه دوی دجديد رياست تقاضا ګڼي چي پکښې د قام تنظيم پر سېکولر اوجمهوري بنيادونو وي- د دوی يقين دے چي که ټولنه د

خپلو ادارو تنظیم پر عقلي اوساینسي اصولونو وکړي نو یې پایښت یقیني دے او ترقۍ یې قوي مکان لرلای شي-

کله چي د جدیدیت پراساس مغربي ملکونو ترقي وکړه نو یې ورو ورو له یورپ څخه بهر په نورو هېوادونو کي هم لاس وهنه پیل کړه او نوآبادیاتي نظام یې قایم کړ- دغه لاس وهنه او مداخلتونه د مشرق او مغرب تر منځ د نفرتونو وجه شوه او په مشرقي هېوادونو کې جدیدیت ته هم د مغربیت په نظر وکتل شو- د مغرب جدیدیت چي هر څۀ ؤ، په مشرقي هېوادونو کې خلګو ته بېخي یوسطحي غوندي شے ښکاره شو- دمغربیت د تخریبي او اجنبي قدرونو سره سره خلګو جدیدیت هم په دغه معناواخست، ولي چي ګټه یې یوازي بالایي طبقو ته تله- ځکه مشرقي معاشره ورو ورو پر لاندینۍ او بالایي طبقو تقسیم شوه- لاندینۍ طبقے ته خپل هېواد ځکه اجنبي غوندي شو چي د پرَدو تر واك لاندي ؤ، د محنت زیاتره ګټه یې نورو اخسته او پخپله تر بهرني قانون لاندې د جبر ژوند تېرولو ته اړ وو- دټولني بالایي طبقه که څۀ هم مراعات یافته وه خو خفــه ځکه وه چي د دوی تشخص ته حقیقي خطره وه-

یوې خواته په مغرب کي خلګو ته آزادي وه چي په خپله مرضي جدیدیت قبول کړي او له دغه غوره بدلون څخه ګټې واخلي- دمغربي جدیدیت په ترکیب کښې خودمختاري او ایجاد پسندي دوه مهم عناصر وو چي ددوی د ترقي موجب ګڼل کېدل- خو د دوی تر

واك لاندي، په مشرقي هېوادونو کي خلګو ته چرته هم په نظر نۀ ورتلو- بلي خواته د مغرب په نوآبادياتي نظام کې خلګ مجبوره وو چي د پرَدو ترجبر لاندي ژرترژره جديديت ومني- دغه بدلون په خوښه نۀ ۆ بلکي يو توپل شوے څيز ۆ چي د اجنبيت احساس يې نورهم زيات کړ او په ټولنه کښي يې اضطراب وکارۀ- ښايي چي په دغه وجه د مشرق خلګو جديديت هم د مغربيت په معنا واخست او ورته شا يې کړه- چونکي ايجادونه هم د کمو وسايلو دکبله په مشرق کې کم وشوځکه دمشرقي هېوادونو خلګ ونقالي ته اړ شول ولي چي مغرب دومره مخ په وړاندي ولاړ چي مقابله يې ممکنه نه شوه پاته- په هر حال د ځېلو قامونو د پر مختګ راز د ټولني په تجديد کي دے او دا لازمي نه ده چي په پښتني ټولنه کې د جديديت نتيجه هماغه وي کومه چي دا وخت په مغرب کي ده-

د جديديت پر اساس پرنوو نوو کرښو تر ترقۍ وروسته اوس مغرب ومشرقي قامونو ته په سپك نظرګوري- د مغرب خلګ نسلاً هم ځانونه تر مشرقي قامونو اصل ګڼي او نور قامونه ورته وحشيان ښکاري- څوك وحشيان دي ؟ او څوك مهذب؟ دا بحث خو له پېړيو راروان دے او تر پېړيو به جاري وي- هرقام د تهذيب په اړه ځانګړے فکر لري **او** پرخپله طريقه يې تر بحث لاندي راوړي- حقيقي تهذيب په تجدد پوري اړه ضرور لري خو دا ځان لره يوه غټه پنګه ده چي تر نَوېوالی يې نور اړخونه ډېر مهم ګڼل کيږي- د مغرب خلګو ته

مشرقي قامونه نااهله اوپسمانده ښکاري ځکه نو په مشرق کښې د دوی خلاف نفرت فطري شے دے- دوی هر کله د خپلو مادي ګټو دپاره د وړو وړو قامونو استحصال کړے دۀ ځکه د نورو قامونو اعتماد ورباندي نشته- د مثال په توګه انګرېزانو په هندوستان کې دمغلو واك ور ختم کړ او ورو ورو يې پر بنګال هم قبضه وکړه- په بنګال کي هم دوی مقامي صنعت ختم کړ او دخپلي مرضۍ دڅيزونو پېداوار يې ځکه زيات کړچي يورپي منډۍ لره خام مال تر لاسه کړي- دوی هغه ټېکنالوجي مخته يوړه کومه چي د دوی په ګټه وه- بلي خواته روس هماغه پاليسي خپله کړې وه کومه چي د برطانيه وه- بلقان اومنځنۍ آسيا يې په جبر د شوروي اتحاد برخي کړې- د دغسي پاليسيو منطقي ردِعمل په ځينو هېوادونو کي دجديديت پر ضد د اورپُوکۍ، بنياد پرستۍ او بدامنۍ په شکل کي مخته راتلای شوه-

لکه چي په څرګندون نمبر۲۱ کي ښوول شوے دے، مغربيت پر څلورو پښو ولاړ دے او هغه دي آزاد خيالي، سرمايه داري، عيسائيت او نوآبادياتي نظام- د مغرب خلګ آزادخياله دي او پخپله مرضي يې جديديت قبول کړے دے- دوی دغه آزاد خيالي قامي پرمختګ لره لازمي ګڼي او په ټولنه کي يې دغوره بدلون اولنۍ خښته بولي- دمغرب هرکس خود مختاردے ځکه پر نوو نوو

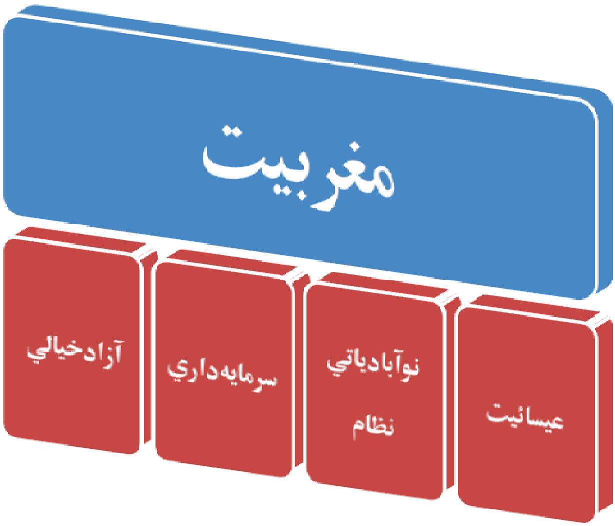

خرگندون نمبر۲۱ د مغربیت څلور بُنیادي اجزا

کړښو نوي نوي ایجادونه کوي- سرمایه داري د یوۀ منظم فکري مکتب تشکیل نۀ کوي- سرمایه دار د مادي گټو دپاره تر هرڅۀ تېرېږي- د مغرب سرمایه دارانه نظام د مشرقي قامونو د استحصال وجه ده او همدغه د مشرق او مغرب ترمنځ لوی پېچومے دے- د مذهب سره د مغربي قامونو دښمني بالواسطه ځکه ده چې دوی مذهب د ساینسي فکرخلاف گڼي- که څۀ هم دنورو مذهبونو

په مقابله کې دعیسائیت مرستیالان دي خو دوی دعیسائیت هم پاپنده نهٔ دي- د سرمایې په منډه کې مغربي قامونو نوآبادیاتي نظام ته دوام ورکړے دے- آیي ایم ایف او عالمي بېنك اول مشرقي قامونو ته قرض ورکړي بیا ورباندي دومره سود طلب کړي چې د وړو وړو هېوادونو وسائل ټول ترې واخلي- په کورَنو چارو کې یې لاس وهنه لاهم کوي[6]- دوی په مشرقي هېوادونو کې په نوي رنګ هماغه نوآبادیاتي نظام ساتلے دے کوم چې د عالمي جنګونو سبب ؤ-

دا وخت دنیا څلورو مسئلو ته مخامخ ده- اول معاش، دویم قامي شناخت، دریېم مذهبي شناخت او څلورم تهذیبي شناخت[8]- مغرب معاشي ضرورتونو ته پر مذهب او قومیت فوقیت ورکوي- د ژواندانهٔ د فلسفې بنیادي اصول معاشیات ګڼي- دوی د پېداوار پرستش کوي او انساني ضرورتونه د مادي صارفیت او طاقت په تهترین حدونو کښې قید ساتل غواړي- د انسان په وجود کښې د غېرمادي روحاني جهتونو نفي کوي- د مادیت په خوا د دوی د اخلاقیاتو، فلسفې او نفسیاتو تر دې حده هڅه ده چې هر څهٔ ومشین ته ودرېدو- مشین د معاشي طاقت او صارفیت دواړو یوازینۍ ګارنټي و ګڼله شوه- په صنعتي سرمایه دارانه سماج کښې ضرورتونه روځ په روځ زیاتیږي او خلګ د ښایست، معیار او مقدار په چکر کښي ورو ورو د سرمایه دار د پېداواري لېونتوب خوراك

شي- همدغه وجه ده چي ځيني پوهان دا وېره لري چي په ظاهره ځرکېدونکے سرمايه دارانه نظام په اصل کښي د انسانيت د فکري او سماجي نظام دښمن دے او انسانان ورو ورو د صارفيت په کېنسر اخته کوي لګيا دے- نۀ پوره کېدونکي انساني ضرورتونو انسان ته نور څۀ خو ورنه کړل بلکي ذهني سکون يې هم ترې واخست- سماجي بدئ يې پکښې وکرلې او د بېګانګئ تر آخري حده يې ورساوه- په ګڼو ګڼو ښارونو کښي له خپل خواوشا نه بې خبر هر کس په منډه خو دے لېکن د تنهايي ښکار دے او اطمينان يې نشته- د سهولياتو په شکل رنګارنګ فتنو ژوندون ورته غذاب کړ او د بېلابېلو کشالو سره يې مخامخ کړ- فرصت ورسره نشته او د سرمايې د مشين د يوې پرزې په حېث له سهاره تر ماښامه په تراټ دے او کله کله خو يې شپه هم له دغه عذابه خلاصه نۀ وي- محبتونه ترې وتښتېدل، خود غرضي شوه او دبېګانګئ دور دوره ده- روايتي اخلاقي قدرونه او انساني عظمت چرته پاته نۀ شوو بس د سرمايې لېونئ منډه ده چي روانه ده- پښتانۀ خپل قامي شناخت، مذهبي شناخت او تهذيبي شناخت ته تر سرمايې زيات اهميت ورکوي-

ځيني مشرقي هېوادونه هم د جديديت په اړه د مغرب سره په ګام روان شول او د نوښتونو مخالفت يې ونۀ کړ- جاپان، چين او ترکي داسي مثالونه دي چي تر ډېره حده يې له جديديته ګټه

واخسته او په عالمي جنګونو کي تر شکست وروسته یې هم خپل قامونه له غلامۍ بچ وساتل- جدیدیت د دغو هېوادونو په خلګو کښي تعلیم عام کړ، اعتماد یې پکښې راووست او د ترقۍ پر لاره یې روان کړل- د تحفظ احساس یې هم پکښې را پېداکړ چي د صنعتي او تجارتي پېداور د زیاتولو اولنۍ شرط ګڼل کیږي- په چیني جدیدیت کي اخلاقي بدۍ نشته- چینیانو د جدیدیت سره سره خپل اخلاقي ارزښتونه هم اوچت ساتلي دي، ځکه دا ویره صحي نۀ ده چي جدیدیت مذهبي او اخلاقي قدرونو لره خطره ده- جدیدت د هري ټولني ضرورت دے او تجدید د اجتهاد په توګه د روایتي مذهبي پښتني ټولني نظریاتي عنصر دے چي له بده مرغه خلګو تر شاکړے دے او همدغه وجه ده چي مشرقي قامونه روځ په روځ تر نورو قامونو شاته پاته کیږي- اوس لازمي ده چي خلګ د ځلاند سبا په هیله اِجتهاد وکړي- د چینیانو په شان په خپلو شرطونو، پر نووکرښو د قام تعمیر وکړي، جدیدیت ته د مغربیت په نظر ونۀ ګوري بلکي په خپلو شرطونو یې قبول کړي- د جدیدیت سره سره خپل ټولنیز قدرونه او مذهبي روایتونه هم اوچت وساتي- او د '**خدای**' پر وحدانیت او پر ټوله '**خدایي**' د دۀ د قُدرت تصوّر د ژوند معنوي سطحه وګڼي-

اخځليك

1- ول ډيورانټ ، (The Story of philosophy: The lives and openions of the greater philosophers) اردو ترجمه سيد عابد علي عابد ، فکشن هاؤس مزنګ روڈ لاهور، ۲۰۱۰،

2- ډيورانټ وِل، ' نشاطِ فلسفه ' (The Pleasures of Philosophy) ژباړن محمد اجمل، فيكشن هاؤس مزنګ روډ، لاهور، ۲۰۱۰ -

3- غني خان، 'خدايي خدمتګار تحريك او پښتو نظم،' صاحب شاه صابر ، جرس نظم نمبر ، کراچي، ۲۰۰۱

4 - ډاکټرعلي شريعتي، ' افکارِ شريعتي' ترتيب شيما مجيد، اداره منهاج الصالحين جناح ټاؤن ټهوکر نياز بېګ ، لاهور، ۲۰۰۱

5 - کارلس لېمنټ، (The philosophy of Humanism) يعني د انسان دوستۍ فلسفه ، اردو ترجمه امجد علي بهټي، فکشن، مزنګ روډ لاهور، ۲۰۰۷

6 - مهاتير محمد، ' ايشيا کا مقدمه ' اردو ترجمه نعيم قادر، جمهوري پبليکېشنز، ۹ الشجر بلډنګ نيلا ګنبد لاهور، ۲۰۰۴ -

7 - ويليم مېك ګاګي ، (Five epochs of civilization) دبشري تهذيب پنځه مهالونه، اردو ترجمه، حسن عابدي ، مشعل لاهور، ۲۰۰۵

8 - سېموئيل پي هنټينګټن ، دتهذيبونو ټکراؤاودعالمي نظام نوے جوړښت (The clash of civilizations and the new world order) اوکسفورډ، ۱۹۹۷

❊❊❊

11

د خدای خدائي

د خدای خدائي

"خدائي" داسي یولفظ دے چي هر کس ترې د" کُل" معنا اخلي- جـهان، کائنات، زمان و مکان داسي ډېر لفظونه دي چي معناوي ئې کُل ته خو نژدې دي مګر د" کُل" په مطلب پوره نهٔ دي- خدای هغه واحد او مطلق "رَب" دے چي د هرڅهٔ خالق او مالك دے- بې نیازه دے ځکه هر څوك د دهٔ محتاج دے خو دے دچا محتاج نهٔ دے- له جسمه معرا دے، کامل او ابدي دے- د دُنیا هیڅ یو څیز د دهٔ همسر نهٔ دے- د قرآنِ حکیم[1] په سورة الاخلاص او آیت الکرسي کي دهٔ خپل ذات پخپله ښولے دے- رحمان[2] بابا یې په دې انداز تعریف کړے دے:

له نیستئ یي د هستئ صورت پیداکړ
هسي رنګ پـــروردګار دے رب زمـا

هـر تعمير چي د دُنيـا او د عُقبـا دے
د همـــه واړو معمـــار دے رب زمـــا

مابعدالطبعيات يا مېټافزکس د فلسفې هغه ښاخ دے کوم چي د "حقيقت" او "حق" پلټنه کوي- مېټافزکس دوه قسمونه لري[3]- يو قسم يې آنټولوجي (ontology) ده چي د کاينات د جوړښت په حقله د ډېرو اړو سوالونو جايزه اخلي او بل قسم "حقيقي مېټافزکس" يې د دې سوال ځواب لټوي چي "حق" څۀ دے؟ د دغه سوال جواب په فلسفه کي هغومره لوی پېچومے دے لکه پخپله د انسان د "انسانيت" سوال-

د خدای د وجود سوال د انسان د تخليق سره سم د دۀ په مغزو کي ځای موندلے دے، ولي چي دے پر ځمکه د خدای نايب دے- د خدای په اړه يې بېلا بېل سوالونه په لاشعور کي دي چي اظهار يې کله وکړي او کله نۀ- تاريخ ګواه دے چي په هره کفري ټولنه کي هم دخدای د وجود سوال ترنورو ټولو سوالونو دروند اوګران منل شوے دے- له آدمه تر دې دمه همدغه سوال دے چي ګردش کوي لګيا دے- ځکه د خدای او خدايي د سوال په جواب کي د اولسمي پېړۍ نامتو فلسفي سپينوزا ويلي ۆ چي[4]:

"All is one, and the one is Divine "

يعني "د هرڅه بنسټ يو دے او هغه يو خدای دے"

تراسلام مخکي هم په عرب معاشره کي نۀ یوازي د خدای تصور ؤ بلکي" الله" تر هرڅۀ ستر او مقدس نوم ؤ، ځکه خو تر رسول الله مبارکؐ لمخه هم ددۀ د والد محترم نوم عبدالله ایښوول شوے ؤ- دا ددې حقیقت دلیل دے چي هغه وخت هم عربو د الله بندګي کوله اوپه دغه یې فخرهم کاوۀ- همدغه راز په آریانه کي تر عیسیٰ علیه السلام لمخه هم د"خدا " تصوّر ؤ-

لکه چي یې مخکي هم ذکر وشو، تِیولوجي (Thiology) خدائي علم ته ویَل کیږي په کوم کي چي د بنده تعلق د خدای سره او د خدای تعلق د بندګانو سره څرګندیږي- په دې اړه د مغرب دخلګو فکر له موږه تر ډېره حده بېل دے، ولي چي د هغوی دین او عقاید له موږه جُدا دي- د هِند او چین خلګ هم بېل فکر لري ولي چي د دوی مذهبونه هم بېل بېل دي- د دغو خلګو سره په دغه اړه بحث پراخه سینه، ژوره مطالعه او قوي استدلال غواړي- د خدای د وجود په اړه د دغو هېوادونو د غالب اکثریت سوچ هماغه دے کوم چي دمسلمانانو دے البته د خدای دخدایي د بېلا بېلو برخو په باره کي د دوی فکر له موږه مختلف ښکاري- دغه خلګ د دلیل او عقلیت قدر کوي ځکه یې د دعوت له لاري په غوره بدلون راضي کول زیات امکان لري، نۀ چي په زور یا په تخریب- زور او تخریب که مغربي اقوام کوي او که مشرقي د غندني وړدي-

د اتلسمي پېړۍ تر نامتو جرمن فلاسفر امانوکانټ (Kant) لمخه[5]د کائنات د جوړښت په اړه درې بېلا بیلي نظریې وې- یوه دا

چي کائينات له يوۀ عنصره جوړ دے يعني مونيزم (Monism)- دغه عنصر څۀ دے؟ په دې اړه بېلا بېلي نظريې وې- اوّله دا چي دغه عنصر صرف "مربوط احساس" دے چي وحدت الوجود ګڼل کيږي او مذهب د کائينات په اړه د همدغه فلسفيانه نظر تائيد کوي- دويم دا چي دغه عنصر "ماده" ده او د انګرېز فلاسفر تامس هوب غوندي د نوي دنيا ډېر ماده پرستان د دغه فکر خاوندان دي ځکه نو انسان يو مشين غوندي څيز ورته ښکاري- د دوی دليل دا دے چي په دنيا کي چي د کومو څيزونو موږ مشاهده کوو او کوم څيزونه چي روزانه پکار راوړو دا ټول د مادې بېلا بېل شکلونه دي- د مثال په توګه غرونه، دښتونه، لمر سپوږمۍ، ستوري، وربځ، هوا او اوبۀ واړه د مادې نه جوړ دي او د مادې د ذرو بېلا بېل ترتيبونه د دغو څيزونو د بېلا بېلو شکلونو موجب دي- دغه مثالونه د انسان د خاريجي دنيا په اړه معلومات ورکوي خو د انسان د داخلي دنيا په اړه د ډېرو سوالونو ځوابونه نۀ لري- کله چي انسان د خپل شعور او احساس په باره کي د فکر په ټال شي نو ګوري چي د مابعدالطبعيات تصور پکښې څېې وهي- د شعور، احساس، عشق، جنون او روح په اړه مادي وضاحتونه انسان مطمئن نشي ساتے ځکه نو دُنيا لره د يوۀ خالق وجود تسليم کولو ته تيار شي او غاړه ورته کښېږدي- دکائنات د ساخت په اړه دويم نظردا دے چي دا له دوو عناصرو جوړدے يعني ډوليزم (Dualism)- ډچ فلاسفر بېروچ سپينوزا دا نظر لارۀ چي ماده او تصوراتي وحدت الوجود دواړه په

حقیقت کي د کائنات په اړه د "حق" پېژندني مهم عناصر دي- فرانسیسي فلاسفر ریني ډسکارټس د دغي نظریې په وضاحت کي ډېرکار وکړ هغه "ماده اواحساس" (Mind and Matter) دواړه د وجود لازمي حصې ګڼي- د ډولیزم تصور په بل انداز د حق او باطل، ښهٔ او بد، جزا او سزا په اړه هم تر فلسفیانه بحث لاندي راځي- دربیمه نظریه داوه چي کائینات له ډېرو عناصرو جوړ دے یعني پلورالیزم (Pluralism)- کانټ[6]دغي درې واړي زړې نظریې رد کړې او د مشاهدې او تجربې په رڼا کي یې د استدلال په قوت د کائینات د واړو څیزونو پر وضاحت زور ورکړ- دغه رېشنلیزم (Rationalism) د دهٔ دفلسفې اصل جوهر ؤ چي پکښې د وخت (Time) او فضا (Space) اهمیت ډېر زیات ؤ- همدغه استدلال وروسته د کائینات د سائنسي تجزیې موجب شو- نتیجه دا چي د نوي پېر فلسفیان پر دوو داسي لارو روان ښکاري چي یوه له بلي پر مخالف سیمت ځي- اوله فلسفه له هغي مشیني خاریجي دنیا څخه شروع کیږي کومه چي د مافوق الفطرت خدائي خلاف احتجاج کوي او د مشاهداتو په زور تر حقیقته د رسېدو په هلو ځلو ده- په دغو فلسفیانو کښې نیوټن، ډېکاټ، ګېلیو، هابز، ډډرو، سپینسر، واټسن، رسل، هولباخ او لامېټري شامل دي- د فلسفیانو دویمه ډله له شعوره د خپل سفر پیل کوي، له داخلي یقین څخه د احساس او تصور په سردرو کي روان اوسي او د روحانیت، حریت، عېنیت او قومیت اخلاقي مقاصد تر سره کوي- په دغه ډله کي بشپ بارکلې، نطشې، لابنز، کانټ، هېګل، شوپنهار، ولیم جېمز او

برګسان شامل دي- په دغه دویمه ډله کي د کانټ مقام تر نورو فلاسفرانو ځکه اوچت ښکاري چي هغهٔ د پلوراليزم (Pluralism) تصور ورکړ او د مشاهدې او تجربې په رڼا کي ئې د استدلال په قوت د کائینات د واړو څیزونو پر وضاحت زور هم ورکړ-

د خدای د خدائي فلسفیانه بحث دومره اوږد دے چي په زرګونو کتابونه وربانديي لیکل شوي دي خو د دغي لامتناهي سلسلې غوټې لا تر اوسه نهٔ دي خلاصي شوې- زما موخه هم د دغو غوټو خلاصول نهٔ ده بلکي د ځـان، قام، دین او انسانیت تر بحث وروسته په دغه اړه هم د پښتني ټولني پوزیشن واضح کول دے- موږ پښتانهٔ یو، ایمان مو د سړیتوب په شرطونو کي شامل دے ځکه یو مشیني او بېخدایه کائنات نهٔ شو قبولَولای- دمغرب لوی دانشوران هم اکثره د خدای وجود مني لکه جرمن فلاسفر امانویل کانټ (Immanuel Kant) چي دخداي دوجود په هقله وایي:

"It is thoroughly necessary to be convinced of God's existence, it is not quite so necessary that one should demonstrate it"[7]

معنا دا چي "دا لازمي ده چي د خدای وجود ومنل شي خو دا هیڅکله هم لازمي نهٔ ده چي چاته ورثابت هم کړشي"

د خدای او خدائي په اړه د سړیتوب په فلسفه کي هیڅ ابهام

نشته- پښتني ټولنه چونکي يوه مذهبي او دوديزه ټولنه ده ځکه يې پر خدای عقيده بلکل صفا ده- پښتانۀ يو خدای مني چي له هر څۀ بې نيازدے- د سړيتوب په فلسفه هر هغه کس راګډ دے چي د اعتدال پر اصولونو يقين لري، د نورو خلګو خبره په غور اوري، په صبر يې برداشتوي او بيا يې په دليل جواب ورکوي- د ورور وژني غندنه کوي، پر ورور ولي ولاړ وي، د حق مرسته کوي او دباطل خلاف آواز خپله ذمه واري ګڼي- پښتونوالی او سړيتوب تر ډېره حده د يوۀ حقيقت دوه نومونه دي- پښتانۀ مسلمانان دي، پر يوۀ خدای ټينګ يقين لري او د کائنات د تخليق عقيده يې هماغه ده کومه چي د ټولو مسلمانانو ده- يعني خدای يو دے او هيڅ شريك نه لري- موږ پر ملائکو، آسماني کتابونو او رسولانو ايمان لرو- چونکي زموږ په نظر روح لافاني څيز دے ځکه مو پر آخرت پوخ يقين دے- اسلام خپلو منونکو ته پرکائنات (خدائي) د غور او فکر بلنه ورکوي- د ځمکي او اسمانونو پخوا يې فکر راګرځوي او دا حکم ورکوي چي د خدای په خدائي کښې د موجودو څيزونو په غور مشاهده او مطالعه کوئ- د خدای خدائي ګوره چي پښتانۀ له همدغي مشاهدې او مطالعې نه تر نورو قامونو ډېر شاته پاته شول- د افغاني تاريخ آريايي پېر، سکايي پېر، کوشاني پېر، يپتالي پېر او اسلامي پېر دلته تربحث لاندي نۀ دي- دلته خو د جديد دور د ټېکنالوژي خبره ده چي په پوره افغاني تاريخ کي کله هم اهميت

نۀ دے ورکړل شوے- نۀ موږ د فلکياتو د علم حاصلولو کوشش کړے دے نۀ د فزکس، نۀ دکېميا او نۀ دحياتياتو، نو به دخداى دخدايي په باريکيانو څۀ سر خلاص کړو- د خداى معرفت يوازي د ترکِ دنيا سره تعلق نۀ لري بلکې د بلند ترين اخلاقي آئيډيل سره په وفاداري پوري اړه لري، ورسره ورسره يو داسي تخليقي تخيل پکاردے چي د خالص روحاني جذبې او تجربې اظهار په وشي - عالمي تاريخ ګواه دے چي له شپږمي مخزېزدي پيړۍ څخه افغانستان د بهرَنيو مداخلت کونکو مقابله کوي لګيادے او ښايي چي دعلمي لحاظه يې د شاته پاتيکېدو وجه همدغه بهرني مداخلتونه وي خو سوال دادے چي د بهرنيو قوتونو په موږ څۀ اړه ده؟ ولي مداخلتونه کوي؟ موږ له دغه شان مداخلتونو څخه ولي قام نه شو ژغورلاى؟ ځواب يې واضح دے چي زموږ وعلم وحکمت ته شاده او وجنګ ته مو مخه- بدلون اوّل د نظر په زاويه کي راوستل پکاردے- جمال الدين افغاني (۱۸۳۹-۱۸۹۷) هغه افغان ۇ چا چي اوّل ځل دا محسوسه کړه چي په نوي وخت کي د مغرب مقابله په جنګ نۀ بلکې د خپلي ټولني په اصلاح ممکنه ده[7]- د افغانانو په شمول مشرقي قامونو ته پخپلو شرطونو د جديديت سائنسي ثقافت خپلول پکار دے- په نوي جهان کي د نورو قامونو د سيالۍ ترحده هلي ځلي لازمي دي، ولي چي خداى وايي[8]:

لېسَ لِلانسان اِلا ماسَعیٰ

يعني انسان لره بس هماغه څهٔ دي دکومو چي دے کوښښ کوي- د خدای په لويه خدائي کي لمر، سپوږمۍ، ځمکه او بې شمېره ستوري ښکاري- هر ستورے تر ځمکه ډېر غټ دے او نهٔ معلوم چي څهٔ څهٔ به پکښې وي- د خدای حکم دے چي موږ ورباندي فکر وکو ولې چي په دغو کي موږ لره ډېري نښانياني دي، مګر زموږ فکر د تربور تر وژنه وړاندي نه ځي- دا حقيقت د لمر په شان روښان دے چي د دغي مسئلې حل انقلاب نهٔ دے بلکي تعليم دے- د خپل نسل پر نوو کرښو تربيت قام ته د نورو قامونو په ګام د تګ همت او اهليت ورکوي-

زموږ مسکن ځمکه ده چي پکښې د انسانانو سره سره ډېر نور ژوندي ځيزونه اوسي- دغو ځيزونو ته موږ "مخلوق" وايو چي خالق يې خدای پخپله دے- انسان پکښي د اشرف المخلوقات په نامه ځکه ياديږي چي آزاده اراده لري، د انتخاب کولو صلاحيت ورسره شته، پخپله هم تخليق کولای شي، او دځان پېژندني په خاصيت له نورو مخلوقاتو بېل دے- خو د نړۍ ټول انسانان يو رنګه نهٔ دي- بېل قامونه پکښې شته، بېل بېل مذهبونه لري، بېل تهذيبونه يې دي او د علاقې په حساب هر قام ځانګړے کلتور لري- همدغه د خدای خدائي ده چي بېل بېل رنګونه يې دي- د عقايدوپه لحاظ هم د مشرق او مغرب تر منځ توپير ليدل کيږي- دمغرب د زياتره خلګو په نظر انساني ضرورتونه او په دې لړ کي ددوی تجربې

تر فطرت، قسمت او خدايي ورکړه مهم ځنډل کيږي، خو زموږ په مشرقي هېوادونو کي د نظرزاويه بلکل بېله ده- دلته دخداى د تصوّر بغېرهيڅ يو څيز مکمل نهٔ دے- دلته د خداى او خدايي تصوّر ډېر بالا دے او د سائنسي دلايلو په دائره کي نهٔ راځي- د دې خبري مطلب دا هيڅکله نهٔ دے چي موږ دي تر دې حده الهام پرسته شو چي د عقل په استعمال کي خنډ پېدا شي- خداى موږ له سائنسي تعليمه نهٔ راګرځوي او نهٔ د دهٔ په خدايي کي د ترقۍ ممانعت شته بلکي د غور وفکر حکم راکوي- لکه چي په څرګندون۲۲ کي ښکاره دي، زموږ د علم بنيادي ذريعې پخپله د خداى کلام ، د رسول الله مبارك حديثونه، د فطرت مشاهده او د نوروکتابونو مطالعه دي- دخداى کلام خو هرمسلمان له کچنيوالي مطالعه کوي- قرآني علم او د رسول الله مبارك حديثونه په عملي توګه هم زموږ د ژوند حصه دي، خو د فطرت مشاهدې او د نورو کتابونو مطالعې ته د قام په حېث زموږ شا ده او همدغه مو اصله مسئله ده-

د خداى خدايي خو د کائينات تر حدونو هم بالا ده ځکه يې بحث نهٔ اوږدوم- زهٔ د دهٔ په لويه خدايي کي ديوې وړې سيارې يعني ځمکي اوسېدونکے يم ځکه يوازي ترځمکي پوري خپل بحث را لنډوم، بيا پر ځمکه هم چونکي انسان يم نو د انسان په اړه څه نهٔ

څرګندون نمبر۲۲ په روایتي ټولنه کي د علم ذریعې

څۀ لیکم- انسان چونکي پر ځمکه د خدای نائب دے او د دۀ په خدايي کي تر ټولو مخلوقاتو افضل هم دے ځکه يې دلته هم په بېلا بېلو ټولنو کي تاریخ او تهذیب تر بحث لاندي راځي- د ځان، قام، مذهب او انسانیت تربحث وروسته پرعالمي سطحه د ځینو

نورو مسئلو جاج هم اخستل ضروري ګڼم- د انساني تاریخ لوی جنګونه زیاتره د تهذیبونو تر منځ د توپیر په وجه شوي دي- دتهذیبي برترۍ احساس پخپله د جنګ یو لوی سبب ګڼل کیږي حالانکي معاشي ګټې یې یوه بله وجه هم ده- لکه مخکي چي یې ذکر وشو، تهذیب د قام د اجتماعي ضمیر اظهار دے چي د لرغونو آثارو په توګه وجود لري، د قام عمراني او روحاني جوهر دے چي ریښې یې په تاریخ کي تر نه ختمېدونکې حده خورې ورې دي، او خلګو لره د اسلافو هغه عطیه ده چي امېدونه اوروي او امکانات زېږوي- پر عالمي سطح په دې اړه هم د نظر دوې بېلي زاویې دي- مغرب د تهذیب یو آفاقي نظر لري او دا د نړۍ د ټولو قامونو ګډ میراث څکه بولي چي دوی په اصل کي خپل تهذیب آفاقي ګڼي- په دغه نظر تهذیب د لرغونو آثارو هغه پنګه ده چي بېلا بېلو نسلونو او ټولنو له لاندي نه تر برۀ د تاریخ په اوږدو کي تر ارتقایي عمل لاندي جمع کړے دے- په دغه نظر د سومري، مصري، چیني، هندي، یوناني، رومي او افغاني تهذیب تقسیم څۀ بنیاد نه شي درلودلای- د نظر بله زاویه داده چي د آفاقي تهذیب سره سره قامي تهذیب هم شته چي د خپلو بېلو رنګونه او خاصیّتونو له کبله یو قام له بله څخه بېل په ښکاري- همدغه منصفانه سوچ دے چي دا وخت په نړۍ کي د قَبولو وړ ګرزېدلے دے ولي چي د معاشرې د ژوند او مرګ اړه په همدغه تهذیب پوري ده- څکه نو تهذیب یو

عالمي یا بین المللي مظهر دے - کلتور یا ثقافت یو علاقائي مظهر دے ځکه چي دا د یوۀ قام له پېړیو راروانه یوه ښکلې سلسله ده چي د ښو قدرونو، آثارو، لوبو، ټوکو، سازونو، شعرونو، نکلونو، غاړو، اتڼونو، وراوو، ودونو او اخترونو په شان بېلا بېلي کړۍ لري- د بېل کلتور او بېل تهذیب مطلب دا نه دے چي خلګ د غوره بدلون لاري وتړي او په دې خپل تسل وکړي چي "ورځه ملګرې ستا جدا او زما جدا لاره ده"- د معاشرې جدیدیت پزیري ضروري ده او دغه پرسائنسي کرښو په سماجي او دانشورانه بدلون پوري اړه لري- د خدای په خدایي کي هم چونکي زمانه تر نۀ بدلېدونکي قانون لاندي نۀ ده بلکي تغیر پزیره ده، ځکه نو داحقیقت دے چي موږ خپله ټولنه په پیوسته کوششونو بدلولای شو- د امن، تعلیم، تجارت اوجمهوریت دمسلسل هلو ځلو په ذریعه له همدغي ټولني د متواتر بهترۍ هیله کېدای شي-

تاریخي، تهذیبي، عمراني او فلسفیانه مطالعه آخر د انسان پام دانسانیت و بېلا بېلو مسئلو ته را اړَوي- موږ له پېړیو راهسي د خدای په خدایي کي د انساني نسل د غوره مذهبي روایتونو او اوچت اخلاقي تعلیماتو قدر کوو را روان یو- مګر د مغربي قامونو تاریخ د سپین او تور تاریخ دے، د مالك او د مرَیي تاریخ دے ،د امیر او د غریب تاریخ دے- د پښتانۀ په تاریخ کي د دغسي توپیر نۀ څۀ مثال شته او نۀ ګنجایش- د ځینو مغربي پوهانو دا خیال چي

تـهذيب يو خاص مظهر دے چي يوازي د اصلي نسلونو په برخه دے، له حقيقته لري ښکاري[9]- ولي چي په ساينسي توګه د انسانانو دماغونه سره ورته دي ځکه د اصل او کم اصل ځای پکښي نۀ پاتيږي- فرائيډ او هيګل دواړۀ په هغو اوروپايي پوهانوکي شامل دي چي د تهذيب په اړه همدغسي نظر لري- که دغه نظر ومنو نو هم د اصل او کم اصل معيار ښايي چي د دغو نسلونو ښۀ ارزښتونه وي نۀ چي نسلي لوړتيا ولي چي د تهذيبي آثارو په جوړښت کي خو د هنرمندانو سره سره د مزدورانو اومحنت کښوغلامانو خوَله هم ګډه ده- پښتانۀ يو آريايي نسل دے چي ددغو پوهانو په نظر هم د لوړو تهذيبي ارزښتونو مالکان دي خو دوی د قام په حيث د هيڅ قسم نسلي امتياز قايل نۀ دي- خان او بذګر يې دواړۀ پر يوۀ ځای په ګډه خوراك کوي، يو غوندي پوښاك يې وي او په ناسته ولاړه کي يې هم څۀ خاص فرق نۀ ښکاري- دبرابری او مساواتو دغسي مثال په نورو قامونو کي ډېرکم ليدل کيږي- له بده مرغه په تېره نيمه پېړی کي د دباندينو مداخلتونو له کبله په ټولنه کي د اورپُوکی زهر وپاشل شول چي منطقي نتيجه يې د سياسي، معاشي او سماجي پستی په شکل مخته راغله- بهرنيو اورپُوکو او د هغوی بادارانو د ټولني لوړ قدرونه ژوبل کړل او ډېر خلګ يې په خپل رنګ ولړل- د پرېشانی سوال همدا دے چي پښتني ټولنه د دغو ناوړو اثراتو څخه څنګه منځل کېدای شي؟ د غور او فکر ټکے اوس

همدغه دے چي دخلګو هغه اعتماد بېرته بحال کړ شي چي په تېره نیمه پېړۍ کي د رنګا رنګ مداخلتونو تر اثر لاندي تباه شو- که پر عالمي سطحه مغربي قامونو په ټېکنالوژي او پېوسته محنت تر دې حده ترقي وکړه چي اوس له اسمانه پر موږ بریدونه کوي او موږ یې د ځواب صلاحیت نه لرو نو بیا به یې مقاومت څنګه ممکن وي- ظاهره خبره ده چي تر مذهبي او روحاني اختلافاتو به بالا فکر کوو او متحد او منظم قام به جوړوو- رواداري، بشري حقوق، جمهوري عمل او سائنسي سوچ ته به په ټولنه کي مناسب ځای ورکوو-

د هر مشرقي تهذیب خپل خپل قبایلي او اخلاقي اړخونه وي ځکه په ظاهره د لوی بدلون ځای پکښې کم وي- که څوك افغانے، هندے یا یو افریکایي په یوه یا بله وجه مغربي تهذیب اختیار هم کړي نو ورسره ښایي نۀ ولي چي هغه په رنګ، نسل، مذهب او نور ډېرڅه له مغربیانو بېل دے- په حقیقت کي هغۀ د معاشرتي، سماجي او روحاني مسئلو سره مخامخ وي- تر ډېره حده مصنوعي غوندي ښکاري ولي چي په ظاهره یو څۀ وي او په باطن کي یې بېل تهذیبي اقدار وي- بدلون په اصل کي د فکر په زاویه کي پکار دے چي دجدید سائنس اوټېکنالوجي ځای پکښې پېدا شي- چونکي تهذیب د اجتماعي ضمیر اظهاردے ځکه دا د یوې معاشرې نسلي، سماجي او روحاني ظهور هم بلل کېدای شي چي په بله معنا د آفاقي تهذیب د نظریې نفي کوي او دقامي تهذیب و فکر ته تقویت ورکوي-

نتيجه دا چي خداى هغه واحد او مطلق "رَب" دے چي د هرڅۀ خالق او مالك دے- ځمکه د دۀ د لويي خدايي يوه زره غوندي وړه حصه ده په کومه کي چي انسانان اوسي- دغه انسانان په مشرق او مغرب کي دجدا جدا عقيدو منونکي دي- د خداى په قانون هر کس د خپل عمل پر بنياد ښۀ يا بد ګڼل کيږي- د نسل، ژبي، کلتور او وطن په لحاظ پر بېلا بېلو قامونو تقسيم دي- د انسانانو تر منځ د فکر اوعمل په لحاظ توپير دخداى دمنشا عين مطابق دے او دا نه ختمېدونکے څيز دے ، ځکه له موږه د برداشت او رواداری تقاضا کوي- خداى پر خپله ځمکه د امن ساتلو او د فساد د لارنيوي حکم ورکوي- ښۀ عمل که د هري عقيدې منونکي کوي ګټه ترې اخستل پکارده او له بده کاره يې ځان ژغورنه ضروري ده- همدغه سمه لارده او همدغه سېيتوب دے- له هېواده پېرکېدلي پښتانۀ چي هر چيري دي بايد د خپل قام، عقيدې، ژبي، کلتور او تهذيب لمن نيولې وساتي ورسره ورسره د غوره بدلون هلو ځلو ته دوام هم ورکړي- دخپلي ژبي او ثقافت ساتنه عېن فرض دے او په نړۍ کي د خپل علاقائي تشخص مظهر هم ، چي ساتنه يې په هره توګه ضروري ده- خوبلي خواته که د نړۍ په ګام د تګ په موخه د تعليم، تربيې او ټېکنالوژۍ ضرورتونه له مغربه پوره شي نو دا څۀ تهذيبي بدلون نۀ دے بلکي غوره اړيکي دي چي د انسانيت په رشته د قامونو تر منځ ليدل کيږي- موږ هر چيري چي يو بايد چي د روح د بقا او د لوی خداى له تصورڅخه غافل نۀ شو ولي چي همدغه

تصور انساني ژوند ته معنا ورکوي او خلګ د انسانيت تر معنوي سطحي پورې رسوي- موږ بايد چي دسهېل جعفر[10] ددې شعر په مصداق هر کله د 'حق' او 'ريشتيا' پلويان وَ اوسو:

د دار پر سر هم که کېدے شي د ريشتيا حفاظت
باداره ! وس راکـــړې چي وکـــړو د رښـــا حفاظت

د ځيني مغربي دانشورانو دا دليل پخپله غېر اخلاقي او غېر منطقي دے چي ابدي نجات او ابدي عذاب دواړه فرېب دي[11]- ولي چي د" ابد" فکر خو د انساني معاشرې د تشکيل او سماجي انصاف اصل بنسټ دے - د خپلو قامي، معاشرتي او ديني قدرونو د ساتني سره سره د امن، تعليم، تربيت او ټيکنالوجي حصول په حقيقت کي **'سمه لار'** ده-

اخځليك

1- القرآن سورة نمبر ١٢، الاخلاص پاره نمبر ٣٠

2- عبدالرحمان بابا 'د رحمان بابا کليات' ، دانش خپرندويه ټولنه ، پېښور ، سريزه حنيف خليل ٢٠٠٥،

3 - اينکارټا انسائيکلوپيډيا ، ' مابعدالطبيعات ' (Metaphysics) مايکروسافټ کارپورېشن امريکا ، ٢٠٠٧

4- برائن مېګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلې Darling Kindstley Book، لندن، ٢٠٠١

5- آنې بروس، د مېټافزکس برخي (Metaphysics: The Elements) د مينيسوټا يونيورسټي پرېس، ١٩٨٥ ،

6- کاف مېن ،والټر اې ګوتې، ’ کانټ او هېګل‘ (Kant, and Hegel)
مېك ګريو هيل (McGraw-Hill) ۱۹۸۰ -
7- پالسن فرېډريك، ’ کانټ : دهغهٔ ژوند او فلسفه ‘
(Immanuel Kant, His Life and Doctrine)
انګر ، امريکا ۱۹٦۳ ،-
8- القرآن
9- ويليم مېك ګاګي ، (Five epochs of civilization) دبشري تهذيب
پنځه مهالونه، اردو ترجمه، حسن عابدي ، مشعل لاهور، ۲۰۰۵ -
10- سهېل جعفر ، ’ د ياد په جزيه کي‘ سکام اېکډمي، سېټلائټ ټاؤن
کوټه، ۲۰۰۴ -
11- کارلس لېمنټ، (The philosophy of Humanism) يعني د انسان
دوستی فلسفه ، اردو ترجمه امجد علي بهټي، فکشن،
مزنګ روډ لاهور، ۲۰۰۷

❊❊❊

12

سمـــــــه لار

سمــــــه لار

ماشومان د درختو په ښاخونو پوري پُوړي واچوي ټالونه پرې وهي ځکه چي دا يې زړه غواړي، خوند ورکوي او يو داسي مُسرت پکي محسوسوي چي اظهار يې همدغه شان ممکن وي- دغسي چي دفکرټال ځومره اوږديږي هغومره پکي خوند زياتيږي- دا يوازي د فلسفيانو معامله نۀ ده بلکي هر ويښ سړے تر ډېره حده له دغه لِذته واقف دے- بلند فکر وَ ژوند ته معنا ورکوي، خوند پکي پېدا کوي او انساني نظر ته لا محدوده بصارت وربخښي- دفکر دټال د هرلړ ځانګړي کَړۍ دي او دا کَړۍ د پرهر پرهر هېواد د غرونو، ځنګلونو، رېګونو، دښتونو او ښارونو په سينو کي ښخي دي- په هرلړ پوري يې څو څو لېوني خيالونه ځانګي او دغه هم غوټي غوټي يو په بله شکېل دي- په دې حال کي به سمه لار څۀ وي، نۀ پوهېږم- البته په پېوسته هلوځلو نۀ ستړے کېدونکے سړے د

سرېتوب په سفر روان دوان اوسي ځکه زۀ هم بس روان یم- پر سمه لار هم نوي نوي سوالونه مخي ته راځي- لکه دا چي اوس به څۀ کېږي؟ د وران او نړېدلي هېواد بېرته تعمیر به کله کېږي؟ او همدغه شان نور سوالونه- زه فکر کوم چي دمغربي هېوادونو د "بون" وعده هم ښايي چي د ښائستو وعده وه- هغه وعده چي د افغانستان دبېرته جوړولو په حقله ملګرو ملتونو د جرمني په ښار 'بون' کي کړې وه، د امریکا د بد عهدۍ له وجهي وفا نۀ شوه[1]-

اوس به څۀ کېږي؟ دا سوال معقول نۀ دے ولي چي په دې کي بيا د نورو قوتونو پخوا هڅه او د څۀ هيلي ګنجايش وينم- دغه هيله اوس بايد چي ونۀ شي- بهرَنيو قوتونو په دومره لويه موده هم چي څۀ ونۀ کړل نو به اوس څۀ وکړي- د دوی خپلي خپلي اېجنډې دي او په خپلو خپلو ګټو پسې راغلي دي- د دې هېواد جوړښت به دلته اوسېدونکي خلګ پخپله کوي، ځکه دغه سوال بايد چي اوس بدل کړو- اوس څۀ کول پکاردي؟ دغه اصل سوال دے چي بحث وربانديِ کېدای شي- په پنځم څپرکي کښې د دغه سوال د ځواب په اړه د څو عواملو ذکر شوے ؤ خو دلته د هغو سره سره څۀ نورتفصيل ته هم اړتيا لرو- اوّله خبره خو دا ده چي د قام د پستۍ دغه عوامل بايد چي په شعوري توګه لري کړو: نفاق په اتفاق، بهرني مداخلتونه په سنجيدګۍ اوپلاننګ، اورپُوکي د امن په هلو ځلو- تاريخ ګواهي ورکوي چي پښتانۀ په اتفاق هر څۀ کولای شي خو نفاق يې لويه کمزوري ده چي هرکله يې د قام ملا ورماته کړې

ده- ځکه نو په هره توګه د دوی ترمنځ د نفاق لارنیوے پکاردے- او دغه ګران کار قوي امکان ځکه لري چي په تاریخي توګه احمد شاه بابا په خپل فکر او عمل دا ثابت کړے ؤ-

کله چي احمدشاه بابا[2] په کال ۱۷۴۷ کي د"جدید افغانستان" بنسټ کښېښوو، هغه وخت هم قبایلي ټولنه وه، قام پر وړو وړو ټبرواکیو ځله تقسیم وو، بدی یې ترمنځ وې او همدغسي د نفاق حالات وو لکه چي دا وخت دي- دهٔ اوّل پښتانهٔ مشران او عالمان په اعتماد کي واخستل- هر یوهٔ ته یې د هغه د قوت په ګچه حق او احترام ورکړ- دوی یې مطمئن ، متفق او د ځان ملګري کړل نو یې بیاد افغاني سیمي په طبیعي حدونو کي سره یو ځای کړل او د نړۍ پر مخ یې یو ستر قام ترې جوړ کړ- دهٔ جنګ هرکله تر دغو طبیعي حدونو دباندي ساتهٔ- هندوستان، ایران او ماورأنهر یې له دغو سیمو لري وساتل- په هندوستان کي یې مرېټیان، جاټ، راجپوت او سِیکان په سزا ورسول خو جنګ یې کله خپله سیمه ته دننه راپرې نهٔ ښوؤ- که څهٔ هم انګرېزان هند ته د تجارتي موخو په ترڅ کي راداخل شوي وو خوپه افغان سلطنت کي یې لاس وهنه ځکه نهٔ شوه کولای چي قام هغه وخت متحد ؤ او پر خپل مشریې اعتمادهم ؤ- تر څو چي دے ژوندے ؤ چا دا سوچ هم نهٔ شو کولای چي افغان ملت ته په بدنظر وګوري-

ددۀ دزوی تېمورشاه[3] هماغه پالیسي وه کومه چي داحمدشاه بابا وه ځکه هغه هم افغان سلطنت له بدو سترګو په امان ساتلے ؤ- تر دغه وروسته انګرېزانو (چي په هند کي یې حکومت ؤ) د هغه د اولاد ترمنځ د نفاق اچولو هلي ځلي پېل کړې- په دې غرض یې یو باقاعده انټېلیجنس نظام جوړکړ چي د افغانو ترمنځ خاشې ماتي کړي او نفاق یې ترمنځ پېدا کړي- د دوی دا کوښښ ؤ چي په افغانستان کي داسي هیڅ یو قوت وجود ونۀ لري چي افغانان ورباندي متحد شي- د انګلستان او افغانستان تر منځ درې جنګونه وشول- په جنګ خو پښتانۀ ورباندي غښتلي وو خو د منافقت او چل و ول په پالیسۍ یې د افغانانو ډېر تاوان وکړ- دغه پالیسي تر اوسه لاهم دوام لري ځکه افغانان له خپله نفاقه د پېوسته جنګ په لمبو سوځي لګیادي- ورو ورو له خپله نفاقه انګرېزانو دوی زبر کړل او په کال ۱۸۹۱ کي یې، په تاریخ کي اوّل ځل په یوه کرَښه پر دوو برخو یعني لر او بر ځله وَ وېشل-

برطانیه په همدغه پالیسۍ دوی وېشلي وساتل او د روس خلاف یې خپله لویه لوبه ته دوام ورکړ- دغه سیمه یې دعالمي قوتونو د غاښو ترمنځ وساتله- بر طانیه او روس دواړو هغه وخت په دې سیمه کي واك تر لاسه کول غوښت او یو د بل دلارنیوي په هلو ځلو وو خو د جنګ مېدان یې پښتني سیمه وټاکله- د غو

دواړو لويو عالمي قوتونو افغانستان د هغه لوی جنګ مېدان کړ چي په تاريخ کي د "ګرېټ ګېم" يا لويي لوبي په نامهٔ مسوا دے[3]- انګلستان دا وېره لرله چي روس چيري د بحرِعرب ګرمو اوبو ته راونه رَسي او د منشياتو پر تجارت د دوی اجاره داري ختمه نشي، ځکه يې په افغانستان کي اور بل ساتلے ؤ-

د مشرقي قامونو سره د انګرېزانو دغي پاليسۍ نړۍ له غټو شخړه سره مخامخ کړه- خلګ ورو ورو د دوی خلاف را وپاڅېدل او د دوی پر ضد په جنګونو کي شامل شول- يوې خواته د انګليستان تر قبضه لاندي سيمو کي ورو ورو بغاوتونه پېل شول او بلي خواته نړۍ د عالمي جنګونو سره هم مخامخ شوه- اول او دويم عالمي جنګونه په نړی کي د لويو لويو جاني او مالي تاوانونو باعث شوو- خلګو چونکي دانګرېزانو له پاليسۍ څخه نفرت کاوهٔ ځکه يې دآزادی هلي ځلي تيزي کړې او په جنګ کي يې د دوی د دښمنانو حمايت يې وکړ- خو افغانانو د دوی د دښمن مرسته ځکه ونهٔ کړه چي هغوی دا د خپلو روايتونو خلاف ګڼله- په اوّل او دويم جنګِ عظيم کي ځکه غېر جانبدار و اوسېدل چي عالمي جنګونه يې د نړۍ بقا لره خطره ګڼله-

په افغانستان کي دجنګ اوږد تاريخ تردغو عالمي جنګونو وروسته اړخ بدل کړ او يوهٔ بل لورته را وا وښت- انګليستان له

منځه و ووت خو پر ځای یې نوے عالمي قوت امریکا راغله- د امریکا او روس ترمنځ سوړ جنګ بیا د پښتنو پر سیمه تود شو- روس د افغاني کمونیستانو د مرستي په بهانه پر افغانستان قبضه وکړه او د هېواد واك یې د خلق او پرچم ګوندونو کمونیستانو ته په لاس ورکړ- کمونیزم د افغانانو د مزاج خلاف ؤ او د افغاني ټولنیز نظام سره یې هیڅ سمون هم نۀ درلود ځکه د افغانستان خلګو قبول نۀ کړ- افغانان بیا جنګ ته وتړل[1] شول او د شلو لکو شهیدانو په قُربانیو یې روسیان له خپلي خاوري وَشړل- سوړجنګ تمام شو او په نتیجه کي یې په کال ۱۹۹۲ کي شوروي اتحاد یا سوئت یونیئن له منځه ولاړ- روسي فیډرېشن هم د مغرب لمن ونیوله او تر شا ورپسې روان شو- د کمونیزم او سوشلیزم نظریې له منځه ولاړې-

د روس تر ماتي وروسته امریکا دنړی یوازینے لوی قوت پاته شو- د نوروعالمي قوتونو په شان امریکاهم پر افغانستان حمله وکړه- په ظاهره تر نائن الېون وروسته امریکا اسامه بن لادن او د هغه مرستیالانو طالبانو ته سزا ورکول غوښت چاچي د دوی په نېز دکال ۲۰۰۱ د ستمبر د میاشتي په یوولسمه نېټه د امریکا پر غبرګولي مینارونو حمله کړې وه- خو اصل مرام یې ښایي چي د کاسپین سمندرګي د غاړي تېل یا بیا د چین او ایران تر منځ د جنګي مېدان تلاش ؤ[1]- تردغي واقعې وروسته د افغانانو پاکه

خاوره بیا د عالمګیریت تر نوي طوفان لاندي راغله او د نوي جنګ مېدان شوه- ځیني پوهان دا د مشرقي او مغربي تهذیبونو ترمنځ ټکراؤ ګڼي چي د یویشتمي پېړۍ سره پېل شو- ځیني یې د برطانوي دور د کالونایزېشن نوے شکل بولي او د عالمګیریت (ګلوبلائزېشن) په نامهٔ د وړو قامونو پر وسایلو د قبضي وېره ترې څرګندَوي- ځیني یې د ګاونډیانو لګېدلے اور ګڼي چي بل ساتلو لره تېل هم هغوی پر اچوي- څوك یې د عالمي نظام نوے تشکیل ګڼي[4] او د وړو وړو قامونو د شناخت هیله ترې کوي او دا شناخت له نوې سره پر ثقافتي کرښو مبني ګڼي- پښتنو په تاریخ کي د همدغه شناخت په لټون په زرګونو مبارزې کړي دي او په خپله وینه یې هر کله خپلواکي ساتلې ده، ځکه خو خوشحال بابا[5] ډېرمخکي دا ویلي ؤ چي:

چا زما مړوند ټینګ نهٔ کړ په دا کار کښې
ما د هر سـړي نه خلاص په زور مړوند کړ

پښتانهٔ له خپله شناخته او له خپلواکۍ هیڅکله هم سترګي نهٔ پټَوي او په هرقیمت یې ساتنه کوي- ځکه نو که د امریکا د دې جنګ موخه هرڅهٔ وي باید چي پښتني سیمهٔ نوره د جنګ مېدان

پاته نۀ شي- که خلګ دغه جنګ د پښتنو شناخت، کلتور، مذهب او معاش لره حقيقي خطره ګڼي نو دي جنګ بند کړي- ناټو او امريکا ته دي په دې سيمه کي د پاته کېدو موقعه په لاس نۀ ورکوي بلکي د وتو لار دي ورکړي- د احمدشاه بابا د فلسفې په ترڅ کي دي جنګ له خپلو طبيعي حدونو بهر وباسي-

په نوي وخت کي جنګ د مسئلو حل نۀ دے بلکي سبب يې دے ځکه جنګ آخري مجبوري خو ګڼل کېدای شي مګر تر ډېره يې دوام د قامونو بېخ کاږي- په دې دور کي پر نوو کرښو د ترقۍ هلي ځلي لازمي دي- د قام خواخوږي که په يوۀ خوادي او که په بله د امن او تعليم له افاديته ښۀ خبردي- دوی پوهيږي چي تعليم او زدَکړه د ترقۍ زينې دي- د اوسني وخت تر ټولو لويه وسله قلم دے- قلم د اوسني دور د هري شخړي مقابلې ته قام تيارولای شي او د نړۍ په ګام د تلو قوت پکښې راپېدا کوي- پښتانه د نړې له نورو قامونو څخه ځکه شاته پاته شول چي امن او تعليم ته يې هغه اهميت ورنۀ کړ کوم چي پکار ؤ- جنګونو يې معيشت وربرباد کړ ځکه يې ترقي هم ونۀ کړه- ولي چي ترقۍ لره د نړۍ په ګام تګ ضروري دے- دا وخت د پردو د تېري له کبله پښتانۀ پخپلوکي هم سره بدګمانه دي ځکه يې د يو شمېر وګړو په برخه اور پُوکي يا

نظرياتي اِنتهاپسندي ده- د دغي اورپُوکۍ يوازينے سبب مذهبي منافرت نه دے لکه چي د مغربي قامونو پروپيګنډه ده بلکي ډېري نوري وجهي يې هم دي[6]- ځيني مغربي هېوادونه په افغانستان کي د منشياتو د تجارت سره دلچسپي لري، ځيني د چين او ايران تر منځ د اډو جوړلو په هلو ځلو دي او ځيني د منځنۍ آسيا د تېلو تجارتي لاري لټوي- ګاونډي هېوادونه هم په افغانستان کي خپلي خپلي موخې لري- دوی ځکه لاس وهنه کوي چي خپلي ابجنډے تر سره کړي- د پردو دغه تېرے په منطقي توګه د اور پُوکۍ لوی سبب ګڼل کېدای شي-

د افغانستان تاريخ ګواه دے چي افغانان د روايتي او مذهبي معاشرې خلک خودي مګر اورپُوکی نهٔ دي- اورپُوکي خو د بهرَنيو د تېري په نتيجه کي پکښې ګډه شوله- پښتانهٔ چا په زور نهٔ دي ابل کړي خو په دليل او درېيم ملامته مني- دمسقبل افغانستان به افغانان پخپله جوړوي، د دوی په مرضي او د دوی پر خپلو کرښو- د افغانستان امن او خوشحالي له دوی سره تړلې ده او د دې قوي امکان شته چي افغانستان بېرته جوړشي ولي چي لوی شمېر افغانان ويښ دي او د هېواد خواخوږي دي- مغرب چي څومره خپله مرضي پر دوی توپي هغومره به د مقاومت سره مخامخ شي ولي چي

افغانان بهرني امداد كوونكو ته ښۀ راغلے وايي خو مداخلت يې نۀ مني- د مغربي ليكوال نيك بي ميلز[7] په قول " افغان ته كولنګ وركړه خو دا مۀ ورته وايه چي څۀ به په كيندې- خښتي وركړه خو دا ورته مۀ ښايه چي څۀ بۀ ترې جوړوې"- پښتانۀ د مېلمنو قدر كوي خو د بهرنو د تېري جواب هم لري-

د اورپُوكې مخنيوے د افغانستان په جوړښت پوري اړه لري او د جوړښت اړه يې په ټينګه مرسته پوري ده- مغربي قوّتونو ته پكار دي چي د روايتي او مذهبي افغاني ټولني احترام وكړي او دوی ته دا موقعه وركړي چي پر خپلو كرښو د خپل هېواد د پر مختګ هلي ځلي وكړي- ظاهره ده چي دا كار يوازي د دوی په خپل قوت نۀ شي تر سره كېدای ځكه د نورو قامونو د ټينګي مرستي ورته ضرورت دے- كه چيري نړيوال قوتونه هم پر افغان حكومت اعتماد ونۀ كړي نو خلګ بيا څنګه ورباندي اعتماد كولای شي؟ او پر حكومت د اعتماد نۀ كولو معنا د ټېروريزم خلاف په جنګ كي د شكست قبلولو مترادف ده- د وران او نړېدلي هېواد بېرته تعمير د امريكا او مغربي هېوادونو وعده وه خو پوره نۀ شوه- دوی هم د روسانو په شان افغانستان وران كړ جوړ يې نۀ كړ ځكه يې د بد عهدۍ په تورنيول يو منطقي عمل ښكاري- د

نړۍ جنګ پرستان چي كله هم د لويي مقابلې اِرداه وكړي نو يې افغانستان په ياد شي ولي چي د پښتنو وطن، ددوی اوږې او اوچتي

حوصلې هر لوی جنګ لره ضروري ګڼي- د دنګو غرونو اوسېدونکي دغه کلك خلک چي کله به د هند حکمرانان وو او کله د ایران اوس د خپلو بدبختیو له کبله د هر عالمي جنګ اور بل ساتي لګیا دي- څۀ یې ځمکه لېونۍ ده چي جنګیالیان زېږَوي او څۀ اسمان هم ترې خفه ښکاري چي د وینو بارانونه ورباندي اورَوي- خلک له پېوسته جنګونو اوس تنګ دي ځکه د درویش[8] غوندي دعا کوي :

چي بیا نۀ تُوره پورته شي نۀ سر په وینو رنګ شي
بـاداره ! دغــه جنګ دي د وطن آخـري جنګ شي
که زړونــه ســـره یــو کــړو او لاسونــه ســره ورکـړو
دا کاڼي بــه لعلــونــه شي، دا بُوټي بــه لــونګ شي

لکه چي یې وړاندي ذکر وشو، د روس او انګلستان تر منځ د جنګ مېدان همدغه د پښتنو سیمه وه چي د "لویي لوبي" په نامه تر ډېري مودې پېوسته جنګ ورباندي توپل شوے ؤ- له دواړو خواوو پښتانۀ پکښې وژل کېدل او ګټه یې د بل وه- د کمونیزم او سرمایه دارۍ آخري جنګ په همدغه ځمکه د امریکا او روس تر منځ پای ته ورسېد خو ګټه یې کېپیټلیستانو ته ولاړه او تاوان یې

ټول د دې سیمي خلګو واخست- د عرب او ایران تر منځ پراکسي جنګ هم په اصل کي پر دغه ځمکه دوام ودرلود چي ګټه یې دبل شوه اوزیان یې د پښتنو سادګانو په برخه ورغے- د امریکا او القاعده ترمنځ روان جنګ په همدغه سیمه کي روان دے چي ګټه یې دبل ده او مري پکښې پښتانه خواران- د هند او اسلام اباد ترمنځ دکشمیر شخړه لا دوام لري خو مېدان یې اوس بدل شو او په افغانستان کښي یو له بله سره ښکر په ښکر دي- خلګ خپل خپل جنګونه پر نورو سیمو کوي خو د پښتنو بدنصیبي ګورئی چي د بل جنګونو ته هم پر خپله ځمکه بلنه ورکوي او خپل بچي پکښې وژني- دوی په دې زعم کي دي چي لویو لویو عالمي طاقتونو ته ماته ورکړي خو په دې به یې څوك پوهـ کړي چي دغه عالمي طاقتونه او جنګیالیان پر خپله ځمکه ولي جنګ ته دوام نهٔ ورکوي؟ یا بیا افغانان دوی ته د دوی پر ځمکه شکست ولي نهٔ ورکوي؟

په اوسني دور کي هیڅ یو ویښ قام پرخپله ځمکه جنګ نهٔ غواړي ولي چي جنګ بربادي راوړي دخېر هیله ترې نهٔ شي کېدای- له جنګه د خېر غوښتنه د لېونو خوب دے چي ښکاره تعبیر یې بربادي او دربدري ده- جنګ جنګ او جنګ، آخر تر کله؟ که د دې سیمي خلګ خېر غواړي نو دي حقیقت ته غاړه کښېږدي او له خپله کوره دي جنګ پرستان وشړي اوجنګ دي له خپلي سیمي لري کړي

ولي چي خبر لره به قام پخپله را پاڅيږي او خپل حالات به بدلوي- هيڅوك د دوی حال نۀ شي بدلولای، نۀ روس نۀ امريکا نۀ عرب نۀ هندوستان او نۀ څۀ بل قوّت- خلګ به پخپله يوبل ته لاس سره ورکوي او يو دبل مدد به کوي- مشر او کشر، ځوان او زوړ، امير او غريب، خان او بزګر، ملا اوامي به ټول امن لره هلي ځلي کوي - حقيقي امن دغېر مساوي خلګو ترمنځ قايمېدلای او پايښت لرلای شي، نۀ چي پر هره سطح د برابرۍ په دعوو- د برابرۍ منډه پخپله جنګ ته دوام ورکوي- کله چي په ټولنه کي د خلګو تر منځ فطري توپير ومنل شي نو امن پخپله قايميږي- لکه چي په څرګندون نمبر۲۳ کي يې وضاحت شوے دے، د امنيت ابتدا به د نفاق د ريښو کښلو څخه کيږي چي خلګ روغي ته تيار شي او دغه د احمد شاه بابا پر کرښو امکان لري- لکه چي وړاندي يې بيان وشو، دۀ اوّل پښتانۀ مشران او عالمان سره راغونډ کړل- د دوی تر منځ يې د روغي جوړي د پاره هلي ځلي پيل کړې- ټول يې په اعتماد کي واخستل- کوشش يې وکړ چي هر يوۀ ته د دۀ د قوت په ګڼه حق اواحترام ورکړل شي- ورو ورو يې دوی ته اطميئان ورکړ او په روغه جوړه يې راضي کړل- دا شان يې ټول د ځان ملګري کړل نو يې په هېواد کي امن قايم وساتۀ- د دۀ هر کله دا کوشش ؤ چي جنګ د

خرګندون نمبر۲۳ امن په انصاف، روغه اوعدم تشدد پوري اړه لري

هېواد تر طبيعي حدونو بَهر وساتي- احمد شاه بابا د قبيلو ترمنځ د انصاف په اړه له اوّله سره ډېرحساس ؤ- د دهٔ په وخت کي د هري قبيلې مشر په حقيقت کي د يوهٔ درانهٔ حکومتي غړي حېثيت لارهٔ او د خپل قوّت په حساب يې په حکومتي وسايلو کي حق وو- اوس هم مسئله دغه ده چي دخلکو سره انصاف وشي او که داسي نهٔ وي نو به يې پرَدي په ببلا ببلو دسيسو د هېواد خلاف استعمالوي- دا فکر چي هر سړے پرخپل سر دهېواد صدر جوړېداى شي او يا بيا دا چي هرکس پرخپل سر د دښمن مقابله کواى شي، په اصل کي د جنګ سامان پېداکول دي- په قبايلي ټولنه کي هم کهٔ د قبيلو

مشران اوعلما په ټاکنو کي سره ودرېږي نو به هريو سمه نمايندګي ومومي- دغه دجمهوريت حُسن دے چي که خان د خلګو خوښ نهٔ دے نو دي يې په ووټ له نمايندګۍ څخهٔ محروم کړي- همدغه جمهوريت په هېواد کي د روغي جوړي پکار راوست کېداى شي- تر روغي جوړي وروسته د عدم تشدد پر اصول امن تر ډېره وخته قايم ساتل کېداى شي- پر نوو کرښو د نړۍ سره سم عدالتي او جمهوري نظام د پښتنو په ګټه دے- اوس به دقام خواخوږي دجنګ پرستو لاري نيسي- بچيانو ته به تعليم ورکوي او د صنعت وتجارت له لاري به د ټولني د معاشي ښېګړي هلي ځلي کوي- د اوسني دور وسله توپ او توپك نهٔ ده بلکي تعليم، ټېکنالوژي او معاشي ښېګړې ده- قامونه هماغه پايي کوم چي د زمانې په ګام روان وي او د وخت د بدلون سره سم خپله وسله بدلوي- څوك چي جنګونه د بل په وسله ګټي، کله کله د جنګ په منځ کښي بې وسله هم پاته شي- ځکه خپله وسله په خپل هنر جوړول د قام دپايښت ضمانت ورکوي او دغه هنر د تعليم او ټېکنالوژي په برکت راځي-

پښتون قام ته دخپل پايښت په خاطر دتعليم اونوو ساينسي طريقو د استعمال ضرورت دے چي د زمانې په ګام د تګ بشپړ صلاحيت ومومي- د معاشرتي او اخلاقي قدرونو د اصلاح کارته مخه کړي او د پښتني جذبې سره سره د استدلال غوره اصولونه هم خپل کړي- په مستقبل کي بېلابېل امکانات موجود دي، دا په موږ پوري اړه لري چي کومه لار خپله وو- حتمي موخه مو بايد

چي د نوي نسل جوړښت يا تعمير وي- دغه جوړښت به پر کومو کرښو کيږي؟ د دې سوال د ځواب به يوه لنډه غوندي جايزه واخلو-

دکس شخصيت ددهٔ په موروثي مېلاناتو پوري اړه لري۹ چي په سائنسي توګه د نروس سيستم يا عصبي نظام سره وابسته وي- لکه چي په څرګندون نمبر۲۴ کي ښکاري، دا په ظاهره ددهٔ پر جبلتونو، احساساتو، عادتونو او حافظې مشتمل ښکاري- د مثال په توګه د يوه درووند سړي "درندتيا" د دهٔ په کورني وراثت او د ژوندانهٔ په بېلابېلو تجربو پوري اړه لري- چونکي دعمر او تجربې سره دغه شخصيت ورو ورو بدليږي ځکه نو د دې خبري دليل دے

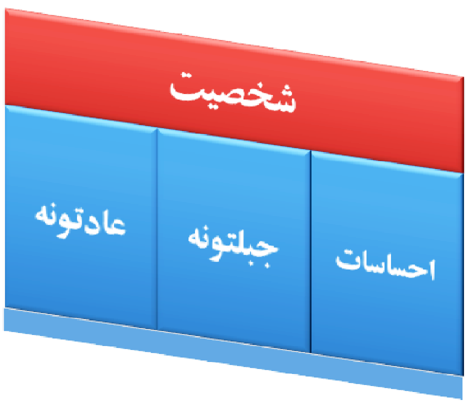

د شخصيت بېلا بېلي سطحي

څرګندون نمبر۲۴ د انسانيت څلور خصلتونه

چي پر سائنسي نظم دښۀ شخصيت تعميرممکن دے- د انسان د شخصيت تعمير پر پنځو بېلا بېلو سطحو کېداى شي- ړومبے کور (مور، پلار)، دويم مکتب، درېيم ټولنه (ماحول)، څلورم قام (تهذيب اوکلتور)، او پنځم عالمي حالات- کور د ماشوم ړومبے ښوونځے دے چيري چي له پلار او مور څخه د زدکړي پېل کيږي- ژبه ترې زدکيږي، دميني احساس ترې اخست کيږي، دخوراك، څښاك او پوښاك اداب ترې زدکيږي او تر ډېره حده روحاني تربيت هم د دوى له غيږي شروع کيږي- ماشوم چي کله په څۀ پوه شي نو له پلاره بېلا بېل سوالونه کوي او د دغو سوالونو کوم ځوابونه چي دے له پلاره اوري هماغه يې عقيده او د راتلونکي ژوند هينداره وي ولي چي دغه د دۀ د شخصيت په جوړښت کي ډېر لوى ځاى لري- د کور تربيت تر ډېره حده د انسان په راتلونکي ژوند کي د دۀ په شخصيت کي د بېلابېلو اقدارو په توګه يو خاص مقام لري او دے په پېژندل کيږي-

د انسان د جوړښت په اړه دويمه سطحه د مکتب ده ولي چي له کوره ماشوم کله ومکتب ته تګ راتګ پېل کړي نو يې د نورو ماشومانو سره د استاذانو تر تربيې لاندي ناسته او ولاړه کيږي او هغه څۀ ترې زده کوي کوم چي دۀ په خپل کور کي نۀ وي زدکړي- معنا دا چي د ماشوم علم ورو ورو په مکتب کي زياتيږي او په شخصيت کي يې غوره بدلون راځي- د صفائي، روادرى، صبر او

همدغه شان نورو ډېرو څیزونو زدکړي کوي لګیا وي چې د دهٔ د شخصیت په جوړښت کي مهم ځای لري- حقیقت خو دادے چې دا وخت څومره ضرورت موږ وَ تعلیم لرو ښایي چې بل قام به یې نهٔ لري- په جنګ ځپلي هېواد کي ماشومان له بُنیادي تعلیم څخه هم محروم دي نو به یې د شخصیت جوړښت څنګه امکان ولري-

درېیم څیز چې د فرد دشخصیت په تعمیر کي مهم ګڼل کیږي هغه ټولنه یا ماحول دے چې ورو ورو د ماشوم پر عادتونو اثر کوي او د دهٔ دشخصیت جوړښت په کیږي- د معاشرې د دود، جهانداری او سرېتوب په اصولونو یې سر خلاصیږي او د ښهٔ او بد معیار هم ورته معلوم شي- که په ټولنه کي بدی وي، نفرتونه وي، بغض وي، عناد وي، تربورګلویٔ وي، سرکښي وي، قتل وغارت وي، اغوا ګاني کېدې، غلاوي وې، او نشې وي نو به په دغه ماحول کي همدغه څهٔ زدکیږي- او که مینه وي، مرسته وي، اخلاص وي، ورور ولي وي، امن وي، ښکلا وي، خوشحالي وي، علم وي، دلیل وي او اعتدال وي نو بیا د ټولني وضع بېله وي-

لکه چې په څرګندون نمبر۲۵ کي ښوول شوے دهٔ د کَس د تعمیرڅلورمه سطحه د هېواد یا وطن ده- که په هېواد کي د قانون حکمراني وه، امن ؤ، انصاف ؤ، نظم او ضبط ؤ، د معاش مواقع وې، آزادي وه، جمهوریت ؤ نو به یې د وګړو د ښهٔ تعمیر په لار کي

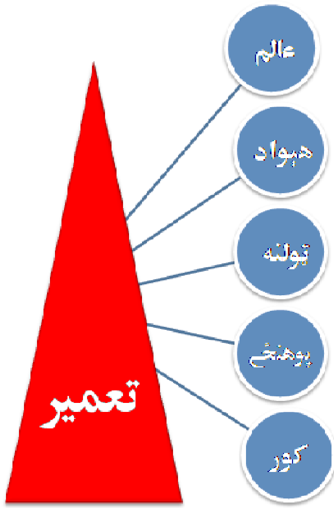

<u>څرګندون نمبر</u>۲۵ د شخصیت د تعمیر بېلا بیلي سطحي

هیڅ یوخنډ هم نه وي- او که ټېرواکی وي، شر ؤ، فساد ؤ، لاقانونیت ؤ، اورپُوکی وي، خودسری وي، سرکښی وي کرپشن ؤ او وطن فروشي وه نو به یې د وګړي پرشخصیت اثرات همدغه شان منفي وي-

د انسان د جوړښت په اړه پنځمه سطحه د جهان ده چي 'عالمي سطحه' هم بلل کیږي- پر عالمي سطحه یو ګرځیدلے سړے په حال پوره خبر وي ځکه د نورو په چل ول پوهـ وي، څوك یې نه

شي خطا کولای- دعالمي لټرېچر مطالعه د شخصیت په جوړښت کي ډېر لوی رول لوبوي- د عالمي تجارت په اصولون خبر سړے د هېواد معیشت جوړولای شي - همدغه شان پر عالمي سطحه خراب حالات د آګاه خلګو دپاره د فکر ټال وي- پېوسته بهرني مداخلتونه د وګړو پر نفسیاتو ښۀ اثرات نه پرېږدي- ځکه خو دا وخت موږ پر هره سطحه د اضطراب ښکار یو- په کورکي دسیاست پر نامۀ ورور د ورور سره په جنګ دے- پوهنځي په بمونو الوزوو- ټولنه مو د جنګسالارانو د وجهي برباد ده چي کلي په کلي یې بدۍ کرلي دي- وطن مو له پېړیو راهیسي د نۀ ختمېدونکي جنګ مېدان دے- پرعالمي سطحه موږ د پېوسته بهرنیو مداخلتونو ښکار یو- د افغانستان د بدو ورځو اصل سبب هم ښایي چي دغه پېوسته عالمي مداخلتونه دي ځکه یې دپښتني ټولني هر وګړے تر اثرلاندي ښکاري-

په دغو کړ کېچنو حالاتو کي سمه لار دا ده چي اوّل په دې سیمه کي د امن دپاره په ټینګه هلي ځلي وشي، ورسره ورسره تعلیم عام کړشي چي خلګ د زمانې په ګام روان شي- د تعلیم سره د خلګو معاش پخپله ورو ورو سمیږي- په اوسني دور کي د آزادۍ ساتنه هم په امن تعلیم او معاش پوري اړه لري- همدغه به په راتلونکي وخت کي د خپلواکۍ د ساتني ضمانت وي- لکه چي په څرګندون نمبر ۲۴ کي ښکاري، امن تعلیم معاش او آزادي ټول یو په بله اړه لري-

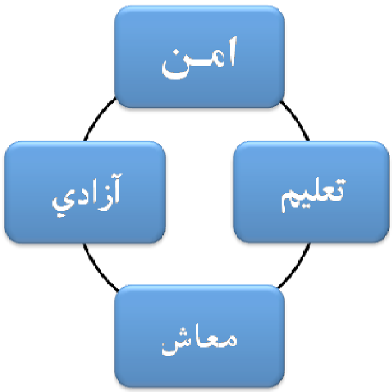

ځرګندون نمبر۲٦ دسبا توښه

پښتانهٔ بايد د عالمي تجارت لاري خلاصي کړي ولي چي تجارت لره د دې سيمي جغرافيايي موزونيت زموږ دمعاشي ګټو يوازينۍ منطقي لار ده- هسي هم اوس ډوکلۍ شوې، بارانونه نهٔ کيږي، مالدارۍ او زراعت پر ځوړه روان دي، صنعت موږ نهٔ لرو، او حکومت مو خلګو ته د روزګار ورکولو طاقت هم نهٔ لري نو بيا د

تجارت بغېر د معاش بله لار نۀ پاتيږي- په دغه تجارت کي دآيي ايم ابف او عالمي بينك قرض د ځان وژني مترادف دے ځکه بايد چي تجارت په خپلو وسايلو وي نۀ چي په پور-که بيا چيري پور ببخي ضروري شي نو يې مصرف بايد پخپلو شرطونو وي نۀ چي ددغو ادارو په مشورو، ولي چي ددوی مشورې وړو قامون لره تر زولنو کمي نۀ دي-

جمهوريت چونکي دحکومت کوولو هغه سيستم ته ويل کيږي چي د خلګو د اکثريت په مرسته، د ووټ له لاري، دخلګو دپاره د دوی په خپله خوښه جوړ شوے وي، ځکه نو په دې پېر کي تر ټولو بهترحکومتي نظام ګڼل کيږي- د حکومت کولو دغه جمهوري نظام د څۀ نۀ څۀ بدلون سره د نړۍ هر هېواد لره ځکه غوره نظام بلل کيدای شي چي بنسټ يې د خلګو پر اجتماعي رايه دے- په دې سيمه کي به د جمهوريت شکل يقيناً له مغربه بېل وي، ولي چي افغانان خپل بېل شناخت او بېل سيمه ايز حالات لري، خو په دې کي څۀ شك نشته چي همدغه يوازينے غوره حکومتي نظام دے- چونکي د افغانانو ټولنيز ضرورتونه داسي دي چي دبېل او ځانکړي جمهوري نظام تقاضا کوي ځکه به افغاني حکومتي نظام يو مختلف انداز ضرور ولري خو په عملي توګه د جمهوريت سېوا بله هيڅ چاره نشته- د نوموړي فلسفي سپينوزا په قول[10]:

"TheTrue Aim of Government is Liberty"

يعني ''د حکومت اصل موخه آزادي ده''

نتیجه دا چي ملت نن دیوۀ ځلاند سبا په څاردے- اتفاق، امنیت، تعلیم تجارت او جمهوریت د قام د مستقبل لوی ضرورتونه دي چي په هره توګه تر لاسه کول دي- پښتانۀ د یوۀ ژوندي قام په حېث له ازله د بقا په هلو ځلو دي او د تاریخ په څپوکي په همدغه شان له پخوا راروان دي- جنګونه ورباندي توپل کیږي مګر د امن، تعلیم او تجارت په اړه یې فکر له چاسره نشته- په جنګ کي فتح او شکست دواړه په تاوان تمامیږي ولي چي د نړی پوهانو د 'بودا' دا قول صحي منلے دے چي"هره فتح نفرت زېږوي ولي چي مفتوح کله په خوښ نۀ وي"- تر کومه چي په ټولنه کي د امن، تعلیم او تجارت او جمهوریت فکر غالب نۀ شي دقام حال نۀ شي بدلېدلای- همدغه فکر '**سرپیتوب**' دے چي په ټولنه کي غوره بدلون راوستے شي، نفاق ختموے شي، امن قایمَوے شي، تعلیم عام کوے شي، تجارت پراخوے شي او جمهوریت په خلګو منلے شي-

اخځليك

1- احمد رشيد، ’ دامريکا بد عهدي‘ اردو ترجمه شفقت تنوير مرزا،
وين غارډ بُکس ، کراچي، ۲۰۰۹ -

2- گنډا سينګ ، احمد شاه ابدالي ، تصحيح محمد بابرجاوېد، لاهور ، ۲۰۰۳ -

3- غبار غلام محمد، افغاستان در مسير تاريخ ، کابل، ۱۹۶۷-

4 - سېموئيل پي هنټينګټن ، دتهذيبونو ټکراؤاودعالمي نظام نوے جوړښت
(The clash of civilizations and the new world order)
اوکسفورډ، ۱۹۹۷

5 - خوشحال خان خټك، ’ دخوشحال خان خټك کليات ‘ سمون د عبدالقيوم
زاهد مشواڼي، دانش خپرندويه ټولنه ، ملي مارکېټ، کابل ۲۰۰۵

6 - امين سېکل، Modern Afghansistan: a history of struggle
يعني ’ نوے افغانستان‘، آيي بي ټارس لندن او نيويارك، ۲۰۰۳

7- نيك بي ميلنز،’ کرزے‘ Karzai:The failing American intervention
جان ويلې انډ سنز، هوبوکن نيوجرسي ، امريکا، ۲۰۰۷

8- درويش درانی، ’دابُوټي به لونګ شي‘ صحاف نشرياتي موسسه ،
کاسي روډ کوټه ، ۲۰۰۹

9- ډيورانټ وِل، ’ نشاطِ فلسفه ‘ (The Pleasures of Philosophy) ژباړن
محمد اجمل، فيکشن هاؤس مزنګ روډ، لاهور، ۲۰۱۰ -

10- برائن مېګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلې
Darling Kindstley Book، لندن، ۲۰۰۱

13

سړيتوب

سرېتوب

سرېتوب له لاندي نه تر بره د انسانيت په خوا د بشر هغه پېهم سفر دے چي ورو ورو وَ ژوند ته معنا ورکوي- درندتيا، نظم، خوند او ښايست پکې پېدا کوي- دا د حق او ريشتيا د مسلسل جستجو او دحسن د پېوسته تخليق نوم دے ، چي د استدلال موخه يې د ژوندانهٔ پر حقيقي اهميت رڼا اچول او تر مقصده رسېدل دي- دا د حېرت، تجسس، آرزو او طلب په شکل ټوله عمر دژوند ثبوت ورکوي لګيا وي-

د سرېتوب له رويه، هيڅ يو عمل پخپله ښهٔ يا بد نشي ګڼل کېداى- د ښهٔ او بد فېصله يې په ټولنه کي د اثراتو سره تعلق لري نهٔ چي د مادي ګټو سره- د مثال په توګه کوکنار کرل او خرڅول ښهٔ فعل دے که بد؟ ددې سوال ځواب په ټولنه کي د کوکنار په اثراتو پوري اړه لري- چونکي خلګ د خپلي تجربې په رڼا کي دا فېصله کولاى شي چي دغه بوټے پر ټولنه بد اثرات اچوي ځکه يې نو بد ګڼي- د پښتني ټولني هر وګړے په دې پوهـ دے چي دا غلط کار دے خو ځيني خلګ يې بيا هم کري او خرڅوي يې، ولي چي

دوی خپله مادي ګټه پکي ويني، ځکه نو دغسي خلګ د سړيتوب په تول پوره نهٔ دي- د پښتني ټولني د ښهٔ او بد که څهٔ هم خپل اصولونه دي خو د وخت او حالاتو د بدلېدو سره سره دغوره بدلون ځای پکي شته- پښتانهٔ په جنګ غښتلي دي خو دا هم حقيقت دے چي جنګ د بربادۍ لار ده ځکه د سړيتوب تقاضا ده چي د امن سنجيده هلي ځلي وشي- سړيتوب پر اهليت او ذهانت زور ورکوي نه چي پر زور او سرکښي- سړيتوب د ټولنيزو ارزښتونو پالنه کوي خو ورسره ورسره د نوي ښاري ژوند د ضرورتونو او مجبوريانو ادراك هم مهم ګڼي-

په تېر وخت کي دسړيتوب معيار د هغي زمانې په حساب بېل او دهغه وخت د حالاتو مطابق ؤ- د نن دسړيتوب خپل جُدا شکل دے چي د دې زمانې د حالاتو مطابق ښکاره بدلون پکي ليدل کېږي- سبا به څهٔ وي دا به د هغه وخت دحالاتو سره سمون لري- د اوس زمانې سړيتوب په ټولنه کي د تعليم، امن او ترقۍ دپاره په هېواد کي جمهوري نظام ضروري ګڼي چي دخلګو د ژوندانهٔ معيار په اوچت شي[1]- د استدلال په قوت د نوي سماجي اوسائنسي فکر د نفاذ غوښتنه کوي چي د سياسي او معاشي ترقۍ لار په خلاصه شي- د سړيتوب د فلسفې پېروکاران چونکي پرځان پېژندنه، قام ژغورنه، دين دوستي، انسانيت او خدايي پوخ يقين لري ځکه په خلګوکي دموجودو ټولنيزو اومذهبي قدرونو پابند دي- دَدې دور د فلسفې اصل کار دادے چي د خپلي ټولني د سماجي اوسياسي شَخړو په اړه د خلګو د فکر زاويه سمه کړي او د حل دپاره يې ټينګي هلي ځلي وکړي- په همدغه موخه د سړيتوب فکر واضح

دے او په ټولنه کي د غوره بدلون عمَلي هلي ځلي يې دوام لري-

په انساني معاشره کي د بدلون په اړه د پوهانو بېلي بېلي فکري ډلي دي[2]- يوۀ ډله هر بدلون د اتفاقي پېښي نتيجه ګڼي- د مثال په توګه په افغانستان کي د شوروي اتحاد مداخلت يوه پېښه وه چي په نتيجه کي يې دغه هېواد د عالمي قوتونو تر منځ د جنګ مېدان شو او د لويي بربادۍ سره مخامخ شو- بله ډله دا وايي چي معاشره يو فطري شے دۀ چي د فطرت د قانون سره سمه و بدلون ته اړه ده- په دغه بدلون کي د خلګو د ارادو او عقيدو څه خاص دخل نشته بلکي دا يو جبر دے چي خلګ ورته تړلي دي- درېيمه ډله[3] فکر کوي چي د معاشرې په بدلون کي اصل رول د افرادو د ارادو او عقيدو دے او د بدلون په اړه يو خاص کس د مخکښ په توګه د خلګو رهنمايي کوي او همدغه د بدلون پېلامګر وي- دا نظر د ټولني په جوړښت کي د مخکښو اهميت څرګندوي- څلورمه ډله نظرلري چي د ټولني په بدلون کي اصل رول د مخکښ نه بلکي د خلګو دے[4]- جمهوريت د همدغه فکر پېداوار دے چي د خلګو د پاره د خلګو په خوښه د دوی د ټاکلو مشرانو څخه د يوۀ مخکښ تر واك لاندي د حکومت جوړولو نظام بلل کيږي- خدای په خپل قرآن کي هر ځای له خلګو(الناس) سره مخاطب دے او دمخکښو په توګه د خپلو پېغمرانو د لارښووني د پابندۍ حکم ورکوي- ځکه دغه څلورم سوچ د ټولني د بقا په اړه د غوره بدلون زېرے ورکولای شي او د انسانيت په ګټه ښکاري خو حقيقت دادے چي د دغو ټولو بېلا بېلو فکرونو د ټولني په بدلون کي څه نۀ څۀ رول شته-

لکه چي په تفصيل بحث ورباندي وشو، د نړۍ ټوله نظامونه د خلګو دپاره جوړ شوي دي او جوړيږي به، ځکه په سياسي، تاريخي او عمراني توګه "خلګ" تر ټولو مهم دي او د ټولني بنسټ ورباندي ايښوو شوے دے- د ټولني په جوړښت کي اصل مقام د خلګو دے نۀ چي يوازي د اشرافو، پوهانو، عالمانو او خانانو- "عوام" هم په دغه معنا هغه خلګ دي په کومو کي چي طبقاتي شعور نۀ وي او له نورو انساني ډلو څخه په څۀ وجه بېل شناخت نۀ لري خو په دولت، ژبه، نسل، تاريخ، ادارو، رواياتو، کلتور، يا عقايدو سره ګډ وي- ځيني پوهان[3] "انسان" د څو غوره اخلاقي صفتونو له کبله د عاموخلګو څخه بېل ګڼي او دا دليل ورکوي چي په خلګو کي حېواني خاصيتونه هم وي او انسان د تعليم ، پوهني او تجربې په رڼا دغه حېواني خاصيتونه تر ډېره حده له ځانه لري کړي وي ځکه د انسانيت تر معراجه رسېدلے وي-

د سرېتوب پر اساس په ټولنه کي د بدلون اصل عنصر "خلګ" دي، له کومو سره چي څۀ خاص امتياز، هېئت، رنګ، طبقه يا عهده تړلې نه وي- بدلون يوازي د پوهانو، اشرافو، عالمانو او خانانو په خواهش نه شي راتلاى بلکي د خلګو په بشپړ ګډون پوري اړه لري- دبدلون اِبتدا په اصل کي د خلګو په ذهنونو کي کيږي- اوسنۍ شخړۍ ګڼ شمېر پښتانۀ را ويښ کړل- دنيا يې وليده او ذهنونه يې خلاص شول - د تعليم په ګټو پوهـ شول ځکه يې خپل ماشومان سکولونو ته لېږل پېل کړل- په افغانستان کي دا وخت خواۀشا اتيالکه ماشومان تعليمي ادارو ته ځي- دغه تعليم په اصل کي د غوره بدلون ضامن ښکاري ولي چي همدغه ماشومان به په

راتلونکي وخت کي د وطن نوے تعمير کوي- تعليم ځوانان د نوي دنيا و خواته متوجه کوي او غوره بدلون ته يې تياروي- په سکولونو کي دکلو او ښارماشومان يوځاى په ګډه ليك اولوست سره کوي، لوبي کوي او يو له بله زدکړي کوي- ماشومان چي کله د ځوانۍ د باد څپې وهي نو دوى د خواوشا ماحول اثرات هم اخلي- که په ماحول کي د تعليم په برکت بدلون ويني نو دغه هم د دوى په ذهنونو کي غوره بدلون راولي- که په خواوشا کي امن وي او خلګ يو له بله سره د ميني او احترام په ماحول کي اوسي نو د غوره بدلون امکان پکښي لازم وي او که چيري جنګ وي، نشې وي، غلا او ډاکې وي نو بيا به څۀ بدلون راشي- د ټولني په بدلون کي د قام د اجتماعي حالاتو ډېر لوى لاس وي[4] چي نه يوازي ځوانان ترې اثر اخلي بلکي د سيمي ټول خلګ ترې متأثره کيږي- ځکه د غوره بدلون مرام هله پوره کېداى شي چي په سيمه کي د امن او تعليم دپاره شعوري هلي ځلي وشي-

لکه چي په شپږم څپرکي کښې بحث ورباندي وشو، پېوسته بهرنيو مداخلتونو[5] پښتانۀ په وارو وارو جنګونو ته اړ کړي دي او دامن لاري يې ورته تړلي دي- دباندينو قوتونو دوى کله هم امن او تعليم ته نۀ دي پرې ايښي او نۀ کله تر ډېره له جنګه اوزګار پاته شوي دي- ددوى لوى شمېر وګړى‌کوچيان وو او د امن په وختونو کي به يې هم د موسم د بدلون سره سم له يوۀ ځايه تر بله کوچ کاوۀ خو د پښتونخوا تر طبعي سرحدونو کم کم وتل- دا حقيقت دے چي لويي ستونزي کله کله دلويو لويو بدلونونو لاري هم خلاصوي- د شلمي پېړۍ په آخري څلورمه کي د روس تر مداخلې وروسته

پښتانهٔ په لوی شمېر له ځایه بېځایه شول او په تاریخ کي اول ځل داسي وشو چي دوی په ښارونو کي هم په لوی شمېر استوګن شول- معیاري پوهنځي چونکي په ښارونو کي دي ځکه د دوی د تعلیم معیار هم ورسره اوچت شو- تجارت چي د کومو خلګو کار نهٔ ؤ هغوی هم ورته اړ شول ځکه یې تجارت هم وده وکړه- تر دې له مخه د دوی په خپلو ښارونو کي هم زیاتره د نورو نسلونو خلګ آباد وو- د پېوسته جنګونو له کبله دلته هلته پړکېدلي خلګ په لوی شمېر د نړۍ ونورو هېوادونو ته هم مهاجر شول- دُنیا یې ولیده- د امن، نظم، تعلیم، هنر محنت او نفاست په اهمیت پوهـ شول- اعتماد پکښې پېدا شو او وسماجي بدلون ته یې مخه شوه-

پښتانهٔ چي دکوم سبا په څار دي هغهٔ په تاریخي توګه ځلاند ښکاري، ولي چي قامونو هماغه وخت د ترقۍ مزلونه پرې کړي دي کله چي دوی ځله پړکېدلي دي- د مثال په توګه هر اولنۍ تهذیب هماغه وخت جوړ شوے ؤکله چي یې وګړي د څه پېښي له کبله ځله پړکېدلي وو- ابراهیم علیه السلام له عراقه(اُر) هجرت وکړ ځکه تر ننه د درو واړو ابراهیمي مذهبونو پېلامګر ګڼل کیږي- کوچي آریایان چي کله د یورپ، هندوستان، ایران او نورو منطقو په خوا ځله وپړکېدل نو یې ترقي وکړه او د نړۍ مُهذبه قامونه تري جوړ شول- په اسلامي پېر کي دوه واره د رسول الله مبارکﷺ په حکم له مکې څخه هجرت وشو- یو ځل حبشې ته اوبل ځل مدینې ته چي نتیجه یې په نړۍ کي د یوهٔ غوره بدلون په شکل د اسلام د سپېځلي دین په بڼه ولیدل شوه- پخپله د اوسني سپر پاور امریکا د ترقۍ دور له یورپه څخه د خلګو په هغه خوا د

پړکېدو له کبله پېل شو او نن د ځمکي له هغې خوا پر دې سيمه د حکومت کولوهلي ځلي کوي- چونکي په تاريخي توګه له يوې خوا وبلي ته د خلګو د حرکت په برکت تهذيب او تمدن وده کړېده او د ترقۍ لاري خلاصي شوي دي ځکه زۀ د يوه روڼ سبا په هيله يم او دا يقين لرم چي د پښتنو اوسني هجرتونه او پړکېدل د ځلاند سبا زېرے کېداى شي- که څۀ هم د تاريخي کوچونو او هجرتونو بېل بېل وجوهات دي خو حتمي نتيجه يې د يوۀ مثبت قامي خوځښت په بڼه ليدل شوې ده-

يو بل تاريخي حقيقت دا هم دے چي تر هر ناورين وروسته قام له نوې سره منظم کيږي او د نوي حوصلې سره پر نوې لاره د منزل پخوا په يوۀ نوي سفر پېل کوي- د مثال په توګه په يورپ کي پر لويه پېمانه د يهوديانو تر وژني وروسته دوى فنا نۀ شول بلکي نور هم منظم شول او له نوې سره يې د ځمکي پر سر د اسرائيلي دولت بنسټ کښېښوو[6]- پر جاپان د امريکا له خوا داټمي بمونو تر غورځيدو وروسته جاپان ورك نۀ شو بلکي د يوۀ ستر صنعتي هېواد په توګه په جديد دور کي يوازي ونۀ پائېد بلکي نن د ترقۍ پر لوړ مقام ولاړ دے - ځکه پښتانۀ د لمرخاتۀ په څار دي چي سبا يې په روښان شي- د پښتنو د تاريخ د دغه اوږد ناورين چي د شلمي پېړۍ وروستۍ څلورمه يې تېره کړه او د يويشتمي صدۍ اولني څلورمه يې په مخه ده، نتيجه به هم يقيناً د دوى په پنځه زره کلن تاريخ کي يومثبت قامي خوځښت وي چي د يوۀ غوره بدلون زېرے به راوړي- ولي چي غوره انقلابونه همېشه د ناترسو ناورينونه په نتيجه کي راځي - د دغي لويي الميې په نتيجه کي په

افغانستان کي اوّل ځل د خلګو په ټاکنو حکومت جوړ شو او د جمهوري نظام پېل وشو-

پښتني ټولنه که څه هم د آریایانو له وخته تر ډېره حده جمهوري وه خو دا دجدید جمهوریت په معنا اخستل معقوله نهٔ ښکاري- د جدید جمهوریت شکل ظاهره خبر ده چي ډېر بېل دے ولي چي دا زمانه بېله ده- زموږ په ټولنه کي د جمهوریت د پرمختګ ګنجایښت ځکه زیات ښکاري چي د پښتنو ټولنیز نظام یعني پښتونوالی او د دوی متحرك فکر یعني 'سړیتوب' تر ډېره حده جمهوري دي- په پښتنو کي د هر کهول خپل مشر وي، د کلو خپل خپل مشران وي او د ټبرونو مشران د څو کلو پر سر وي چي د لویو لویو فېصلو کولو اِختیارلري- دغه مشران په اصل کي د خلګو نمائندګان وي- په اولسي جرګو کي د سیمي ټول مشران په ګډه او په صلا فېصلې کوي- همدغه شان دا سلسله تر لویې جرګې رسي چي پر لوړه سطحه د قام د ښېګړي او بقا فېصلې پکښې کېږي- دغه جمهوري روایت چونکي په پښتني ټولنه کي په عملي توګه له پېړیو راروان دے ځکه یې په هېواد کي د کامیابۍ امکان هم ډېر زیات دے-

د هري ټولني خپل یو جوړښت (Structure) وي چي په بنسټ کي یې څهٔ خاص اصولونه، دودونه او تصورات موجود وي او د یوهٔ ژوندي څیز غوندي د خپل فطرت سره سمه وده کوي[7]- ټولني کله هم په آساني خپل دغه بنیادي اجزا نه بدلوي خو د خلګو په شان ورو ورو دغوره بدلون ګنجائش پکښي وي، ولي چي ټولني له خلګو جوړي دي او له خلګو سره د آزادي اِرادې قوت هم وي-

پښتني ټولنه یوه لرغونې دودیزه او مذهبي ټولنه ده- پښتنو له پنځو زرو کلونو څخه په خپل دودیز انداز د خپلو ټبرونو ترمنځ یو داسي نظام ساتلے دے چي د بقا په هلو ځلو کي یې دوی یو مټ ساتلي دي- د اسلام تر قبلولو وروسته دوی د نوي دین تر زرینو اصولونولاندي په خپل زاړۀ دودیز نظام کي غوره بدلون راووست او په اسلامي نړۍ کي یې قام لره یو ستر مقام وَلټاوۀ- ځکه پښتني ټولنه تر اوسه یوۀ دودیزه او مذهبي ټولنه ده- خو تر عالمي جنګونو وروسته دنیا ډېره بدله شوه- خلګو د جنګونو لویي تباهۍ ولیدې او د امن او ترقۍلاري یې ولټولې- تعلیم، سائنس او صنعت د قامونو نوي ضرورتونه شول- ژوندو او ویښو قامونو دغو ضرورتونو ته اهمیت ورکړ او پر مختګ یې وکړ- پښتنو چونکي دغو ضرورتونو ته شاکړه او پر خپله سیمه یې نورو عالمي جنګونو ته دوام ورکړ ځکه د نړۍ په ګام نۀ ولاړو او شاته پاته شول- د پرمختګ په سفر کي بس همدغه ټکے د سمبدو دے-

چونکي پښتانۀ په هیڅ توګه د نړۍ تر نوروقامونو کمتره نۀ دي ځکه یې څوك د معاشي او معاشرتي پرمختګ لاري هم نۀ شي تړلای- د دوی ذهني او جسماني صلاحیتونه تر هیچا کم نه دي او نۀ تر ډېره په څۀ بې بنیاده فلسفه شکېل پاته کېدای شي - د پښتانۀ خوش بختي داده چي دوی پر عوامي سطح په سخت محنت عادي دي او دا د قامونو د پر مختګ اصل هنر ګڼل کیږي- پښتني قدرونه او کلتور د هر قسم ترقي سره سمون لري- زموږ په ټولنه کي د کارکوونکو او محنتي خلګو عزت او احترام شته ځکه لوی خلګ هم محنت ځان لره عارنه ګڼي بلکي فخر په کوي- دا

وجه ده چي پښتانۀ په سختو وختونو کي هم د بهرنۍ مرستي هڅه نۀ کوي-

د کلي والو سيمو او ښارونو ترمنځ د تګ راتګ لاري روځ په روځ را لنډيږي ولي چي يوې خواته ورو ورو تر اړو سيمو پوري سړکونه غزيږي لګيا دي او بلي خواته دا نيك مرغي چي لوی شمېر پښتانه په معاشي توګه د ټرانسپورټ سره وتړل شول- د کلُو او ښارونو ترمنځ اړيکي د خلګو د ضرورتونو په ترڅ کي کيږي نۀ چي ترڅۀ جبر لاندي- بدلون بس همدغه شان راځي لګيا دے او دا ښکاره خبره ده چي د سبا پښتون به نۀ يوازي د اعتماد وړ او محنتي وي بلکي امن غوښتونکے ، تعليم يافته، هنرمند، مُنظم، او نفيس به هم وي- دمعاشي ضرورتونو پوره کول دهرقام حق دے خو نۀ چي دخپل کلتوري او تهذيبي شناخت او د خپلي ژبي په سودا-

سړيتوب څۀ نوے قانون نۀ دے بلکي د ژوندانۀ هغه فلسفه ده چي د پېړيو د مشاهدو او تجرباتي آزمائشونو په نتيجه کي ترتيب شوے دے او د ژوندانه ونوو چېلنجونو ته يې مخه ده- سړيتوب د فکرټال دے چي ځنګيږي، يو همه وخت مُتحرك سوچ دے چي د زمانې د بدلون سره سم ورو ورو بدليږي- پښتانۀ ځکه وايي چي ' په حرکت کي برکت شته' همدغه حرکت دے چي تر عيسیٰ عليه السلام لا هم مخکي هرکولس[2] (Heraclitus) په دې ټکو بيان کړے ؤ:

"Every thing is flux"

" هر شے متحرك دے"

چونکي سړيتوب د انسانيت په خوا د بشر پېوسته سفر، او دحق او ريشتيا مسلسل طلب دے ځکه يې بحث په لنډه توګه پر دغو څو مهيمو نتيجو مرکوزه کيږي:

۱ - 'سړيتوب' په فکري او عَملي توګه دفرد ځان پېژندنه، ويښتيا، ذهانت، دليل، عزت او ازادئ مهم ګڼي، ورسره ورسره د قام ژغورني او دين دوستئ پر اساس د خلګو د ښېګړي هلوځلو ته دوام ورکوي-

۲ - دا همه وخت ددې حقيقت اظهارکوي لګيا وي چي ژوندون يو داسي نعمت دے چي ترنورو ټولو نعمتونو خوږ، ښائسته، صفا او اعلیٰ دے-

۳ - دا په ټولنه کي د خوښيو، ښکلاوو، مسکاوو، خوشحاليو، سياليو، ننګونو، محبتونو او دغه شان نورو جذبو تصديق کوي خو ورسره ورسره د غم، درد، اوښکو او اسوېليو احساس هم ژوندے ساتي-

۴ - دا د ځوانو جذبو د ستاينې سره سره دپاخه آرټ او لټرېچر د زړه له قومي قدر او احترام کوي-

۵ - 'سړيتوب' چونکي د معقول ضبطِ نفس حمايت کوي ځکه د جنسي بېراه روئ اجازت نهٔ ورکوي-

۶ - دا د مذهبي او ټونيزو قدرونو احترام کوي، نهٔ دچا عزتِ نفس مجروح کوي اونهٔ يې د جذباتو خلاف د اِشتعال حمايت کوي-

۷ - دا پر هره سطحه د انساني حقوقو داحترام سره سره د خلګو د اِنفرادي او ټولنيزي آزادئ غوښتنه کوي -

۸ - که څه هم د 'سړيتوب' پېروکاران پر آزاده اوجمهوري معاشره

یقین لري خو د فرد یا ټولې آزادي هلته ختمه ګڼي چیري چي د بل د شملې حد وي- د نورو قامونو سره د ورور ولۍ پر اساس د هغوی د حق ساتنه هم عېن 'سړیتوب' دے
۹ - دا تر سرحدونو دې خوا آخوا د تګ راتګ هره لار او د ابلاغو ټولي ذریعې هرکله خلاصي ساتل غواړي، چي د خلګو د آزادانه نقل و حرکت ضمانت ورکړشي-
۱۰ - سړیتوب پر دولتي سطحه د سیاسي، معاشرتي او مذهبي آزدۍ حمایت کوي خو د خلګو د ټېکسونو دپېسو دغلط استعمال اجازت نۀ ورکوي- چونکي دولتي وسائل د قام امانتونه دي او حفاظت یې قامي ذمه واري ده، ځکه یې په نځۀ خرڅول د سړیتوب په نېز قامي خیانت ګڼل کیږي-
۱۱ - د سړیتوب په ګچه دعالمي کمپنیانو سره تجارت کول ګناه نۀ ده خو په لوظونو کې د پوهي او ویښتیا اصولونه تر نظرلاندي ساتل لازمي دي-
۱۲- چونکي په دې دور کي د خلګو ړومبے ضرورت معاش دے ځکه په فاقه کشي څوك ښۀ سړے نه شي جوړېدای- تر سړیتوب لمخه خلګو ته د ژوندي اوسېدو ضروت دے او دغه ضرورت دمعاش په معقوله ذریعو پوري اړه لري چي د هر سړي حق دے-
۱۳- په سیاست او معاش کي اوچت معیار ساتل د خلګو مُهم اخلاقي ضرورت دے ځکه که څوك له سیاست څخه ناجایزه ګټه اخلي او یا په کارو بار کي دیانتدار نه وي نو دغه سړے د سړیتوب په ګچه پوره نه دے-
۱۴- سړیتوب دټولني دپرمختګ دپاره د حجرې او جمات ترمنځ

دډېنګ ټرون غوښتنه کوي، ولي چي دلته همدغي دوې ادارې داسي دي چي په ګډه د واړو پښتني ټولنيزو شخړو د اوارَولو بشپړ صلاحيت لري-

۱۵- د سرېتوب تر فلسفې لاندي د ملي وروروليۍ تقاضا دا ده چي د عقيدې، نسل او جنس پر بنسټ په خلګو کي تفريق ونه شي بلکي اصل اهميت و اهليت، قابليت اوهنر ته حاصل وي چي د ملت د پائښت او پرمختګ ضمانت په ورکړ شي-

۱۶- چونکي د قامونو د ترقيۍ او د خلګو د ښېګړي کيليۍ تعليم او ټېکنالوژي دي، ځکه يې د ترلاسه کولو هلي ځلي قامي فريضه ده-

۱۷- امن د پښتنو تر ټولو مهم ضرورت دے ولي چي په ټولنه کي دغوره بدلون لار د توپك په زور انقلاب نۀ دے بلکي غېرمتشدد قامي تحريك دے-

۱۸- د حکومتي نظام په توګه په هېواد کي د جمهوريت غوښتنه او ساتنه د سرېتوب اهم اصول دے-

۱۹- 'سرېتوب' پر عالمي سطح د دنيا د سلامتيۍ او بقا د ټولو هلو ځلو حمايت کوي-

۲۰ - 'سرېتوب' پرکائينات د خدای حاکميت تسليموي چي واحد او مطلق "رَب" دے او د هرڅۀ خالق او مالك دے-

کوم بدلون چي له وخته سره سم راتلونکے دے ، له پښتنو څخه د څه پلاننګ غوښتنه هم کوي- هر دانشور چي په خپل سماجي او تاريخي زمان و مکان کښي دخپلي انساني مرتبې شعور لري او دځان پېژندني له کبله خپله قامي زمه واري هم محسوسه وي، بايد چي خلګو ته دسماجي اوساينسي بدلون لار ښوونه وکړي-

اخځلیك

1- ډیورانټ وِل ، ' نشاطِ فلسفه ' (The Pleasures of Philosophy) ژباړن محمد اجمل، فیکشن هاؤس مزنګ روډ، لاهور، ۲۰۱۰

2- برائن مېګي ، (The Story of philosophy) ډارلنګ کائنډسټلي Darling Kindstley Book، لندن، ۲۰۰۱

3- ډاکټرعلي شریعتي، ' افکارِ شریعتي' ترتیب شیما مجید، اداره منهاج الصالحین جناح ټاؤن ټهوکر نیاز بېګ ، لاهور، ۲۰۰۱

4 - سېموئیل پي هنټینګټن ، دتهذیبونو ټکراؤاودعالمي نظام نوے جوړښت (The clash of civilizations and the new world order) اوکسفورډ، ۱۹۹۷

5 - امین سېکل، Modern Afghansistan: a history of struggle یعني ' نوے افغانستان'، آیي بي ټارس لندن او نیویارك، ۲۰۰۴

6- ډیورانټ وِل ، د تاریخ ښاغلي(Heroes of History) ژباړن یاسر جواد، نګارشات، لاهور، ۲۰۰۶ -

7 - مانفریډ اې ، (History and Civilization of the World) تاریخ و تهذیبِ عالم، ژباړن امیرالدین تقي حېدر، نګارشات، لاهور، ۲۰۰۶

❊ ❊ ❊